

Коли Ніцше плакав
Ірвін Ялом

Насправді цього діалогу між доктором Йозефом Броером та дівчиною Лу Саломе ніколи не було. І Ніцше не був пацієнтом відомого віденського лікаря, а Фройд не випробовував свого гіпнозу на Броєрові.

Але припустімо, що ця історія не вигадана й таємні переживання найвідоміших постатей психоаналізу таки справжні. Перед читачем відкриваються карколомні перипетії, не випадкові зустрічі, бентежні мандрівки в глиб душі. Тут і доктор Броєр із власними моральними проблемами, і допитливий юнак Зігмунд Фройд, і те, про що говорили ці двоє в той час, коли Ніцше плакав...

Ірвін Ялом

Коли Ніцше плакав

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Вперше опубліковано Basic Books

Переклад здійснюється з дозволу Sandra Dijkstra Literary Agency

Дизайнер обкладинки Ярина Саєнко

© Irvin D. Yalom, Dr, 1992

© Hemiro Ltd, видання українською мовою, 2019

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад і художнє оформлення, 2019

* * *

Присвячується колу друзів, які багато років підтримували мене:

Морту, Джею, Гербу, Дейвіду, Гелен, Джону, Мері, Солу, Кеті, Ларрі, Керол, Ролло, Гарві, Рутеллен, Стіні, Геранту, Бі, Маріанні, Бобу й Пат.

Моїй сестрі Джейн і найкращій приятельці Мерилін

Дехто не може позбутися власних кайданів, та все ж другові він – спаситель.

Ти маеш спалити себе у власному полум'ї: як же ти оновишся, коли спершу не станеш попелом!

«Так казав Заратустра»(переклад Анатолія Онишка.)

Розділ 1

Дзвони церкви Сан-Сальваторе перебили роздуми Йозефа Броера[1 – Йозеф Броер (1842–1925) – австрійський лікар і педагог, засновник (разом із Зігмундом Фройдом) катартичного методу в психотерапії і психоаналізу. (Тут і далі прим. перекл.)]. Він видобув із кишені жилета масивний золотий годинник. Дев'ята ранку. Броер знову перечитав облямовану сріблом невеличку листівку, яку одержав учора.

21 жовтня 1882 року

Докторе Броер, мушу зустрітись з Вами в невідкладній справі. Майбутнє німецької філософії висить на волоску. Зустріньмося завтра о дев'ятій ранку в кафе «Сорренто».

Лу Саломе[2 – Лу Андреас-Саломе (1861–1937) – німецька письменниця, філософ і психоаналітик. Народилася й виросла в Петербурзі. Підтримувала дружні й близькі стосунки з багатьма відомими людьми – Паулем Ре, Фрідріхом Ніцше, Георгом Ледебуром, Франком Ведекіндом, Райнером Марією Рільке, Зігмундом Фройдом та іншими. Дружина Фрідріха Карла Андреаса.]

Зухвала записка! Віддавна до нього не зверталися так нахабно. Доктор не знає жодної Лу Саломе. Конверта не заадресовано. Неможливо відповісти цій особі, що йому незручно зустрічатись о дев'ятій, що фрау Броер не подобається снідати на самоті, що доктор Броер у відпустці й зовсім не цікавиться «невідкладною справою»... бо ж приїхав до Венеції саме для того, щоб утекти від усіляких невідкладних справ.

Але о дев'ятій ранку він уже сидів у кафе «Сорренто» і придивлявся до облич, цікавий дізнатися, котре з них належить цій нахабній Лу Саломе.

– Ще кави, пане?

Броер кивнув офіціантові – тринадцяти- чи чотирнадцятилітньому підліткові з вологим, гладко зачесаним назад чорним волоссям. Скільки ж це часу

проминуло в мріях? Доктор знову глянув на годинника. Змарновано ще десять хвилин життя. І на що змарновано? Як завжди, на мрії про Берт[у – Бerta Паппенгайм (1859–1936) – австрійська громадська діячка, феміністка, засновниця Юдейського союзу жінок. Відома як пацієнтка Йозефа Броера та Зігмунда Фрейда.], красуню Берт[у, його пацієнтку упродовж останніх двох років. Згадався їй дразливий голос: «Докторе Броер, чому ви так боїтеся мене?» Згадалася Берт[ина відповідь на відмову Броера лікувати її: «Я почекаю. Ви назавжди стали моїм єдиним чоловіком у житті».

Подумки доктор гримнув на самого себе: «Припини, ради Бога! Припини думати! Розплющ очі! Подивися! Дай доступ дійсності!»

Броер підніс чашку, всотуючи аромат міцної кави й дихаючи на повні груди прохолодним жовтневим повітрям Венеції. Повернувши голову, він розглянувся. За іншими столами кафе «Сорренто» снідали чоловіки й жінки, переважно туристи в літах. Декотрі тримали в одній руці газету, а в другій – чашку кави. Ген поза столами ширяли й стрімко опадали сизі хмари голубів. Тихі води Гранд-каналу мерехтіли віддзеркаленням чудових палаців, вишикуваних обабіч каналу; гладінь хвилювала тільки гондола, що пливла вздовж берега. Інші гондоли досі спали, пришвартовані до перекошених стовпів, що випиналися з води, неначе списи, навмання кинуті якоюсь гігантською рукою.

«Ото ж бо, розглянься навкруги, дурню! – мовив сам собі Броер. – З усього світу приїжджають люди, щоб побачити Венецію. Не хочуть помирати без благословення цією красою. Скільки я згайнував у житті, – роздумував він, – тільки через те, що не дивився? Або ж дивився, але не бачив?»

Учора він пустився в самотню прогулянку на острові Мурано й за годину нічого не побачив, не зауважив. Жодного зображення не передалося від сітківки до кори головного мозку. Всю увагу поглинали думки про Берт[у: про її приворожливу усмішку, закоханість у погляді, тепло довірливого тіла й прискорений подих, коли Броер оглядав чи масажував її. Такі картини мали силу й жили самі собою. Як тільки Броер губив пильність, вони зразу ж заповнювали весь розум і узурпували владу над уявою. «Невже така доля мені випала? – думав він. – Невже мені судилося бути тільки сценою, на якій нескінченно грають драму спогади про Берт[у?»

Хтось звівся з-за сусіднього стола. Пронизливий скрегіт металевого стільця по цеглі розбуркав доктора, і той знову став шукати поглядом Лу Саломе.

Ось вона! Жінка, що пройшла вулицею Ріва дель Карбон і входить у кафе. Тільки вона могла написати цю записку, ця красуня, висока і струнка, закутана в хутро, яка зараз гордовито йде до Броера через лабіринт щільно поставлених столів. Зблизька видно, що вона молода, чи не молодша, ніж Бerta, може, й школярка. Але цей владний вигляд – щось надзвичайне! З ним вона далеко піде!

Анітрохи не вагаючись, Лу Саломе йде до нього. Звідки така певність, що це він? Ліва Броєрова рука швиденько погладила рудувату бороду й струсила крихти сніданкової булочки. Права рука обсмикнула полу чорного піджака, щоб не морщився комір. Не дійшовши кілька кроків, дівчина зупинилася на мить і сміло подивилася докторові у вічі.

Раптом Броєрів мозок припинив пустословити. Щоб дивитися й бачити, вже не треба зосереджуватися. Тепер сітківка й кора ідеально співпрацюють, дозволяючи образу Лу Саломе вільно проникати у свідомість. Це жінка незвичайної вроди: великий лоб, міцне різьблене підборіддя, яскраві блакитні очі, повні чуттєві вуста й недбало зібране в сентиментальний високий вузол сріблясто-біляве волосся, що відкриває вуха та довгу

делікатну шию. Особливо приємно було побачити пасма, що ухилилися від вузла-збирача й нерозважливо розкинулися на всі боки.

Ступивши ще три кроки, жінка опинилася біля лікаревого стола.

– Докторе Броер, я Лу Саломе. Чи можна? – вказала вона рукою на стілець і сіла так швидко, що Броер не встиг належно привітати гостю – звестися, вклонитися, поцілувати руку й витягти стільця.

– Офіціанте! Офіціанте! – лунко клацнув пальцями Броер. – Кави для пані. Cafe latte[4 – Кава з молоком (італ.)]? – глянув він на фройляйн Саломе.

Вона кивнула і, дарма що ранковий холод, скинула хутро.

– Так, cafe latte.

Якусь мить Броер і його гостя сиділи мовчки. Тоді Лу Саломе, подивившись йому у вічі, заговорила:

– Мій приятель впав у розпач. Боюся, що найближчим часом він уб'є самого себе. Це стало б мені великою втратою й тяжкою особистою трагедією, адже я певною мірою відповідаю за нього. Зрештою, я могла б пережити й подолати лихо. Але, – нахилившись до співрозмовника, вона перейшла на м'якший тон, – такої втрати зазнала б далеко не тільки я: смерть цієї людини обернулася б важкими наслідками – для вас, для європейської культури, для всіх нас. Повірте мені.

– Безсумнівно, ви перебільшуєте, фройляйн, – почав був Броер, але йому урвалася мова. Те, що могло видатися підлітковим перебільшенням в устах будь-якої молоді жінки, звучало тут зовсім інакше й сприймалося всерйоз. Годі встояти перед її щирістю й потоком переконливої мови. – Хто він, цей ваш приятель? Чи знаю я його?

– Ще ні! Але з часом ми всі його знатимемо. Це Фрідріх Ніцше. Напевно, ось цей лист від Ріхарда Вагнера[5 – Особисті стосунки Ріхарда Вагнера (1813–1883) і Фрідріха Ніцше почались 1869 року й спершу були дуже теплі, та з 1872-го помітно охололи. У 1888-му Ніцше написав критичне есе «Ніцше contra Вагнер», у якому ствердив, що 1876 року звільнився від впливу цього визначного німецького композитора.] до професора Ніцше послужить рекомендацією. – Вона вийняла листа з сумочки, розгорнула й простягла Броєрові. – Передусім мушу сказати: Ніцше не знає, що я тут і що цей лист у мене.

Почувши останню фразу фройляйн Саломе, Броер завагався. Чи годиться мені читати? Таж професор Ніцше не знає, що вона показує мені це послання. Навіть не здогадується, що воно в руках Саломе! Як вона запопала цього листа? Позичила? Вкрала?

Броер пишався багатьма своїми рисами. Він був вірний і щедрий. Його винахідливість у діагностуванні стала легендою: у Відні Броер був особистим лікарем великих науковців, митців і філософів, як-от Брамс[6 – Йоганнес Брамс (1833–1897) – видатний німецький композитор, піаніст і диригент.], Брюке[7 – Ернст фон Брюке (1819–1892) – німецький лікар і фізіолог. Курс його університетських лекцій відвідував Зігмунд Фройд.] та Brentano[8 – Франц Brentano (1838–1917) – австрійський філософ і психолог, предтеча феноменології.]. У свої сорок доктор прославився на всю Європу, й видатні люди Заходу подорожували здалеку, щоб проконсультуватися з ним. А найбільше він пишався своєю порядністю: ні разу житті не вчинив чогось ганебного. Броєру довелося б відповідати хіба

що за свої плотські помисли про Верту, які по праву мали б адресуватися дружині Матільді.

Тож він вагався, брати чи не брати листа з простягнутої руки. Щоправда, недовго. Ще один погляд на кришталево-блакитні очі – й доктор узяв. Датований 10 січня 1882 року лист починався звертанням «Мій друже Фрідріху...» Кілька абзаців обведено.

Ви дали світові незрівнянну працю. Ваша книга характерна тою довершеною переконаністю, що свідчить про глибоку оригінальність. Як же інакше ми з жінкою змогли б осягти найпалкіше прагнення в нашому житті? Праглося, щоб якогось дня до нас прийшов хтось ззовні й цілковито заволодів нашими серцями та душами! Кожен із нас прочитав Вашу книгу двічі – спершу за дня мовчки, а тоді ввечері вголос. Ми мало не б'ємося за єдиний її примірник і шкодуємо, що обіцяний другий ще не надійшов.

Та Ви ж недужий! Невже у Вас ще й опустилися руки? Якщо це так, то як радо я зробив би щось, аби тільки розвіяти Вашу пригніченість! З чого мені розпочати? Я не можу нічого іншого вдіяти, крім як розсипати Вам щирі похвали.

Прийміть моє послання принаймні по-дружньому, навіть якщо воно й не задовольнить Вас.

З найкращими побажаннями, Ваш Ріхард Вагнер

Ріхард Вагнер! Броера це вразило – попри всю його віденську світськість, попри всі знайомства запанібрата з великими сучасниками. Лист, і то який, написаний рукою маестро! Однак доктор швидко опанувався.

– Дуже цікаво, моя любя фройляйн. А тепер скажіть, будь ласка, що саме я міг би для вас зробити.

Знову нахилившись, Лу Саломе легко поклала свою обтиснену рукавичкою руку на Броєрову.

– Ніцше хворий, дуже хворий. Він потребує вашої допомоги.

– У чому ж полягає ця хвороба? Які її симптоми?

Розхвилювавшись від дотику жіночої долоні, Броєр був радий опинитись у своїй стихії.

– Біль голови. Передусім нестерпний біль голови. І тривалі напади нудоти. І загроза сліпоти – поступово погіршується зір. І клопіт зі шлунком – буває, хворий кілька днів не може їсти. І безсоння – ніякі ліки не зараджують, тому він заживає небезпечні дози морфію. І запаморочення – іноді в нього кілька днів триває морська хвороба на суходолі.

Довгий перелік симптомів не став ні новизною, ні звабою для Броєра, який зазвичай приймав двадцять п'ять – тридцять пацієнтів щодня й приїхав до Венеції саме для того, щоб перепочити від такого режиму. Проте Лу Саломе так наполягала, що хоч-не-хоч, а довелось уважно слухати.

– На ваше прохання, шановна пані, я відповім ствердно. Звичайно ж, я огляну вашого приятеля. Це само собою. Зрештою, я ж лікар. Але, будь ласка, дозвольте мені поставити запитання. Чому ви з приятелем не вийшли на мене навпростець? Чому б не надіслати до мого віденського кабінету запит про візит?

Сказавши це, Броер розглянувся за офіціантом, щоб оплатити рахунок. На думку спало: як зрадіє Матільда, що чоловік так рано повернувся до готелю.

Але цієї зухвалої жінки годі спекатися.

– Докторе Броер, ще кілька хвилин, будь ласка. Я ж не перебільшую, кажучи про серйозність стану Ніцше й глибину його відчаю.

– Я не сумніваюся в цьому. Але спитаю ще раз, фройляйн Саломе: чому гер Ніцше не прийшов на консультацію до мене у Відні? Чому не відвідав медика тут, в Італії? Де він мешкає? Ви хочете, щоб я дав скерування до лікаря в місті, де проживає гер Ніцше? А чому ви звернулися до мене? Якщо вже на те пішло, то звідки ви дізналися, що я у Венеції? І те, що я люблю оперу й захоплююся Вагнером?

Незворушна Лу Саломе усміхалася, коли Броер обстрілював її питаннями. Поки тривав обстріл, ця усмішка ставала пустотливою.

– Фройляйн, ви усміхаєтеся так, ніби знаєте щось потаємне. Як гадаю, ви з тих юних дам, що люблять таємниці!

– Ви так багато питаєте, докторе Броер... Дивна річ – ми розмовляємо лише кілька хвилин, а постало стільки нелегких питань. Звичайно, це свідчить на користь майбутніх розмов. Дозвольте мені докладніше розповісти про нашого пацієнта.

Нашого пацієнта! Броера вкотре здивувала зухвалість Лу Саломе, а та почала розповідати:

– На Ніцше вичерпалися медичні можливості Німеччини, Швейцарії й Італії. Жоден лікар не зміг визначити, на що він занедужав, і полегшити перебіг недуги. Він сказав мені, що за останні два роки відвідав двадцятьох чотирьох найкращих медиків у Європі. Він залишив своє житло, покинув друзів і відмовився від професури в університеті. Ніцше став мандрівником у пошуках терпимого клімату, в пошуках хоча б дня-двох без болю.

Молода жінка змовкла й відпила кави, не зводячи очей зі співрозмовника.

– Фройляйн, у своїй практиці я часто консультую пацієнтів, стан здоров'я яких незвичайний і загадковий. Скажу вам відверто: у мене в запасі немає чудес. За таких передумов, як сліпота, біль голови, запаморочення, гастрит, слабкість, безсоння, коли вже нічого не дали консультації в багатьох видатних фахівців, навряд чи я зможу зробити щось більше, ніж стати його двадцять п'ятим чудовим лікарем за ці останні двадцять чотири місяці.

Броер відкинувся на спинку стільця, вийняв сигару й закурив. Випустивши тонкий струмочок блакитного диму, він почекав, поки повітря очиститься, а тоді повів далі:

– Однак я таки пропоную оглянути гера професора Ніцше в моєму кабінеті. Але цілком можливо, що медичній науці 1882 року не до снаги з'ясувати причину його хвороби, нібито непіддатливої лікуванню, й визначити спосіб самого лікування. Напевно, ваш приятель народився десь на одне покоління раніше, ніж належало б.

– На покоління раніше! – засміялася вона. – Прозорливе зауваження, докторе Броер. Як часто я чула від Ніцше ось цю фразу! Тепер я певна, що ви саме той лікар, який йому потрібен.

Хоча Броер уже налаштувався піти собі, хоча йому раз у раз ввижалася Матільда, що вже одяглася й нетерпляче походить в готельному номері, та він зацікавився й одразу ж спитав:

- Це ж чому?

- Він часто характеризує себе як «посмертного філософа» - філософа, для якого ще не дозрів світ. До речі, книжка, яку він задумав написати, має починатися з цієї теми: повен мудрості пророк Заратустра вирішив просвітити людей. Але ніхто не розуміє його слів. Люди не дозріли для нього, і мудрець, зрозумівши, що він прийшов занадто рано, повертається до свого усамітнення.

- Фройляйн, ви заінтригували мене - великого любителя філософії. Але сьогодні в мене обмаль часу, а я ще не почув прямої відповіді на питання про те, чому ваш приятель не проконсультувався зі мною у Відні.

- Докторе Броер, - глянула йому у вічі Лу Саломе, - пробачте мені цю невизначеність. Мабуть, я зайве напускаю туману. Мені завжди хотілося насолоджуватися товариством великих умів... Мабуть, тому що потребую зразків для свого розвитку, а може, мені просто подобається їх колекціонувати. І я добре знаю, що в мене є привілей - спілкуватися з такою глибокою й великою людиною, як ви.

Броер почервонів і відчув це. Відвів очі, не витримуючи пильного погляду Лу Саломе, а вона своє знала.

- Хочу сказати, я таки провинилася в тому, що напускаю туману. Але це тільки для того, щоб довше побути разом із вами.

- Може, ще чашку кави, фройляйн? - Броер дав знак офіціантові. - І цих чудних сніданкових булочок. Чи задумувалися ви над різницею між німецькою та італійською випічкою? Дозвольте мені описати свою теорію узгодженості між хлібом і національним характером.

* * *

Отож Броер уже не поспішав до Матільди. Неквапно снідаючи з Лу Саломе, він розмірковував про іронію ситуації. Дивна річ - приїхав до Венеції залікувати сердечну рану, що її завдала одна красуня, а зараз сидить вічна-віч із іншою, ще гарнішою. І відчутно, що вперше за стільки місяців розум звільнився від одержимості Бертою.

«Напевно, - роздумував він, - для мене ще є надія. Мабуть, зможу використати цю жінку, щоб витіснити з голови всі помисли про Берту. Чи не відкрив я психологічний еквівалент фармакологічної замісної терапії? Легкий наркотик на зразок валеріани може замінити небезпечніший, як-от морфій. Подібно й заміна Берти на Лу Саломе може виявитися вдалою! Адже ось ця жінка більшою мірою витончена й довершена. Берта - як би це висловити? - сексуально не визріла жінка, яка так і не реалізувала себе саму. Це дитина, що незграбно обертається в жіночому тілі».

А проте Броер усвідомлював, що Берта приваблювала його саме своєю сексуальною невинністю. Обидві жінки збуджували доктора - від думок про них у крижі напливало тремке тепло. Обидві вони й відлякували його: кожна по-своєму небезпечна. Оця Лу Саломе відстрашувала своєю силою й тим, що? вона могла б заподіяти Броєру. Берта відстрашувала своєю покірністю й тим, що? Броер міг би заподіяти цій дівчині. Доктор затремтів, коли на думку спало, як він ризикував із Бертою, як близько був до того, щоб

зламати найважливіше правило медичної етики й зруйнувати самого себе, власну родину, все своє життя.

Тим часом лікар так заглибився в розмову й так зачарувався молодю компаньйонкою у сніданні, що зрештою не він, а таки вона повернулася до мови про хворобу Ніцше, зокрема до Броєрового зауваження про дива медицини.

– Мені двадцять один рік, докторе Броєр, і я відкинула віру в чудеса. Розумію, що невдача двадцяти чотирьох чудових медиків означає тільки те, що ми досягли межі сучасної медичної науки. Зрозумійте мене правильно! У мене немає ілюзій, що ви можете поліпшити стан здоров'я Ніцше. Я звернулася до вас по допомогу з іншої причини.

Відставивши чашку, Броєр очистив вуса й бороду серветкою.

– Вибачте, фройляйн, тепер я справді заплутався. Ви почали – хіба ні? – з того, що хочете моєї допомоги, бо ваш приятель дуже хворий.

– Ні, докторе Броєр. Я сказала, що мій друг у відчай й може накласти на себе руки. Я прошу вас зцілити не тіло професора Ніцше, а відчай.

– Але ж, фройляйн, якщо ваш приятель впадає в розпач через своє здоров'я, а я не маю відповідних терапевтичних засобів лікування, то що тут вдієш? Я не можу допомогти пацієнтові з хворю душею.

Броєр зауважив, як кивнула Лу Саломе на знак того, що розпізнала слова Макбетового[9 – У Шекспіровій трагедії «Макбет» (дія п'ята, сцена перша) королівський лікар каже про леді Макбет: «А хворі душі хоч глухий подушці // Відкритись прагнуть. // Їй – духівника, // Не лікаря потрібно». (Переклад Бориса Тена.)] лікаря, й повів далі:

– Фройляйн Саломе, немає ліків проти розпачу, жоден лікар не зцілить душі. Нічим тут не зараджу, хіба що порекомендую поїхати на один із цілої низки чудових курортів з мінеральними водами в Австрії чи Італії. Або ж, можливо, поговорити зі священником чи ще з кимсь, хто тямить у релігії, з родичем чи добрим другом.

– Докторе Броєр, я знаю, що ви здатні на більше. Маю шпигуна. Це мій брат Женя, студент медицини. На початку цього року він відвідував вашу віденську клініку.

Женя Саломе! Броєр намагався пригадати це ім'я та прізвище. Там було дуже багато студентів.

– Від нього я дізналася, що ви любите твори Вагнера й що цього тижня відпочиватимете у венеційському готелі «Амальфі». Брат описав мені ваш вигляд. Та найважливіше, що я від нього дізналася, – це те, що ви справді зцілюєте людей від розпачу. Минулого літа він побував на неофіційній конференції, де ви описали ваш спосіб лікування молодої жінки, званої Анна О., яка впала у відчай. Ви застосували новий метод – «оздоровлення словом». Ця терапія ґрунтується на з'ясуванні причини, на розгадуванні заплутаних психічних асоціацій. Женя каже, що ви єдиний медик на всю Європу, який може запропонувати справжнє психологічне лікування.

Анна О.! Від цього імені Броєр здригнувся й пролив каву, підносячи чашку до губ. Сподіваючись, що фройляйн Саломе не помітила цього, він витер руку серветкою. Анна О., Анна О.! Неймовірно! Куди не поверни, всюди наткнешся на Анну О. – секретне, кодове ім'я Берти Паппенгайм. Скрупульозно обачливий, Броєр ніколи не називав справжніх імен своїх пацієнтів, коли разом зі студентами обговорював випадки хвороб. Натомість

вдавався до псевдонімів – змінених на попередні букви в алфавіті ініціалів. Таким чином Б. П. у Берти Паппенгайм перетворилося на А. О., або Анну О.

– Женья був під сильним враженням від вас, докторе Броер. Описуючи вашу навчальну конференцію та лікування Анни О., він сказав, що удостоївся честі стояти в сяйві генія. А Женья ж то не вразливий хлопець. Я ніколи не чула від нього таких слів. Ось тоді я вирішила, що мушу колись та й зустрітися, заізнатися з вами, а може, й навчатися у вас. Але оте мое «колись» стало невідкладним, коли за останні два місяці погіршився стан Ніцше.

Броер озирнувся. Багато хто з відвідувачів уже поснідав і пішов собі, а він досі сидів, цілком відособившись від Берти й розмовляючи з дивовижною жінкою, що завдяки Берті увійшла в його життя. Броера пройняв холодний дрож. Невже ніде не вдасться сховатися від Берти?

– Фройляйн... – відкашлявшись, Броер змусив себе аргументувати. – Ваш брат описав поодинокий випадок, у якому я застосував суто експериментальну методику. Немає підстав вважати, що ця особлива методика допоможе вашому приятелеві. Фактично є всі підстави вважати, що не допоможе.

– Це ж чому, докторе Броер?

– На жаль, нема часу на докладну відповідь. Наразі зауважу, що в Анни О. й вашого приятеля зовсім різні недуги. Вона хворіла на істерію й потерпала від певних симптомів втрати дієздатності. Їх, мабуть, описав вам брат. Мій метод полягав у систематичному усуненні кожного з них. Загіпнотизувавши пацієнтку, я допомагав їй пригадати забуту психічну травму, що спричинила той чи інший симптом. Як тільки вдавалося знайти конкретну причину, він зникав.

– Припустімо, докторе Броер, що ми вважаємо відчай симптомом. Чи не могли б ви впливати на нього в такий самий спосіб?

– Відчай – це не медичний симптом, фройляйн. Це щось невиразне й невизначене. Кожен із виявів хвороби Анни О. стосувався певної частини тіла; причиною кожного став спалах інтрацеребрального збудження на нервовому ґрунті. Судячи з вашого опису, відчай гера Ніцше стосується тільки мислення. Немає методів лікування людини в такому стані.

Уперше за весь час Лу Саломе завагалася.

– Але ж, докторе Броер, – вона знову поклала долоню на його руку, – перед тим як ви почали працювати з Анною О., взагалі не було психотерапевтичного лікування істерії. Як знаю, медики застосовували тільки купелі й ці жахливі електричні удари. Я цілком певна, що ви – і, мабуть, тільки ви – змогли б розробити новий підхід до хвороби Ніцше.

І тут доктор зауважив, котра година. Треба повертатися до Матільди.

– Фройляйн, я зроблю все можливе, щоб допомогти вашому приятелеві. Дозвольте вручити вам мою візитівку. Зустрінуся з вашим другом у Відні.

Лу Саломе кинула оком на картку, перш ніж покласти її в гаманець.

– Докторе Броер, боюся, що це не така проста річ. Ніцше, так би мовити, не належить до пацієнтів, ладних допомогти лікареві. Правду кажучи, він і не знає, що я тут розмовляю з вами. Він дуже замкнутий, гордий і ніколи не признається в тому, що потребує допомоги.

– Але ви кажете, що він відкрито говорить про самогубство.

– У кожній розмові, у кожному листі. Але не просить допомогти. Якби він знав про нашу розмову, то ніколи б не пробачив мені і – я певна цього – відмовився б проконсультуватися з вами. Навіть якби мені якось вдалося намовити Ніцше зробити це, то на консультації він обмежився б своїм тілесним нездужанням. Ніколи й нізачо не став би просити вас полегшити його відчай. У нього глибоке переконання про слабкість і силу.

Прикро вражений Броер уже нетерпеливився.

– Отже, фройляйн, драма ускладнюється. Хочете, щоб я зустрівся з таким собі професором Ніцше, якого ви вважаєте одним із найбільших мислителів сучасності, аби переконати його, що життя – чи принаймні його життя – варте того, щоб жити. І на додачу я маю діяти так, щоб наш філософ ні про що не здогадався.

Лу Саломе кивнула, глибоко зітхнула й відкинулася на спинку стільця.

– Але як це здійснити? – спитав сам себе Броер і зразу ж відповів: – По-перше, вилікувати від розпачу – це вже недсяжна мета, як на медичну науку. А по-друге – умова, щоб пацієнта лікувати потайки, переправляє нашу справу до сфери фантастики. Може, є й інші перешкоди, про які ви ще не сказали? Може, професор Ніцше говорить тільки санскритом або ж відмовляється покинути свою відлюдну оселю в Тибеті?

Броер почувався пустотливо, але, помітивши, що Лу Саломе задумалася, швидко опанувався.

– Серйозно, фройляйн Саломе. Як мені це зробити?

– Ось бачите, докторе Броер! Тепер ви розумієте, чому я розшукувала саме вас, а не когось менш знаного!

Дзвони церкви Сан-Сальваторе бемкнули годину. Десята. На цей час Матільда вже тривожиться. Ех, якби не вона... Броер знову дав знак офіціантові. Чекаючи на рахунок, Лу Саломе виголосила незвичайне запрошення:

– Докторе Броер, чи не завітали б ви завтра до мене на сніданок? Я вже сказала раніше, що якось мірою відповідаю за відчай професора Ніцше. Мушу багато чого ще вам сказати.

– На жаль, завтра я не зможу. Не щодня вродлива жінка запрошує мене на сніданок, але мушу вам відмовити, фройляйн. Я приїхав сюди з дружиною, і дуже небажано знову покинути її саму.

– Якщо так, то запропоную інший план. Я пообіцяла братові навідати його в цьому місяці. Справді, до останнього часу я мала намір поїхати туди з професором Ніцше. Коли буду у Відні, тоді, з вашого дозволу, повідомлю вам додаткові дані. А тим часом я спробую вмовити професора Ніцше, щоб проконсультувався з вами про погіршення його фізичного стану.

Разом вони вийшли з кафе. Лише кілька відвідувачів засиділося там, коли офіціанти прибирали зі столів. Броер уже ладен був розпрощатися, але Лу Саломе взяла його попід руку й пішла поруч.

– Докторе Броер, ця година проминула дуже вже швидко. Я жадібна й хочу забрати у вас більше часу. Чи можна мені пройтися з вами до готелю?

Ці слова вразили Броера суто чоловічою сміливістю, а проте з її вуст вони звучали доречно й невимушено – саме так, по-природному, люди мали б

говорити й жити. Якщо Лу Саломе подобається чоловіче товариство, то чому б їй не взяти доктора попід руку й не спитати дозволу пройтися разом? Але котра з-поміж його знайомих жінок ось так висловилася б? Ця жінка зовсім іншого покрю. Вона вільна!

– Ніколи мені не було так жаль відмовлятися від запрошення, – відповів Броер, притиснувши до себе її руку, – але мені час повернутись, і то самому. Моя віддана серцем дружина, нині занепокоєна, чекатиме біля вікна, і мій обов'язок – це зважати на її почуття.

– Звичайно ж, але... – Лу Саломе вивільнила руку й стояла віч-на-віч із доктором, замкнена в собі, по-чоловічому сильна. – Але, як на мене, слово «обов'язок» дуже важке й гнітуче. Я звела число своїх обов'язків до одного – завжди берегти власну свободу. Шлюб і його оточення у вигляді володіння та ревностів поневолюють дух. Вони ніколи не запанують наді мною. Сподіваюся, докторе Броер, що настане час, коли ні чоловіки, ні жінки не тиранізуватимуть одні одних своєю слабкістю. – Вона відвернулася, цілком певна, що повернеться. – Auf Wiedersehen[10 – До побачення (нім.)]. До нашої наступної зустрічі – у Відні.

Розділ 2

По чотирьох тижнях Броер сидів за столом у своєму кабінеті на вулиці Бекерштрассе, 7. Була четверта година дня, і він нетерпляче ждав приходу фройляйн Саломе.

Доктор не звик до перерв під час робочого дня, але нині, прагнучи побачити її, дуже швидко впорався з трьома пацієнтами. У всіх були нескладні випадки, з якими не доводилося перетрудуватися.

Обидва перші, чоловіки більш як шістдесят років, потерпали від майже однакових порушень здоров'я – утруднення в диханні та сухого різкого бронхіального кашлю. Кілька років Броер лікував їх від хронічної емфіземи, яка в холодну й вогку погоду супроводжувалася гострим бронхітом – додатковою серйозною загрозою легеням. Обом пацієнтам він прописав морфін проти кашлю (порошок Довера, п'ять гранул по три рази на день), невеликі дози відхаркувального (іпекакуани), парові інгаляції та гірчичники на груди. Хоча дехто з медиків і висміював гірчичники, та Броер вважав їх дієвими й часто призначав ці ліки, особливо цього року, коли чи не половина Відня злягла від хвороб дихальних шляхів. Ось уже три тижні городяни замість сонця бачили завісу нещадної морозистої мжички.

Третій пацієнт, слуга кронпринца Рудольфа, був неспокійний рябий молодик, хворий на горло й такий сором'язливий, що Броер мусив суворо скомандувати йому роздягтися для огляду. Діагностовано фолікулярний тонзиліт. Хоча Броер був прихильник раннього видалення мигдаликів ножицями й щипцями, та сьогодні вирішив, що ці залози ще не визріли до операції. Натомість прописав холодні компреси на горло, полоскання бертолетовою сіллю й інгаляції розпиленої карбонізованої води. За цю зиму в пацієнта вже втретє трапилося запалення горла, тож Броер порадив щодня брати холодні ванни, щоб загартовувати шкіру й поліпшувати опірність організму.

А тепер, чекаючи фройляйн Саломе, доктор узяв листа, що надійшов від неї три дні тому. Так само сміло, як і в попередній записці, вона сповістила, що прийде до нього на консультацію сьогодні о четвертій. У Броера затріпотіли ніздрі: «Вона повідомляє мене, о котрій годині прибуде. Видає указ. Удостое мене честі...»

Але він зразу ж осадив себе: «Не сприймай себе так серйозно, Йозефе. Яка різниця? Так вийшло, що в середу пополудні випав найкращий час, щоб побачитися з фройляйн Саломе, і байдуже, що вона ніяк не могла дізнатися про те. Яка вже тут різниця – у цій заплутаній ситуації?»

«Вона повідомляє мене...»

Броер задумався про тон свого голосу, позначений тим самим дутим чванством, яким його дратували медики-колеги на зразок Білльрота[11 – Теодор Білльрот (1829-1894) – німецький лікар, основоположник абдомінальної хірургії, талановитий піаніст і скрипаль.] й Шніцлера-старшого[12 – Йоганн Шніцлер (1835-1893) – німецький (австрійський) ларинголог, батько відомого австрійського літератора Артура Шніцлера.] та численні відомі пацієнти на зразок Брамса й Віттгенштайна[13 – Карл Віттгенштайн (1847-1913) – австрійський підприємець, власник сталевих картелю, батько видатного філософа Людвіга Віттгенштайна.]. У близьких знайомих, які переважною більшістю були його пацієнтами, Броєру найбільше подобалася скромність. Саме цією рисою характеру привертав його до себе Антон Брукнер[14 – Антон Брукнер (1824-1896) – австрійський композитор і органіст.]. Напевно, Антон ніколи не стане таким видатним композитором, як Брамс, та принаймні не цілуватиме землі в себе під ногами.

Понад усе Броер любив товариство нешанобливих синів кількох своїх знайомих – молодих Гуго Вольфа[15 – Гуго Вольф (1860-1903) – австрійський композитор і музичний критик.], Густава Малера[16 – Густав Малер (1860-1911) – австрійський композитор і диригент.], Тедді Герцля[17 – Теодор Герцль (1860-1904) – єврейський журналіст і письменник, засновник Всесвітньої сіоністської організації.] й цього неймовірного студента медицини Артура Шніцлера. Почувався рівнею цим юнакам і, коли його не чув жоден літній чоловік, потішав їх ідкими жартами про панівний клас. Наприклад, минулого тижня на балу в поліклініці Броер розвеселив гурт молодих людей, що обступили його, таким дотепом: «Еге ж, це свята правда, що віденці побожні. Їхній бог зветься Етикет».

Броер – як завжди, науковець – згадав, з якою легкістю він за кілька хвилин перейшов від одного психічного стану до іншого – від зарозумілості до скромності. Яке цікаве явище! Чи вдасться повторити такий перехід?

Броер зразу ж і влаштував уявний експеримент. Спершу спробував увійти в образ віденця з усією його пихатістю, яку сам віддавна ненавидів. Чванливо надимаючись, стиха бурмочучи під ніс «як вона посміла!», скошуючи очі й гнівно, аж до відчутного тиску, напружуючи передні частини головного мозку, він знову відчув роздратування й обурення, притаманні людям, що ставляться до себе самих надто вже серйозно. Тоді, глибоко віддихнувши й розслабившись, Броер дав розвіятися всьому напускному й повернувся до власного «я» – до стану психіки, коли можеш покепкувати з самого себе, зі своєї смішної пози.

Він зауважив, що в кожного з цих станів психіки є власне емоційне забарвлення: бундючність характерна гострими кутами – недобррозичливістю та дратівливістю, а також зарозумілістю та прагненням самоти. Натомість інший стан відзначався ширістю, м'якістю й примирливістю.

«Це були визначені, упізнавані емоції, – думав Броер, – причому помірні. А як щодо сильніших емоцій і психічних станів, які їх викликають? Чи є спосіб контролювати ці сильніші почуття? Чи не приведе він до ефективної психологічної терапії?»

Доктор замислився про власний досвід. Найменш стійкий стан психіки зумовлювали жінки. Бувало, як-от сьогодні, що Броер почувався міцним

і безпечним у фортеці свого кабінету. Тоді він бачив жінок такими, якими вони є насправді, – відчайдушними честолюбними істотами, які завзято поборюють нескінченні гнітючі проблеми повсякденного життя; бачив дійсність жіночих грудей – скупчення клітин молочних залоз, що плавають у ліпоїдних калюжках. Він знав про всілякі виділення, дисменореї, ішіаси й різноманітні протрузії – опущення сечового міхура та випадення матки, розбухлі блакитні гемороїди та варикозні вени.

Але бували й інакші часи, коли Броера зачаровували й заповоняли жінки, більші за саме життя; коли їхні груди надималися в могутні чарівні півкулі, коли його охоплювало дивовижне прагнення злитися з жіночим тілом, упиватися молоком із сосків, проникнути в їхнє тепло й вологу. Такий настрій міг приголомшити, перевернути життя доктора, а в лікуванні Берти коштував майже всього, чим він дорожив.

Усе залежало від перспективи, від переходу з одного стану психіки в інший. Якби Броер зумів навчити пацієнтів вдаватися до такого переходу, то й справді став би тим, кого потребувала фройляйн Саломе, – медиком, що лікує відчай.

Хтось урвав його роздуми, відчинивши й зачинивши двері приймальні. Броер перегородив трохи, щоб не видатися надміру схвильованим, а тоді увійшов у приймальню привітати Лу Саломе. Вона змокла під зливою, в яку переросла морозна віденська мжичка. Броер не встиг допомогти гості скинути пальто, вона впоралася з цим сама й передала мокру одєжину фрау Бекер – медсестрі й реєстраторці.

Провівши фройляйн Саломе до кабінету й кивнувши на важке чорне крісло, оббите м'якою шкірою, Броер сів поруч неї й не втримався від зауваження:

– Бачу, ви волієте робити все самотужки. Хіба це не відбирає чоловікам приємність прислужити вам?

– Ми ж обое знаємо, що деякі послуги чоловіків не конче корисні здоров'ю жінок!

– Вашому майбутньому чоловікові доведеться ґрунтовно переінакшитися. Нелегко позбутися звичок, яких набрався за все життя.

– Заміжжя? Ні, воно не для мене! Я вам про те вже сказала. Мабуть, годилося б подружнє життя з неповним робочим днем чи тижнем, але понад те – нічого такого, що зобов'язує.

Дивлячись на самовпевнену вродливу відвідувачку, Броер доходив висновку, що ідея подружжя з неповною зайнятістю доволі приваблива. Хоч-не-хоч, а таки випускаєш з уваги, що ця жінка вдвічі молодша, ніж ти сам. Вона носить скромну довгу чорну сукню, застебнуту на всі гудзики аж до шиї, й кутає плечі хутряною накидкою з крихітною лисячою мордочкою та лапками. «Дивно, – подумав Броер, – у Венеції в холодну пору вона скинула хутро, а тут, у моему аж надто натопленому кабінеті, вчепилася в нього. Так чи сяк, а настав час узятися до справи».

– Що ж, фройляйн, – сказав він, – поговорімо про хворобу вашого приятеля.

– У нього відчай, а не хвороба. Маю кілька рекомендацій. Чи можна поділитися з вами думкою про них?

«Невже нема межі отакій зарозумілості? – безмовно обурився доктор. – Ця фройляйн говорить так, ніби вона не зелена школярка, а моя колега – керівник клініки, лікарка з тридцятирічним досвідом. Заспокойся, Йозефе! – подумки grimнув він на себе. – Вона дуже молода й не

поклоняється віденському богові – Етикету. До того ж Лу Саломе знає цього професора Ніцше краще, ніж я. Вона напрочуд розумна й, напевно, має сказати щось важливе. Їй-бо, я не маю уявлення, як лікувати відчай; сам не можу позбутися цього відчаю».

– Звичайно, фройляйн, – спокійно відповів він. – Будь ласка, діліться.

– Сьогодні вранці я зустрілася з братом Женею. Він сказав, що в лікуванні Анни О. ви застосовували гіпноз, щоб допомогти їй згадати психологічний збудник розвитку кожного з симптомів. Пригадую, у Венеції ви сказали мені, що з'ясувати, звідки взявся кожний симптом, – це спосіб якось усунути його. Ось це «якось» заінтригувало мене. Сподіваюсь, що одного дня, коли в нас буде більше часу, ви поясните мені, яким чином ось це з'ясування впливає на симптом.

Броер труснув головою й махнув руками, повернувши долоні до Лу Саломе.

– Це емпіричне спостереження. Навіть якби ми говорили цілу вічність, то, на жаль, я б не спромігся на докладне пояснення. Які ж у вас рекомендації, фройляйн?

– Ось моя перша рекомендація: навіть не пробуйте застосувати метод гіпнозу на Ніцше. Нічого не вдасться! Його розум, інтелект – це диво, одне з див світу. Самі побачите. А проте Ніцше – зацитую одну з його улюблених фраз – тільки людина, занадто вже людина, і в нього є свої вразливі місця.

Знявши з себе хутро, Лу Саломе помалу звелася, підійшла до софи й поклала туди його. Вона кинула оком на оправлені в рамках дипломи, що висіли на стіні, поправила один із них, що трохи перекособочився, а тоді сіла, схрестила ноги й повернулася до опису філософа:

– Ніцше неймовірно вразливий у всьому, що стосується влади. Він відмовляється залучатися до будь-якої діяльності, коли трактує її як поступку своєю владою комусь іншому. У своїй філософії він прихильний до греків, що творили перед Сократом, особливо ж уподобав їхню концепцію агону[18 – В Античній Греції – змагання, зокрема й музичні, які відбувалися під час урочистих ігор.], яка полягає в тому, що людина може розвивати природні здібності тільки у змаганні. Ніцше не вірить у мотиви будь-кого, хто відмовляється від змагання й проголошує себе альтруїстом. Його наставником у цьому плані був Шопенгауер[19 – Згідно з ученням Артура Шопенгауера (1788–1860), діяльністю людини керують три головні мотиви: злоба, егоїзм і співчуття. З них тільки останній можна вважати моральним. Ніцше захопився творами цього німецького філософа-ідеаліста, будучи студентом Боннського університету.]. На його думку, ніхто не бажає допомагати комусь іншому. Навпаки – люди прагнуть лише домінувати й нарощувати свою міць. Кілька разів Ніцше поступався своєю владою комусь іншому й щоразу нервувався та лютував. Так сталося у стосунках із Ріхардом Вагнером. Мабуть, так стається і в стосунках зі мною.

– Що ви мали на увазі, сказавши про стосунки з вами? Чи правда, що ви певною мірою відповідаєте за великий відчай професора Ніцше?

– Професор вважає, що так воно і є. Ось звідки взялася моя друга рекомендація: не старайтеся стати моїм союзником. Бачу, ви здивувалися... Щоб ви зрозуміли, мушу розповісти все про мої стосунки з Ніцше. Нічого не оминатиму й відповім на всі ваші запитання. Буде нелегко. Довіряюся вам, але хай мої слова стануть нашою таємницею.

- Звичайно, ви можете на це розраховувати, фройляйн, - відповів Броер, захоплюючись її прямою й дивуючись, що так приємно говорити з цією відвертою особою.

- Що ж... Уперше я зустрілася з Ніцше десь вісім місяців тому, у квітні...

Постукавши, увійшла фрау Бекер і принесла каву. Якщо й здивувалася, побачивши Броера поруч Лу Саломе, а не на звичайному місці за столом, то не дала по собі пізнати. Мовчки, без жодного слова, вона поставила тацю з порцеляною, ложечками, блискучим сріблястим кавником і зразу ж вийшла. Броер наливав каву, а Лу Саломе розповідала.

- Торік я виїхала з Росії через те, що мала клопоти з дихальною системою. Нині мій стан здоров'я значно покращився. Спочатку мешкала в Цюриху, вивчала теологію в Бідерманна[20 - Алоїз Бідерманн (1819-1885) - швейцарський філософ, протестантський теолог, один із провідних догматиків новогегельянської школи.] й працювала з поетом Готтфрідом Кінкелем[21 - Готтфрід Кінкель (1815-1882) - німецький поет, науковець і політичний діяч. У 1849 році був покараний довічною каторгою за революційну діяльність у Пфальці. Утік за кордон і вже не повернувся на батьківщину.]. Здається, я ще не сказала, що з мене честолюбна поетеса. На початку цього року ми з матір'ю перебралися до Рима, і Кінкель надіслав Мальвіді фон Майзенбург[22 - Мальвіда фон Майзенбург (1816-1903) - німецька письменниця, перша в історії номінантка-жінка на Нобелівську премію.] рекомендаційного листа про мене. Ви знаєте її. Вона написала «Мемуари ідеалістки».

Броер кивнув. Був ознайомлений із працями Мальвіди фон Майзенбург і знав про її боротьбу за права жінок, радикальні політичні реформи та різноманітні зміни в шкільництві. З її творчості він найнижче цінував недавно опубліковані антиматеріалістичні трактати й вважав, що вони стоять на псевдонаукових засадах.

- Отож я прийшла до літературного салону Мальвіди, - снувала Лу Саломе, - зустріла там чарівливого Пауля Ре[23 - Пауль Ре (1849-1901) - німецький письменник, філософ-позитивіст і лікар.], видатного філософа, і заприятелювала з ним. Колись давно гер Ре відвідував лекції Ніцше в Базелі, й згодом вони підтримували тісні стосунки. Було видно, що Ре захоплюється Ніцше, як ніким іншим. Невдовзі він вирішив: раз ми вже з ним приятелюємо, то Ніцше й мені також варто стати приятелями. Пауль... гер Ре... докторе... - Лу Саломе зашарілася тільки на мить, та цього вистачило, щоб Броер спостеріг рум'янець, а вона зауважила його спостережливість, - з вашого дозволу називатиму його Паулем, бо саме так я звертаюся до нього, а сьогодні нам не до світської вишуканості. Хоч Пауль мені дуже близький, та я ніколи не пожертвую собою - не вийду заміж ні за нього, ні за будь-кого іншого! І я вже доволі довго пояснюю, - нетерпляче докинула вона, - чому мене на якусь мить залило рум'янцем. З усіх тварин тільки ми червоніємо, хіба ні?

Не знайшовши, що сказати, Броер спромігся лише на кивок. Кілька хвилин у звичній обстановці медичного кабінету він почувався сильнішим, ніж під час їхньої останньої розмови, а тепер під впливом дівочої чарівливості відчував, як тане його сила. Дивовижні були слова Лу Саломе про рум'янець: ніколи в житті доктор не чув, щоб жінка чи хтось інший так відверто говорив про соціальні стосунки. А їй усього двадцять один рік!

- Пауль був певен, що Ніцше і я подружимося, - розповідала Лу Саломе, - що ми ідеально підходимо одне одному. Він хотів, щоб я стала для Ніцше ученицею, протеже і другим «я». Хотів, щоб Ніцше став моїм учителем, моїм світським священником.

Тихий стукіт у двері перебив мову Лу Саломе. Броер відчинив, і фрау Бекер гучно шепнула, що прийшов пацієнт. Повернувшись на своє місце, доктор запевнив співрозмовницю, що в них обох цілком досить часу, бо ж не записаним попередньо пацієнтам належить довго чекати, і заохотив її розповідати далі.

– Отож, – повела вона далі, – Пауль влаштував зустріч у базиліці святого Петра, найменш підходящому місці для рандеву нашої нечестивої трійці – згодом саме так ми себе й назвали, хоча Ніцше часто вживав назву «піфагорійське товариство»[24 – Піфагорійське товариство, засноване в VI ст. до н. е., зазнавало утисків, і згодом його розгромили. У 378 році опубліковано «Панаріон» – перелік ересей, до якого ввійшов також піфагореїзм.].

Броер упіймав себе на спогляданні не обличчя Лу Саломе, а її грудей. «Чи довго я це роблю? – подумав він. – Чи помітила вона це? Чи помічали інші жінки ось такі мої погляди?» Подумки він ухопив віника, вимів усі думки про секс і зосередився на очах та словах дівчини.

– Професор відразу ж припав мені до вподоби. Зовні він не імпозантний: середній зріст, ніжний голос, очі, що не кліпають і дивляться не так на світ, як у глиб себе самих, неначе пильнують якийсь схований скарб. Тоді я ще не знала, що він на три чверті сліпий. У ньому було щось неймовірно привабливе. Ось перші слова, які він мені мовив: «З яких зірок ми впали сюди – одне для одного?» Тоді ми втрюх почали розмову. І то яку! Незабаром збулися Паулеві сподівання на те, що Ніцше стане моїм другом і наставником. Інтелектуально ми були ідеальна пара. Наші думки перепліталися; він сказав, що в нас мізки близнят – брата й сестри. Ох, Ніцше декламував справдешні перли зі своєї останньої книжки, клав мої вірші на музику й відкрив мені те, що постановив запропонувати світові упродовж наступних десяти років. Вважав, що з його здоров'ям ще проживе не більш як десять років. А за якийсь час Пауль, Ніцше і я вирішили жити втрюх – як одна сім'я. І наперед загадали провести цю зиму у Відні або ж у Парижі.

Утрюх – як одна сім'я! Кашлянувши, Броер ніяково засовався на стільці. Зауважив, що Лу Саломе усміхається на його замішання. «Невже від неї нічого не приховаєш? Як проникливо могла б діагностувати ця жінка! Чи спадало їй коли-небудь на думку зробити кар'єру в медицині? Чи задумувалася б вона про це, якби була моєю студенткою? Моею протежею? Моею колегою, що працює поруч у лікарському кабінеті, в лабораторії?»

Це була могутня, справді всесильна фантазія, але наступні почуті слова вибили її з Броєрової голови.

– Так, я знаю, що світ не схвалює співжиття двох чоловіків і жінки, нехай навіть цнотливого. – Останнє слово Лу Саломе наголосила, причому доволі сильно, щоб запобігти всіляким хибним тлумаченням, і доволі м'яко, щоб воно не прозвучало як докір. – А ми просто вільнодумні ідеалісти, що відкидають обмеження, накинута суспільством. Ми віримо в нашу здатність створити свою структуру моралі.

Броер промовчав, і гостя вперше завагалася, не знаючи, про що говорити.

– Чи варто ще щось розповідати? Чи є ще час? Може, я вас прикро вразила?

– Будь ласка, розповідайте, gna..diges Fra..ulein[25 – Милостива панно (нім.).]. По-перше, я виділив час для вас. – Перехилившись через стіл, Броер узяв календар і показав на великі ініціали Л. С., набазграні поверх напису «середа, 22 листопада 1882 року». – Як бачите, нікого іншого не передбачено на сьогоднішнє пообіддя. По-друге, ви не вразили мене.

Навпаки, я захоплюся вашою безпосередністю й відвертістю. Якби ж то всі друзі говорили так щиро! Життя стало б багатше й природніше.

Нічого не відповівши на цю похвалу, Лу Саломе долила собі кави й повела далі свою історію.

– Насамперед треба виразно зазначити, що мої стосунки з Ніцше були тісні, але тривали недовго. Ми зустрілися лише чотири рази, й щоразу нас майже невідлучно супроводжували чи то моя мати, чи то Паулева, чи то сестра Ніцше. Нам таки рідко траплялося погуляти чи поговорити віч-на-віч. Інтелектуальний медовий місяць нашої нечестивої трійці теж випав короткий. Почався розкол. Тоді нарінули романтичні й похитливі почуття. Напевно, вони були вже з самого початку. Мабуть, я мала б відповідати за те, що не розпізнала їх.

Вона струснулася, ніби хотіла скинути з плечей таку відповідальність, і знову взялася снувати низку вирішальних подій.

– Наприкінці нашої першої зустрічі мій план цнотливого співжиття утрюх занепокоїв Ніцше. Той вважав, що світ не готовий до такого, й попросив мене зберегти наші наміри в таємниці. Особливо турбувався він за свою родину: ні в якому разі не можна допустити, щоб про нас дізналися мати й сестра. Отака умовність! Здивована й розчарована, я задумалася, чи часом він не ввів мене в оману своїми сміливими сентенціями й вільнодумними прокламаціями. Незабаром Ніцше дійшов іще рішучішого висновку: такий спосіб життя був би для мене соціально небезпечним, а то й руйнівним. А щоб запобігти такому лиху, він вирішив запропонувати мені руку й серце, отож попросив Пауля передати мені цю пропозицію. Уявляєте, в яке становище поставив його Ніцше? Однак Пауль, вірний своєму приятелеві, задля обов'язку сказав мені, хоча й знехотя, про цей намір.

– Це вас здивувало? – спитав Броер.

– Дуже. Особливо через те, що таке сталося після нашої першої ж зустрічі. Це також збентежило мене. Ніцше – велика людина, у нього сила, м'якість, незвичайна зовнішність. Не стану заперечувати, докторе Броер, мене він дуже сильно приваблює, але не як коханець. Може, він відчув цей потяг і не повірив, коли я запевнила, що в мене ані гадки про одруження й любовні інтриги.

Від раптового пориву вітру задеренчали шибки, і це на мить відвернуло увагу Броера. Несподівано йому занили шия і плечі. Доктор слухав так зосереджено, що кілька хвилин не поворухнув жодним м'язом. Інколи пацієнти вели з ним розмови про особисте, але далеко не такі, як ось ця. Ніколи не траплялося, щоб ось так – правду у вічі, ще й оком не зморгнувши. Верта багато про що признавалася, але тільки тоді, коли бувала без тями. Натомість Лу Саломе була при тямі. Хай навіть описувала давні події, та час від часу поставав такий інтим, що Броєрові здавалося, ніби тут розмовляють двоє закоханих. Неважко зрозуміти, чому Ніцше запропонував одружитися з нею після однієї лише зустрічі.

– І що тоді, фройляйн?

– Тоді я постановила повестися з ним відвертіше, коли зустрінемося. Постанова виявилася не конче потрібною. Ніцше швидко втямив, що одруження лякає його десь так само, як мене відштовхує. За два тижні ми побачилися над озером Орта, й Ніцше зразу ж сказав, щоб я злегковажила його пропозицію. Натомість закликав мене приєднатися до нього в пошуках ідеальних стосунків – пристрасних, цнотливих, інтелектуальних і нешлюбних. Ми поєдналися утрюх. Ніцше так уподобав ідею про наше

гуртове співжиття, що одного дня в Люцерні наполіг, аби ми стали до фотографії – єдиного зображення нашої нечестивої трійці.

На світлині, що Лу Саломе вручила Броєрові, двоє чоловіків упряглись у візок, а в ньому вона стоїть навколішки, помахуючи маленьким батіжком.

– Вусатий чоловік, що стоїть попереду й дивиться вгору, – це Ніцше, – тепло мовила вона. – А той другий – Пауль.

Броєр уважно оглянув фотографію. Було прикро дивитися на цих двох зворушливих скованих велетнів, яких запрягла й поганяє батіжком юна красуня.

– Як вам подобається моя стайня, докторе Броєр?

Уперше один із її дотепних коментарів виявився невдалим. Броєр несподівано пригадав, що перед ним дівчина, якій лише двадцять один рік, і почувався ні в сих ні в тих. Неприємно помічати вади в цьому досконалому створінні. Усім серцем доктор співчував цим двом чоловікам у кабалі – побратимам. Звичайно ж, він міг стати одним із них. «Гостя, мабуть, відчула свій промах», – подумав Броєр, зауваживши, як поспішно вона змінила тему й повернулася до своєї розповіді.

– Ми зустрілися ще двічі – в Таутенбергу, близько трьох місяців тому; в нашому гурті була тоді сестра Ніцше. А в Лейпцигу нам підтримувала компанію Паулева мати. Ніцше безперервно писав мені листи. Ось один із них – відповідь на мої слова про зворушення його книжкою «Світанок».

Лу Саломе простягла короткого листа, й Броєр швидко прочитав написане.

Моя дорога Лу, в мене теж настають світанки, але не барвисті! Я вже гадав був, що не зможу знайти друга у своєму найбільшому щасті та стражданні, але тепер мені здається, що таки вдасться здійснити золоту можливість на обрії мого майбуття. Я зворушуюся щоразу, коли думаю про смілу й щедру душу моєї любої Лу.

Ф. Н.

Броєр мовчав. Тепер він почував ще тісніший симпатійний зв'язок між собою й Ніцше. «Знаходити світанки й золоті можливості, любити смілу, щедру душу, – думав він, – таку потребу має кожен принаймні один раз у житті».

– Тим часом, – розповідала Лу, – Пауль почав мені писати такі самі палкі листи. Попри всі мої найкращі посередницькі зусилля, в нашій трійці тривожно наростала напруженість. Дружба між Паулем і Ніцше швидко сходила нанівець. Зрештою, вони стали паплюжити один одного в листуванні зі мною.

– Але, звичайно ж, – докинув Броєр, – вас не здивувало, що двоє палких мужчин так повелись у близьких стосунках із однією жінкою?

– Мабуть, я наївна. Вірила, що ми втрьох зможемо розумно жити й разом провадити серйозну філософську роботу.

Очевидно знічена від Броєрового питання, Лу Саломе звелася, злегка потяглася й рушила до вікна. По дорозі зупинилася, щоб оглянути кілька предметів на столі – бронзову ступку й товкачик часів Відродження,

маленьку єгипетську поховальну статуетку та химерну дерев'яну модель півколових каналів внутрішнього вуха.

- Напевно, я вперта, - сказала гостя, дивлячись у вікно, - але мені досі не віриться, що наше співжиття утрюх було неможливе! Воно могло б здійснитись, якби не втрутилась одіозна сестра Ніцше. Ніцше запросив мене провести літо разом з ним і Елізабет у Таутенбергу, маленькому селі в Тюрингії. З нею та Вагнером ми зустрілися в Байройті й відвідали його оперу «Парсіфаль». А тоді гуртом помандрували до Таутенберга.

- Чому ви назвали її одіозною, фройляйн?

- Елізабет - це сварлива, нечесна й підла дурепа-антисемітка. Якось я помилилася - сказала їй, що Пауль єврей, то вона вже постаралася, щоб усе коло Вагнерових приятелів дізналося про це. І все це для того, щоб Пауль ніколи не був бажаним гостем у Байройті.

Броер відставив набік чашку з кавою. З самого початку Лу Саломе заколихала його - завела в солодке безпечне царство любові, мистецтва та філософії, а тепер її слова повернули до дійсності, до потворного світу антисемітизму. Того ж самого дня він прочитав у газеті «Ное фрае пресе» статтю про угруповання молодиків, що вештаються в університеті, вриваються в аудиторії, кричать «Juden hinaus!»[26 - Євреї, геть звідси! (нім.)] і виганяють усіх євреїв, а якщо хтось чинить опір, то його виволікають звідти.

- Фройляйн, я теж єврей, тому мені конче треба дізнатися, чи поділяє професор Ніцше антисемітські погляди своєї сестри.

- Я знаю, що ви єврей. Женья сказав мені про це. Вам треба взяти до уваги, що Ніцше цікавить лише правда. Він ненавидить брехню, породжену упередженнями, й самі упередження. Він ненавидить антисемітизм своєї сестри. Його жахає й обурює те, що Бернгард Ферстер[27 - Бернгард Ферстер (1843-1889) - німецький учитель, політичний агітатор; чоловік сестри Фрідріха Ніцше.], один із найвідвертіших і найзлобніших антисемітів у Німеччині, учачає до неї. Ця Елізабет...

У неї прискорилося мовою, на октаву піднялася тональність голосу. Видно, Лу Саломе усвідомлювала, що збивається з наміченої заздалегідь лінії розповіді, але не могла стриматися.

- Елізабет - це суще жахіття, докторе Броер. Вона назвала мене повією. Збрехала братові - сказала йому, що я показую всім цю фотографію й хвалюся, що він дуже любить смак мого батога. Вона завжди бреше! Це небезпечна жінка. Запам'ятайте мої слова. Одного дня вона заподіє Ніцше велике лихо!

Кажучи це, Лу Саломе стояла, міцно вхопившись за спинку стільця. Сівши, вона заговорила спокійніше:

- Можете уявити, які непрості були ці три тижні в Таутенбергу з Ніцше й Елізабет. Наодинці з ним я прекрасно проводила час. Чудові прогулянки й глибокі розмови про всяку всячину... іноді стан здоров'я дозволяв Ніцше говорити десять годин упродовж дня! Цікаво мені, чи колись була така філософська відкритість між двома особами. Ми говорили про відносність добра і зла, про потребу звільнитися від пут суспільної моралі задля того, щоб морально жити, про релігію вільнодумців. Слова Ніцше видавалися істиною: у нас були мізки двійнят, ми могли дуже багато чого сказати одне одному половиною слова, половиною речення, самим тільки жестом. Однак цей рай отруїла його сестра-зміючка. Не спускала з нас ока. Бачила я, як вона підслуховує, нічого не розуміючи, й замишляє щось недобре.

- Скажіть, навіщо Елізабет обмовляє вас.

- Бо вона бореться за місце в житті. Ця обмежена, духовно бідна жінка не може дозволити собі поступитися братом іншій жінці. Вона усвідомлює, що Ніцше був, е і завжди буде тим єдиним, за що її можна цінувати.

Лу Саломе глянула на свій годинник, а тоді на зачинені двері.

- Я непокоюся, що ви марнуєте на мене час, тому коротко розповім решту історії. Минулого місяця, хоча Елізабет заперечувала, Пауль, Ніцше і я провели три тижні в Лейпцигу з Паулевою матір'ю й провадили там серйозні філософські дискусії, зокрема про розвиток релігійних вірувань. Ми розлучились якихось два тижні тому, коли Ніцше ще гадав, що ми втрюх проведемо весну в Парижі. Але таке не збудеться, тепер я це знаю. Сестрі таки вдалося налаштувати Ніцше проти мене, а віднедавна він почав надсилати Паулеві й мені листи, сповнені відчаю та ненависті.

- І як тепер справи, фройляйн Саломе?

- Усе зіпсувалося. Пауль і Ніцше стали ворогами. Пауль сердиться щоразу, коли читає адресованого мені листа від Ніцше, й щоразу, коли чує про мої ніжні почуття до Ніцше.

- Невже Пауль читає ваші листи?

- Чом би й ні? Наша дружба поглибшала. Гадаю, що ми завжди будемо близькими приятелями. У нас немає секретів, ми навіть даємо одне одному читати наші щоденники. Пауль уклінно прохав, щоб я розірвала стосунки з Ніцше. Зрештою я поступилася й написала Ніцше, що завжди цінуватиму нашу дружбу, але наше співжиття втрюх уже неможливе. Я призналася, що зазнала дуже сильного болю й вельми руйнівного впливу від його сестри та матері, від сварок між ним і Паулем.

- І як він повівся?

- Несамовито! Страхітливо! Він пише безумні листи - то образливі, то погрозливі, а то глибоко розпачливі. Ось подивіться на ці пасажі, що я одержала минулого тижня!

Лу Саломе простягла два листи, вже сам вигляд яких свідчив про велике збудження адресанта: нерівний почерк, багато слів скорочено або двічі-тричі підкреслено. Броер примружився на абзаци, які вона обвела, але, не змігши нічого розібрати, крім кількох слів, віддав ці листи.

- Я забула, - сказала вона, - що його письмо важко читати. Дозвольте мені розшифрувати ось цього листа, адресованого Паулеві й мені: «Хай не дуже турбують Вас мої спалахи мегаломанії та ураженого марнославства, і якщо колись мені доведеться в пориві гніву накласти на себе руки, то не буде чим надто вже журитися. Що значать для Вас мої фантазії! ...Я дійшов такого розумного погляду на стан справ після того, як зажив - у розпачі - величезну дозу опіуму...» - Лу Саломе припинила читати. - Цього досить, щоб у вас склалось уявлення про відчай Ніцше. Я вже кілька тижнів гостюю в родинному Паулевому маєтку в Баварії, тож туди потрапляє вся моя кореспонденція. Пауль знищив найдошкульніші листи, щоб уберегти мене від болю, тільки ось цей якось прослизнув: «Якщо я відпущу вас від мене зараз, то тим самим страхітливо осуджу все Ваше буття...Ви наробили шкоди, заподіяли зло - не тільки мені, але й усім людям, які мене полюбили; цей меч висить над Вами».

Вона подивилася на Броера.

– Тепер, докторе, ви розумієте, чому я так настійно рекомендую вам у жоден спосіб не ставати моїм союзником?

Броер глибоко затагся сигарою. Хоча почута мелодрама інтригувала й захоплювала, та він почувався ні в сих ні в тих. Чи доцільно дати згоду й залучитися до неї? Оце так джунглі! Оце так первобутні й всесильні взаємозалежності: нечестива трійця, розірвані стосунки Ніцше й Пауля, міцний зв'язок між Ніцше та його сестрою! Ще й ворожнеча між нею та Лу Саломе.

«Треба начуватися, – сказав сам собі доктор, – й триматися осторонь цих громів і блискавиць. Безумовно, найбільш вибухонебезпечна річ – це розпачлива любов Ніцше до Лу Саломе, тепер уже ненависть. Зрештою, вже пізно повертати оглоблі. Таж сам себе зобов'язав ще у Венеції, необачно давши Лу Саломе зрозуміти, що я ніколи не відмовляюся лікувати хворих».

Броер повернувся до своєї гості.

– Ці листи допомагають мені зрозуміти вашу стривоженість, фройляйн Саломе. Я поділяю ваше занепокоєння здоров'ям вашого приятеля: його непохитність викликає побоювання, та й самогубство видається цілком можливим. Але яким чином ви переконаєте професора Ніцше відвідати мене, якщо майже не можете вплинути на нього?

– Так, у тому-то й клопіт, і я вже віддавна над цим роздумую. Саме лише звучання мого імені отрує життя Ніцше, тож мені доведеться діяти опосередковано. Звісно, це означає, що йому ніколи, ні в якому разі не можна дізнатися, що я умовилася з вами про візит. Нізащо не признавайтесь йому про це! А тепер, коли я вже знаю, що ви хочете зустрітися з Ніцше...

Поставивши на стіл чашку, Лу Саломе так пильно подивилася на Броера, що йому довелося негайно відповісти:

– Звичайно, фройляйн. Я ж сказав вам у Венеції, що ніколи не відмовляюся лікувати хворих.

На те Лу Саломе широко усміхнулася. Ого, та в неї більша нервова напруга, ніж видавалося.

– Почувши таке запевнення, докторе Броер, я розпочну нашу кампанію заманювання Ніцше до вашого кабінету, причому так, щоб пацієнт ані не здогадувався про мою участь у цій справі. Він тепер такий збуджений, що – я цього певна – всі його друзі занепокоїлись і будуть раді всякому розумному плану допомоги. Завтра поїду до Берліна, а дорогою зупинюся в Базелі, щоб запропонувати наш план Францові Овербеку[28 – Франц Каміль Овербек (1837–1905) – німецький теолог, історик церкви.], давньому приятелеві Ніцше. Нам допоможе ваша репутація діагноста. Гадаю, професор Овербек зможе переконати Ніцше, щоб той проконсультувався з вами про свій стан здоров'я. Якщо мені це вдасться, то дам вам знати листовно.

Вона квапливо поклала листи Ніцше в портмоне, рвучко звелася, обсмикнула на собі довгу спідницю, забрала з софи лисячу накидку й простягла руку Броєрові.

– А тепер, мій дорогий докторе Броєр...

Коли Лу Саломе поклала долоню на руку Броєра, в нього прискорилося серцебиття. «Не будь старим дурнем», – подумав доктор, однак віддався чуттю тепла її долоні. Хотілося сказати цій дівчині, який приємний її

дотик. Напевно, вона це відчувала, бо тримала його за руку, поки говорила.

– Сподіваюся, ми підтримуватимемо тісний зв'язок у цій справі. Не тільки через мої глибокі почуття до Ніцше й побоювання, що я мимоволі завинила в його нещасті. Є ще щось. Маю надію, що ми з вами ще й заприятелюємо. Як ви вже зауважили, в мене багато вад. Я імпульсивна, шокую вас і не зважаю на умовності. Але в мене є й переваги – зокрема, гостре чуття на шляхетність духу в людині. Зустрівши таку людину, волю не втрачати її. То що, будемо листуватися?

Відпустивши Броєрову руку, Лу Саломе рушила до дверей, але різко зупинилася й дістала з сумочки два томики.

– Ой, докторе Броєр, я мало не забула. Напевно, вам варто мати останні дві книжки Ніцше. Маючи їх, ви складете думку про його інтелект. Але хай Ніцше не знає, що ви бачили їх. Тоді б він запідозрив, що тут щось не те, бо дуже вже мало продано таких книжок.

Вона знову торкнулася Броєрової руки.

– Іще одне. Хоча в Ніцше мало читачів, та він певен, що колись прийде слава. Якось сказав мені, що йому належить післязавтра. Тож нікому не кажіть, що допомагаєте Ніцше. Нікому не називайте його імені. Якщо ви вчините інакше й він дізнається, то вважатиме це великою зрадою. Ваша пацієнтка Анна О. – це ж не її справжнє ім'я? Ви вживаєте псевдонім?

Броєр кивнув.

– Тоді я порадила б вам так само поводитися й із Ніцше. Auf Wiedersehen, докторе Броєр.

Вона простягла руку.

– Auf Wiedersehen, Fra..ulein, – відповів Броєр, відкланюючись і притискаючи до губ її руку. Зачинивши двері за Лу Саломе, він глянув на дві тонкі книжечки в паперовій оправі й відзначив дивні назви – Die Fro..hliche Wissenschaft i Menschliches, Allzumenschliches[29 – «Весела наука» й «Людське, занадто людське» (нім.)], перш ніж покласти їх на стіл. Доктор підійшов до вікна, щоб востаннє кинути оком на Лу Саломе. Вона розкрила парасольку, швидко зійшла зі сходів і, не оглядаючись, сіла у фіакр, що досі чекав її.

Розділ 3

Відвернувшись від вікна, Броєр труснув головою, щоб позбутися думок про Лу Саломе. Тоді смикнув навислий над столом шнурок – дав фрау Бекер сигнал впустити пацієнта, що чекав у приймальні. Гер Перлрот, сутулий довгобородий єврей-ортодокс, нерішуче переступив через поріг кабінету.

Як невдовзі дізнався Броєр, п'ятдесят років тому гер Перлрот перебув тонзилектомію – травматичну операцію видалення мигдаликів – й мав про неї такі болючі спогади, що досі відмовлявся звертатися до лікарів. Ось і тепер хворий барився з візитом, аж поки, з його слів, «безнадійна ситуація зі здоров'ям» не залишила йому іншого вибору. Одразу ж відкинувши звичні манери медика, Броєр вийшов з-за стола й сів на стілець поруч нового пацієнта, щоб побалакати з ним, як ото з Лу Саломе, про

всяку всячину. Вони розмовляли про погоду, про нову хвилю єврейської імміграції з Галичини, про заразний антисемітизм Австрійського товариства реформ[30 – Засноване 1880 року як Товариство захисту ремісників, 1882-го перейменоване в Австрійське товариство реформ; відзначалося популізмом і крайнім антисемітизмом.], про їхнє спільне походження. Гер Перлрот, як і мало не вся віденська єврейська спільнота, знав і шанував Леопольда Броера, Йозефового батька, тож за кілька хвилин став довіряти синові так, як колись батькові.

– Отже, гере Перлрот, – перейшов до діла Броер, – чим я можу вам допомогти?

– Докторе, я не можу мочитися – ні вдень, ні вночі. Ось приспічила мені мала потреба, біжу до вбиральні, але нічого не вдається. Стою, вистояю, і зрештою падає крапля-друга. За якихось двадцять хвилин знов те саме. Знов мені хочеться до вітру, але...

Поставивши ще кілька запитань, Броер дізнався причину цих ускладнень. Очевидно, передміхурова залоза збільшилася й перекрила сечовивідний канал. Залишилося з'ясувати тільки одну важливу річ: доброякісна чи злоякісна ця пухлина простати. Під час ректальної пальпації доктор не виявив твердих ракових вузликів, натомість намацав губчастий доброякісний наріст.

Почувши, що немає ознак раку, гер Перлрот прояснив тріумфальною усмішкою, схопив Броєрову руку й поцілував її. Але знову спохмурнів, коли Броер описав, м'яко й заспокійливо, як тільки міг, неприємну особливість лікування: сечівник належало розширювати – вводити в пеніс серію довгих металевих стрижнів різної товщини, тобто зондів. Броер не провадив таких процедур, тому скерував пацієнта до свого шурина Макса, уролога.

Гер Перлрот пішов собі, коли минула шоста, – час Броєрових виїздів на виклик. Спакувавши всім потрібним великий чорний шкіряний саквояж, доктор одягнув оторочене хутром пальто, надів циліндр і вийшов надвір, де вже чекав кучер Фішманн у парокінному екіпажі.

Поки Броер обстежував гера Перлрота, фрау Бекер підкликала з найближчого перехрестя Dienstmann'a – червоноокого й червононого посильного, що носив велику службову бляху, капелюх зі шпичастим наголовком і надто простору, барви хакі шинель із еполетами. Відтак дала йому десять крейцерів, щоб побіг по Фішманна. Заможніший від більшості віденських медиків, Броер волів винаймати екіпаж на рік, ніж щоразу викликати його за потреби.

Як завжди, він вручив кучерові перелік адрес пацієнтів, що їх треба було відвідати. Броер виїздив до них двічі на день – вранці, після легкого сніданку, тобто кави та хрустких трикутних кайзерземелів[31 – Kaisersemmel (дослівно з нім. – цісарський земель) – австрійська булочка, зазвичай кругла, з кількома характерними борозенками.], а тоді надвечір, після консультування хворих у кабінеті, як-от сьогодні. Подібно до більшості віденських терапевтів, Броер скеровував пацієнтів до лікарні лише тоді, коли не було іншої ради. Не тільки тому, що вдома їх краще доглядали, але й тому, що там було безпечніше від заразних хвороб, які часто бушували в державних лікарнях.

Наслідком цього став частий ужиток Броєрового двокінного фіакра – фактично пересувного кабінету, добре спорядженого найсвіжішими медичними журналами та довідниками. Кілька тижнів тому доктор запросив Зігмунда Фройда – молодого колегу – провести з ним весь робочий день. Напевно, помилився! Молодик мав вибрати медичну спеціалізацію, а цей день міг

відлякати його від терапевтичної практики. Таж, згідно з Фройдовими підрахунками, Броер іздив у фіакрі шість годин!

Нарешті, відвідавши сімох пацієнтів, у тому числі трьох невиліковно хворих, Броер упорався з усією денною роботою, і Фішманн повернувся до кафе «Грінштайдль». Там доктор зазвичай пив каву в товаристві лікарів і науковців, які ось уже п'ятнадцять років щовечора засідали за один і той самий Stammtisch[32 – Стіл для завсідних клієнтів (нім.).] – великий стіл, зарезервований у найзатишнішому кутку зали.

Але цього вечора Броер змінив усталений порядок.

– Відвезіть мене додому, Фішманне. Я промок і втомився, мені не до кафе.

Спершись потилицею на спинку чорного шкіряного сидіння, він заплющив очі. Цей виснажливий день погано почався: о четвертій ранку Броер прокинувся від кошмару й уже не зміг заснути. Вранці випав напружений графік роботи – десять викликів на адреси й дев'ять візитів у кабінеті. Ще кілька пацієнтів після обіду, а тоді збудлива, але zarazом і стомлива розмова з Лу Саломе.

А тепер доктор сам себе не тямив. У голову підступно пролізли мрії про Бертю: оце б узяти її попід руку та й прогулятися на теплому осонні, якнайдалі від крижаної сірої віденської сльоти... Та невдовзі втрутилися геть негармонійні о́брази: зруйнований шлюб, покинуті діти, а тим часом він сам назавжди відпливає звідси, щоб разом із Бертою почати нове життя в Америці. Такі думки невідчепно переслідували Броера. Ненависні, вони відбирали спокій. Зовсім чужі, вони були як нездійсненні, так і небажані. Проте доктор гостинно впускав їх; єдина альтернатива – викинути з думки Бертю – видавалася немислимою.

Фіакр гуркотів на дощаному мості через річку Відень. Броер споглядав пішоходів, що поспішали додому з роботи, – переважно більшістю чоловіків. Кожен із них мав чорну парасольку й був убраний десь так, як і сам доктор: чорне пальто, оторочене хутром, білі рукавички та чорний циліндр. Раптом в око впала знайома постать. Невисокий простоволосий чоловік із плеканою борідкою обганяв усіх, неначе прагнув перемогти в перегонах. Оця сягнута хода – її всюди розпізнаєш! Не раз і не два у віденських лісах Броер силкувався не відставати від цих замахистих ніг, які сповільнювалися тільки задля пошуку Herrenpilze[33 – Herrenpilz – боровик (нім.).] – великих пікантних грибів, які росли серед коріння чорних ялин.

Попросивши Фішманна під'їхати до тротуару, Броер відчинив вікно й гукнув:

– Зігу[34 – Гра слів: Sieg, зменшена форма німецького імені Siegmund, означає «перемога».], ти куди?

Його молодий приятель, зодягнений у невишукане, але пристойне сине пальто, заклав парасольку, обернувся до фіакра, а тоді, впізнавши Броера, усміхнувся й відповів:

– Іду на Бекерштрассе, сім. Сьогодні мене запросила на вечерю чарівлива жінка.

– Ой, маю новину, що розчарує тебе! – засміявся Броер. – Її чарівливий чоловік якраз добирається додому! Сідай, Зігу, сюди. Поїдеш зі мною. Я закінчив усі справи на сьогодні й надто вже втомився, щоб іти до «Грінштайдля». У нас буде час погомоніти перед вечерею.

Фройд струсив воду з парасольки, ступив на бордюр і забрався в карету. Всередині було темно, і свічка, що тут горіла, давала більше тіней, ніж світла. Трохи помовчавши, він повернув голову й уважно придивився до приятелевого обличчя.

– Видно, що ти втомлений, Йозефе. Мабуть, випав довгий робочий день?

– Не так довгий, як важкий. Він розпочався й закінчився візитом до Адольфа Фіфера. Знаєш його?

– Ні, але я прочитав кілька його творів у «Ное фрае пресе». Чудовий письменник.

– Ми бавилися разом ще дітьми. Вкупі ходили до школи. Він став моїм пацієнтом уже з першого дня моєї практики. Що ж, за три місяці тому я діагностував рак печінки. Він прудко поширюється в тілі, як пожежа в степу, а тепер на додачу почалася обструктивна жовтяниця. Чи знаєш, Зігу, яка буде наступна стадія?

– Ну, якщо забита жовчева протока, тоді жовч і далі надходитиме в кров, аж поки хворий не помре від інтоксикації. А перед смертю він впаде в кому. Десь так?

– Саме так. Не тепер, то в четвер. Але я не можу сказати йому про це. І далі обнадійливо й оманливо усміхаюся, хоча волів би щиро попрощатися з ним. Ніколи не звикну до того, що мої пацієнти вмирають.

– Сподіваюся, ніхто з нас не звикне, – зітхнув Фройд. – Надія конче потрібна, а хто, як не ми, може її підтримувати? Як на мене, це найважче в роботі лікаря. Іноді мене бере великий сумнів у тому, що я можу впоратися з таким завданням. Смерть могутня, а наші методи лікування недолугі, особливо в неврології. Слава Богу, в мене вже закінчуються лікарняні чергування. А ця одержимість локалізацією осередку хвороби просто-таки непристойна. Ти б почув, як завзято сьогодні на обході Вестфаль[35 – Карл Фрідріх Отто Вестфаль (1833–1890) – німецький невролог і психіатр.] і Маер[36 – Австрійський медик, на 1882 рік працював у Віденській лікарні загального профілю.] сперечалися про точне розміщення ракової пухлини в мозку. І то при хворому! – Але... – затнувся він. – Та чи мені таке казати? Лише півроку тому я, працюючи в невропатологічній лабораторії, дуже тішився, коли туди прислали мозок дитини. Ще б пак, я ж міг би тріумфувати, точно визначивши місце патології! Мабуть, я стаю надто вже цинічним, зате утверджуюся в переконанні, що наші диспути про локалізацію напускають туману на істинну правду: пацієнти вмирають, а ми, лікарі, безсилі.

– Ще одне, Зігу. Шкода, що учні таких лікарів, як Вестфаль, ніколи не навчаться утішати приречених померти.

Два приятелі іхали в тиші, фіакр вигойдувався під сильним вітром. Знову пустився дощ, і краплі торохтіли об дах. Броер хотів був щось порадити своєму молодому супутникові, але, знаючи його вразливість, завагався – добирав слова.

– Зігу, дозволь щось тобі сказати. Я знаю, як пригноблює тебе ця неминуха лікарська практика. Хоч-не-хоч, а сприймеш її як поразку, як вимушену згоду на гіршу долю. Учора в кафе я не міг не підслухати, як ти осуджуєш Брюке і за відмову посприяти тобі, і за пораду відмовитися від амбіцій на університетську кар'єру. Але не звинувачуй його! Я ж то знаю, що він високо цінує тебе. З вуст самого Брюке я почув, що ти найкращий із усіх його учнів.

- То чого б йому та не посприяти мені?

- В чому, Зігу? В тому, щоб обійняти посаду Екснера[37 - Зігмунд Екснер-Ервартен (1846-1926) - австрійський фізіолог.] чи Фляйшля[38 - Ернст Фляйшль фон Марксов (1846-1891) - австрійський фізіолог і винахідник.], якщо котрийсь із них колись та й піде на відпочинок? У тому, щоб заробляти сто гульденів за рік? Ось щодо грошей Брюке таки правий! Дослідницька робота - це для багатців. Ти не зможеш прожити на таку стипендію. А як ти підтримуватимеш батьків? Десять років ти не дозволятимеш собі одружитися. Нехай Брюке й не дуже делікатний, але він мав рацію, сказавши, що твій єдиний шанс провадити дослідження полягає в тому, щоб оженитися з великим посагом. Не Брюке, а ти сам визначив своє майбутнє півроку тому, освідчившись Марті й знаючи, що вона без посагу.

Перш ніж відповісти, Фройд на мить заплющив очі.

- Твої слова мене ранять, Йозефе. Я завжди відчував, що ти не схвалюєш мого вибору нареченої.

Броер знав, як важко Фройд говорити начистоту з ним - старшим на шістнадцять років і не тільки приятелем, а й учителем, батьком, старшим братом. Він торкнувся Фройдової руки.

- Це не так, Зігу! Зовсім не так! Ми розійшлися в думці лише про міру часу. Я вважаю, що перед тобою надто вже багато важких років навчання, щоб іще обтяжувати себе нареченою. Але ж ми зійшлися в думці про Марту. Я бачив її всього один раз - на вечірці, перед від'їздом її родини до Гамбурга, й відразу ж уподобав цю дівчину. Марта нагадала мені Матільду в її віці.

- Не дивно, - відповів Фройд уже м'якшим тоном. - За зразок мені правила твоя дружина. Відколи я познайомився з Матільдою, відтоді й шукав таку жінку, як вона. Йозефе, скажи мені правду, чисту правду. Якби Матільда була бідна, ти б одружився з нею?

- Зігу, не зневажай мене за цю відповідь. Діло було чотирнадцять років тому, й відтоді часи змінилися. Ось тобі правда: тоді я мав зробити те, чого вимагав від мене батько.

Промовчавши, Фройд вийняв одну зі своїх дешевих сигар і запропонував її Броєру. Той, як завжди, відмовився.

Фройд закурив, а старший приятель не вгавав:

- Зігу, в мене такі самі почуття, як і в тебе. Ти - це я. Колишній я - десять-одинадцять років тому. Коли Оппольцер[39 - Йоганн Оппольцер (1808-1871) - австрійський терапевт і науковець. У 1867-1871 роках Йозеф Броер був його асистентом.], мій наставник у медицині, нагло помер від тифу, моя університетська кар'єра закінчилася так само раптово, так само жорстоко, як і твоя. Я теж вважав себе багатонадійним хлопцем і сподівався стати наступником Оппольцера. Так і мало б статися. Усі це знали. Ба, замість мене вибрали когось іншого - не єврея. І мене, як і тебе, змусили задовольнитися меншим.

- Тоді, Йозефе, ти мав би знати, яким невдахою я почуваюся. Це ж несправедливо! Подивися на кафедру медицини, на цю тварюку Нотнагеля![40 - Германн Нотнагель (1841-1895) - німецький терапевт і невролог. Його іменем названо неврологічний синдром.] Подивися на кафедру психіатрії - на Майнерта![41 - Теодор Майнерт (1833-1892) - німецький і австрійський

психіатр та невролог, один із провідних невроанатомів у Європі.] Невже я менш здібний, ніж вони? Та я міг би здійснити великі відкриття!

– І ти здійсниш їх, Зігу. Одинадцять років тому я перемістив свою лабораторію разом із голубами до себе додому й провадив далі дослідження. Так, відкриття можна звершити. Ти знайдеш на те спосіб. Але він не матиме нічого спільного з університетом. І ми обидва знаємо, що річ не тільки в грошах. З кожним днем антисеміти дедалі набридливіші. Ти читав статтю в сьогоднішньому ранковому випуску «Ное фрае пресе» про братчиків-антисемітів, що вриваються на лекції й виволікають євреїв із аудиторій? Ці молодчики вже стали погрожувати, що зриватимуть усі заняття, які провадять професори-євреї. А чи заглядав ти у вчорашню «Пресе»? Чи бачив статтю про те, як у Галичині судили єврея, звинуваченого в ритуальному вбивстві християнської дитини? Судочинці всерйоз стверджували, що він потребував християнської крові на тісто для маці! Ти можеш у таке повірити? Маємо тисяча вісімсот вісімдесят другий рік, а цьому неподобству нема кінця-краю! Це печерні люди – дикуни, покриті тонесенькою поливою християнства. Тому-то в тебе як науковця немає майбутнього! Звичайно, сам Брюке відмежовується від таких забобонів, але хто знає, що там у нього в голові? Я знаю одне, і то твердо. У приватній розмові зі мною Брюке сказав, що зрештою антисемітизм зруйнує твою університетську кар'єру.

– Але ж мое призначення – це дослідницька робота, Йозефе. Я не такий здібний, як ти, до лікарської практики. Весь Відень знає про твою інтуїцію в діагностуванні. Я не маю такого хисту. До кінця своїх днів залишатимусь лікарчуком – Пегасом, запряженим до плуга!

– Зігу, серед усіх моїх навичок немає такої, якої я не зміг би передати тобі.

Відкинувшись на спинку сидіння, Фройд сховався від світла свічки. Був радий темряві. Ніколи не бував він такий відвертий – ні з Йозефом, ні з кимсь іншим, крім Марти, якій він день у день надсилав листи з описами своїх сокровенних думок і почуттів.

– Але, Зігу, не зганяй злість на медицині. Ти таки цинік. Подивися на досягнення за останні двадцять років – навіть у неврології. Візьми до уваги параліч від отруєння свинцем, бромідний психоз і церебральний трихінельоз. Двадцять років тому це були незвідані таємниці. Наука розвивається повільно, але що десять років ми перемагаємо принаймні одну хворобу.

Запала тривала тиша. Її порушив Броер.

– Краще б нам змінити тему. Хочу щось спитати тебе. Ти навчаєш багатьох студентів. Чи траплявся тобі російський студент із прізвиськом Саломе, Женья Саломе?

– Женья Саломе? Мабуть, ні. А чому ти питаєш?

– Сьогодні мене навідала його сестра. Дивна була зустріч.

Фіакр проїхав браму будинку № 7 на вулиці Бекерштрассе й різко зупинився. Салон загойдався на масивних ресорах.

– Ось ми й на місці, Зігу. Розповім тобі про це вже в домі.

Приятелі опинилися на показному подвір'ї шістнадцятого століття, вимощеному кругляком і оточеному високими, зарослими плющем стінами. На кожній із них понад відкритими арками, опертими на пишних пілястрах,

височіли п'ять рядів великих склепистих вікон, кожне з яких поділялося дерев'яними рамами на дюжину віконечок. Коли двоє чоловіків наближалися до головного входу, порт'є, завжди насторожі, глянув крізь скляне вічко у дверях свого житла й метнувся відмикати. Уклонившись, він привітався з прибулими.

Вони зішли вгору сходами, проминувши кабінет Броера на другому поверсі, й добралися на третій поверх – до просторих родинних апартаментів, де вже чекала Матільда. У свої тридцять шість вона вражала красою. Проти шовковистої розпашілої шкіри вимальовувалися тонко різьблений ніс, блакитно-сірі очі й густе каштанове волосся, заплетене в косу й вкладене вузлом на голові. Біла блузка та довга сіра спідниця, обтисла на талії, підкреслювали витонченість постаті, хоча Матільда лише кілька місяців тому народила свою п'яту дитину.

Узявши в Йозефа капелюх, вона відкинула назад його волосся, допомогла зняти пальто й передала його служниці Алоїзії, яку подружжя називало Луї вже чотирнадцять років, відколи вона стала тут працювати. Тоді господиня звернулася до Фройда:

– Зігі, ти промок до нитки й замерз. Мерщій до ванни! Ми вже нагріли воду, і я поклала на полицю свіжу Йозефову білизну. Як гарно випало, що у вас двох однаковий розмір! Мені нізащо не вдасться виявити таку гостинність Максові.

Макс, чоловік її сестри Рахелі, був велетень і важив понад двісті шістдесят фунтів.

– Не клопочися Максом, – сказав Броер. – Я відшкодную цей брак гостинності лікарськими скеруваннями до нього. Обернувшись до Фройда, він додав: – Сьогодні я послав Максові ще одну гіпертрофовану простату – четвертого з ліку пацієнта за цей тиждень. Ось тобі поле діяльності!

– Ні, – втрутилася Матільда, взявши гостя попід руку й ведучи його до ванної, – урологія не для Зігі. Весь день очищати сечові міхури та всілякі протоки! Та він уже за тиждень із глузду з'іде!

Вона зупинилася біля дверей.

– Йозефе, діти вечеряють. Заглянь до них – на якусь хвилинку. Добре було б тобі передрімати перед вечерею. Я чула, як ти всю ніч шарудів, вважай не спав.

Не сказавши ні слова, Броер рушив був до своєї спальні, але передумав – вирішив допомогти приятелеві наповнити ванну. Обернувшись, він побачив, що Матільда нахилилася до Фройда, й почув її шепіт: «Ось тепер бачиш, про що мені йдеться, Зігі. Він майже не говорить зі мною!»

Лежачи в постелі, Броер не міг заснути через думки про Матільду, яка так інтимно довірялася Фройду. Той що далі, то дужче скидався на одного з членів родини, навіть вечеряв у Броєрів кілька разів на тиждень. Спочатку тісний зв'язок налагодився між двома чоловіками-лікарями. Напевно, Зіг посів місце Адольфа, Йозефового молодшого брата, який помер кілька років тому. А за минулий рік відчутно зблизилися Матільда і Фройд. Десятилітня різниця віку дала цій жінці привілей материнської любові. Матільда часто казала, що Зіг нагадує Йозефа тих часів, коли вона вперше його побачила.

«Зрештою, яке лихо від того, – спитав себе Броер, – що Матільда признається Фройду про мою байдужість до неї? Яка вже тут різниця? Ймовірно, він сам про те здогадався, бо ж помічає все, що діється в домі.

Хоч він зовсім не спостережливий у діагностуванні, зате рідко оминає увагою подробиці міжлюдських стосунків і, безсумнівно, спостеріг, як прагнуть діти батьківської любові. Роберт, Берта, Маргарете і Йоганн товпляться навколо нього, вигукуючи в захваті "дядечко Зігі!", й навіть маленька Дора усміхається, щойно він з'являється». Безперечно, Фройдіві відвідини цієї оселі виходять на добре. Броер усвідомлював, що сам він, надто вже заплутавшись в особистих справах, не може відігравати ролі, якої потребувала вся родина. Еге ж, Фройд робив це замість господаря, а той, замість соромитися перед своїм молодим приятелем, в цілому почував вдячність до нього.

І Броер добре знав, що тут ані слова не скажеш проти Матільдиних нарікань на її шлюб. Було чого нарікати! Часто чоловік працював до півночі в лабораторії. Зазвичай у неділю вранці він у кабінеті готувався до лекцій, які того ж дня після обіду читав студентам-медикам. Кожного тижня він кілька вечорів засідав у кафе до восьмої-дев'ятої години й тепер грав у тарок не раз на тиждень, а двічі. Посягнувши навіть на обідню перерву – завжди недоторканий сімейний час, Йозеф щонайменше разів чотири за місяць перебирав міру й працював майже без перепочинку. Та коли тільки навідувався Макс, вони, звичайно ж, удвох замикались у кабінеті й годинами грали в шахи.

Облишивши спроби задрімати, Броер пішов на кухню попросити, щоб подали вечерю. Знав, що Фройд любить покиснути в гарячій купелі, але хотів якнайскоріше перекусити, щоб іще був час попрацювати в лабораторії. Він постукав у двері ванної.

– Зігу, коли скупаєшся, прийди до кабінету. Матільда погодилася накрити там стіл – по-простому, без церемоній.

Фройд швидко обтерся, одягнув Йозефову спідню білизну, вкинув свою, забруднену, в кошик на прання й поспішив допомогти Броерам поставити страви на таці. (Це подружжя, як і більшість віденців, ситно обідало й скромно вечеряло – холодними залишками.) Кухонні двері зі скляними панелями заприли від пари. Штовхнувши їх, Фройд опинився під навалюю смаковитого, теплого аромату ячмінного супу з морквою та селерою.

– Зігі, надворі дуже холодно, ото я й зготувала гарячу страву, – озвалася Матільда з ополоником у руці. – Ви обидва потребуєте чогось такого.

Фройд забрав від неї тацю.

– А чому тільки дві тарілки? Не їстимеш?

– Коли Йозеф каже, що хоче їсти в кабінеті, це зазвичай означає, що він має намір поговорити з тобою віч-на-віч.

– Матільдо, – заперечив Броер, – я не сказав цього. Зіг перестане приходити сюди, якщо ти не підтримуватимеш йому компанії за вечерю.

– Ні, я втомилася, та й цього тижня у вас не було часу на розмову наодинці.

Ідучи разом із Броерами довгим коридором, Фройд попутно забігав до дитячих спалень, щоб поцілувати малюків на добраніч. Не зважив на вмовляння розповісти казку, натомість пообіцяв, що наступного разу розповість їм не одну, а дві. Він приєднався до гурту в кабінеті – обшитій темними панелями кімнаті з великим вікном посередині стіни, запнутим пишними брунатно-бордовими шторами. На підвіконні, між внутрішніми та зовнішніми стулками, лежало кілька подушечок для утеплення. Перед вікном стояв загородою добрячий горіховий стіл,

захарашений цілими стосами розгорнутих книжок. Підлогу покривав товстий кашанський килим, весь помережаний блакитними й кольору слонової кості квітами. Книжкові полиці, набиті томами у важких темних шкіряних палітурках, заступали три стіни – від підлоги аж до стелі. У далекому кутку кімнати, на бідермаєрському картярському столику з тонкими чорно-золотистими спіральними ніжками, Луї вже поставила холодну печену курку, салат із капусти, насіння кмину й сметану, кілька Seltstangerl'ів – солоних, посипаних кмином хлібних паличок, і Giesshubler – мінеральну воду. Взявши тарілки з супом із таці, яку приніс Фройд, і поставивши їх на стіл, Матільда вже ладна була вийти.

Зважаючи на те, що поруч Фройд, Броер потягнувся й доторкнувся жінчиної руки.

– Побудь тут трохи. У нас із Зігом нема секретів від тебе.

– Я вже перекусила з дітьми. Ви удвох можете обійтися й без мене.

– Матільдо, – Броер силкувався на легкий тон, – ти нарікаєш, що рідко мене бачиш. Ось я й на видноті, а ти мене покидаєш.

Але вона похитала головою.

– Я скоро повернуся зі струдлем.

Броер кинув на Фройда благальний погляд, ніби питаючи: «Що я ще можу вдіяти?» За якусь мить, коли Матільда зачиняла за собою двері, він зауважив її призначений Фройдом промовистий погляд, який неначе питав: «Бачиш, чим стало наше подружнє життя?» Уперше Броер усвідомив, яка незручна й делікатна роль випала його молодому приятелеві – довіреної особи чоловіка й жінки, охололих одне до одного.

Вони мовчки іли удвох. Броер спостеріг, що Фройд уважно придивляється до книжкових полиць.

– Чи варто мені приготувати полицю для твоїх майбутніх книжок, Зігу?

– Мені дуже хочеться! Але не в цьому десятилітті, Йозефе. Нема часу навіть на те, щоб подумати. Єдина річ, що за весь час написав інтерн Віденської лікарні загального профілю, – це поштова листівка. Ні, я думаю не про писання книжок, а про їх читання. О, ця нескінченна праця інтелектуала – впливати знання в головний мозок крізь триміліметровий отвір у райдужній оболонці.

– Чудовий образ! – усміхнувся Броер. – Конденсована есенція Шопенгауера й Спінози просочується крізь зіницю й зоровим нервом потрапляє безпосередньо в наші потиличні частини мозку. Добре було б, якби я міг істи очима. Я завжди перевтомлений, тому й не можу читати щось серйозне.

– А як же твоя дрімота? – спитав Фройд. – Що з нею? Я гадав, що ти приляжеш перед вечерею.

– Я не зміг задрімати. Мабуть, перевтома не дає спати. Серед ночі мене розбудив звичний кошмар. Той, у якому я падаю.

– Розкажи мені ще раз, Йозефе, якнай докладніше, що в ньому діється.

– Щоразу цей кошмар такий самий. – Броер поставив повну склянку зельтерської води, відклав виделку й відкинувся назад, щоб уляглася іжа. – І дуже яскравий... за останній рік разів десять снівся. Спочатку я відчуваю, що земля тремтить. Налякавшись, виходжу надвір шукати...

Він задумався на хвилинку – старався пригадати, як саме описав цей сон раніше. У цьому кошмарі він весь час шукав Бертю, а наяву далеко не все відкривав перед Фройдом. Не тільки тому, що ніяково почувався через своє нерозважне захоплення Бертою, але й тому, що не бачив потреби розповідати Фройдові речі, які той мусив би тримати в таємниці перед Матільдою й тим самим ускладнити стосунки з нею.

– ..шукати когось. Земля під моїми ногами розповзається, наче пісок-сипунець. Я повільно занурююся в землю й опускаюся на сорок футів, саме стільки. Тоді опиняюся на великій плиті. На ній щось написано. Я намагаюся прочитати цей напис, але не можу.

– Такий спокусливий сон, Йозефе. Я впевнений в одному. Ключ до його розгадки полягає в нечитабельному написі на плиті.

– Якщо цей сон взагалі має якийсь сенс.

– Мусить мати, Йозефе. Щоб одне й те саме сновидіння та десять разів? Ти ж не дозволив би, щоб твій нічний спочинок порушувало щось тривіальне! Мене цікавить іще одна подробиця – сорок футів. Звідки ти дізнався, що саме стільки?

– Бозна-звідки. Просто знаю.

Фройд, як завжди, швидко спорожнив свою тарілку, квапливо глутнув останню ложку й сказав:

– Я цілком певен, що це число відповідає дійсності. Зрештою, це ж тобі наснилося! Знаєш, Йозефе, я досі колекціоную сні й дедалі твердіше упевнююся, що в снах конкретні числа завжди мають реальне значення. Маю свіжий приклад. Здається, я тобі ще не розповів. Минулого тижня був обід на честь Ісаака Шенберга, приятеля мого батька.

– Знаю цього чоловіка. Це, мабуть, його син Ігнац цікавиться сестрою твоєї нареченої?

– Так, це той. Він більш ніж «цікавиться» Мінною. Отож святкували шістдесятиліття Ісаака й він описав свій сон минулої ночі. Він ішов довгою темною дорогою, маючи шістдесят золотих монет у кишені. Як і ти, Ісаак цілком певен, що їх було саме стільки. Він намагався вберегти свої монети, та вони випадали крізь дірку в кишені, й годі було знайти згубу в темряві. Гадаю, що це аж ніяк не звичайний збіг – побачити уві сні шістдесят монет напередодні свого шістдесятиліття. Я цілком певен, – як же інакше? – що шістдесят монет символізують шістдесят років.

– А ця дірка в кишені? – спитав Броер, беручи другу курячу ніжку.

– Очевидно, сон відображає бажання позбутися своїх років і помолодшати, – відповів Фройд, теж потягнувшись за ще одним шматком курятини.

– Або ж, Зігу, сон міг виражати страх: роки проминають і пропадають, невдовзі нічого не залишиться в запасі! Візьми до уваги те, що Ісаак був на довгій темній дорозі й силкувався віднайти загублене.

– Гадаю, що так. Напевно, сні можуть відображати бажання чи побоювання. Або і те, і друге. Скажи-но мені, Йозефе, коли тобі вперше таке наснилося.

– Дай подумати.

Броер пригадав, що вперше це трапилося зразу ж після того, коли він, сумніваючись, чи зарадять Берті його методи лікування, в розмові з фрау Паппенгайм сказав про можливість помістити Берту в санаторій «Вельву» у Швейцарії. Це було на початку 1882-го, майже рік тому. Так Броер і відповів Фройд.

– А чи не в січні цього року я разом з усією родиною Альтманнів прийшов на святкову вечерю з нагоди твого сорокаліття? – спитав Фройд. – Якщо відтоді тобі сниться цей сон, то чи не позначають ці сорок футів твоїх сорока років?

– Що ж, за кілька місяців, у січні, мені стукне сорок один. Якщо ти маєш рацію, то чи не доведеться мені відтоді опускатись уві сні на сорок один фут?

Фройд звів угору руки.

– А тут нам уже придався б консультант. Я підійшов до межі можливостей своєї теорії сновидінь. Чи змінюватиметься вже побачений сон людини відповідно до змін у її житті? Заманливе питання! А чому роки маскуються подобою футів? Чому маленький творець снів, що живе в нашій свідомості, завдає собі стільки клопоту задля того, щоб приховати істину? Припускаю, що уві сні висота не доросте до сорока одного фута. Гадаю, цей творець побоїться, що її зміна на один фут, коли тобі стало на рік більше, буде надто вже очевидна й видасть ключ розгадки сну.

– Зігу, – пирхнув Броер, витираючи рот і вуса серветкою, – ось тут ми завжди розходимося в думках. Смішно, коли ти заводиш мову про інший, окремішній розум, про якогось чутливого ельфа, що всередині нас придумує хитромудрі сни й приховує їх значення від нашого свідомого «я».

– Згода, це видається смішним, але поглянь на доводи цього твердження. Поглянь на всіх тих математиків та інших учених, які повідомляють, що вирішення важливих проблем прийшли до них уві сні! Тут, Йозефе, немає правдоподібніших пояснень. Нехай воно й смішно, але таки має бути якийсь окремішній підсвідомий інтелект. Я впевнений...

Увійшла Матільда з кавником і двома кружальцями домашнього яблучно-родзинкового струдля, щедро присмаченими Schlag'ом – збитими вершками.

– У чому ти так упевнений, Зігі?

– Тільки в одному – в тому, що ми хочемо, щоб ти хоч трохи посиділа з нами. Йозеф якраз захотів описати свого сьогоднішнього пацієнта.

– Зігі, я не можу. Йоганн плаче, і якщо я зараз же не підійду до нього, то він розбудить інших дітей.

Коли Матільда вийшла, Фройд обернувся до Броера.

– А тепер, Йозефе, скажи, як там було на твоїй дивній зустрічі з цією сестрою студента медицини.

Броер барився, збираючи думки. Він хотів би обговорити з Фройдом пропозицію Лу Саломе, але побоювався, що тоді довелося б надто вже багато говорити про лікування Берти.

– Що ж, брат розповів їй про те, як я лікував Берту Паппенгайм. Тепер вона хоче, щоб я застосував такі самі методи в оздоровленні її близької людини, в якій емоційні розлади.

– А як отой студент медицини, той Женья Саломе, зміг дізнатися про Берту Паппенгайм? Ти ніколи не мав бажання поговорити зі мною про випадок її хвороби, Йозефе. Нічого не знаю про те. Довідався тільки, що ти застосовував гіпноз.

Якусь мить Броер міркував. Чи не заздрістю забарвився тон Фрейдового голосу?

– Так, Зігу, я небагато говорив про Берту. Її сім'я дуже добре відома в спільноті. З тобою ж я уникав говорити про цей випадок, відколи дізнався, що Берта – близька подруга твоєї нареченої. Я дав цій пацієнтці псевдонім Анна О. й кілька місяців тому коротко описав її лікування студентам на медичній конференції.

Фрейд нетерпляче нахилився до співрозмовника.

– Не можу й словами описати, як мене цікавлять подробиці твого нового методу лікування, Йозефе. Чи не міг би ти розповісти мені принаймні те, що вже виклав студентам-медикам? Ти ж знаєш, що я вмю держати в секреті професійні справи – навіть перед Мартою.

Броер завагався. Що? саме можна йому повідомити? Певна річ, багато чого Фрейд уже знає. Звичайно, Матільда кілька місяців не приховувала свого роздратування від того, що її чоловік стільки часу проводить із Бертою. І Фрейд був свідком того, як Матільда зрештою вибухнула гнівом і заборонила Йозефові хоча б раз при ній згадати ім'я цієї молоді пацієнтки.

На щастя, Фрейд не бачив фінальної – катастрофічної сцени лікування Берти! Броер ніколи не забуде, як того жакливого дня він прийшов до Паппенгаймів, а там пацієнтка корчилася в переїмах уявної вагітності й виголошувала, щоб усі чули: «Народжується дитина доктора Броера!» Почувши про це (такі новини швидко розносяться в середовищі єврейських господиньок), Матільда поставила вимогу, щоб Броер негайно передав Берту іншому лікарю. Чи розказала Матільда Фрейдові про цей випадок? Броер не хотів питати. Не тепер. Може, згодом, коли все вляжеться. Відповідно, він ретельно добирав слова:

– Напевно, Зігу, ти знаєш, що в Берти є всі типові симптоми істерії – сенсорні й моторні порушення, м'язові спазми, глухота, галюцинації, амнезія, афонія, різні фобії, а до того ще й незвичайні прояви. Наприклад, дивні мовні розлади. Бувало, вона цілими тижнями не могла говорити німецькою, особливо вранці. Тоді ми розмовляли по-англійському. Дуже химерним було подвійне психічне життя пацієнтки: одна частина її «я» жила в теперішньому часі; друга ж частина емоційно відгукувалася на події, що відбулися рівно рік тому. Ми виявили це, переглянувши щоденник її матері за попередній рік. Також Берта потерпала від важкої невралгії обличчя, і тут можна було зарадити тільки морфієм. Звичайно ж, вона стала залежною від цього наркотику.

– І ти лікував її гіпнозом? – спитав Фрейд.

– Був спочатку в мене такий намір. Я планував застосовувати метод Льебо[42 – Амбруаз-Огюст Льебо (1823–1904) – французький лікар, батько сучасної гіпнотерапії.] – усувати симптоми за допомогою гіпнотичного навіювання. Але завдяки Берті – а вона напрочуд творча жінка – я відкрив зовсім новий принцип лікування. У перші тижні я відвідував її кожного дня й незмінно застимулював такою збудженою, що дуже мало вдавалося вдіяти. А згодом з'ясувалося, що вона може розрядити це збудження, докладно описавши мені всі події за день, які спричинили роздратування.

Броер змовк і заплющив очі, щоб зосередитися. Знав, що це важлива річ, і хотів подати всі важливі факти.

– Ці процедури забирали багато часу. Часто Берта потребувала вранці добру годину того, що вона сама називала «очищенням димарів», – щоб звільнити свідомість від важких снів та неприємних фантазій, а по обіді я, повернувшись до Паппенгаймів, заставав нагромадження нових подразників, що вимагало ще одного очищення. Тільки тоді, коли ми до решти вимітали з її голови це щоденне сміття, можна було братися до полегшення найстійкіших симптомів недуги. І в цій стадії, Зігу, ми натрапили на разюче відкриття!

Під враженням від такого пишномовного тону Фройд, який саме прикурював сигару, застиг і, гаряче прагнучи почути наступні слова, попік собі пальця племінцем сірника.

– Ach, mein Gott![43 – Ах, мій Боже! (нім.)] – вигукнув він, відкинувши недогарок сірника й посмоктавши обпеченого пальця. – Веди далі, Йозефе. Це разюче відкриття...

– Отже, ми виявили, що коли Берта зверталася до самої першопричини симптому й докладно описувала її для мене, то цей симптом зникав сам собою. Тоді відпадала потреба будь-якого гіпнотичного навіювання...

– Першопричина? – перепитав Фройд. Він так захопився, що впустив сигару в попільницю й залишив її, забуту, тліти. – Що ти маєш на увазі, Йозефе, під першопричиною симптому?

– Початковий подразник. Якась подія, що призвела до порушення.

– Будь ласка! – попрохав Фройд. – Наведи приклад!

– Розповім тобі про її гідрофобію. Кілька тижнів Берта не могла або не хотіла пити воду. Потерпала від спраги, а однак, узявши склянку води, не могла присилувати себе пити й мусила втамовувати спрагу динями й іншими плодами. Яюсь у трансі – Берта здатна до самонавіювання й під час кожного сеансу лікування автоматично входила в транс – вона пригадала, що тиждень тому зайшла до кімнати сиділки й побачила, що пес хлебче воду з сиділки склянки. Описавши мені цей випадок, вона не тільки вилила свій сильний гнів та відразу, але й позбулася порушення – вмить попросила склянку води й випила без жодного примусу. Симптом уже не повторився.

– Чудово, чудово! – вигукнув Фройд. – І що далі?

– Невдовзі ми стали лікувати в такий спосіб усі інші симптоми. Кілька з них – наприклад, параліч руки та галюцинаторні видіння змії і людських черепів – зумовлено шоком від смерті батька. Коли Берта докладно описала всі обставини та подробиці цих пережиттів (щоб стимулювати її пам'ять, я навіть попросив розставити меблі так само, як вони стояли на час батькової смерті), ці симптоми зразу ж зникли.

– Прекрасно! – від збудження Фройд звівся й походжав. – Аж дух захоплюють теоретичні наслідки. І все це цілком відповідає теорії Гельмгольца[44 – Герман Людвіг Фердинанд Гельмгольц (1821–1894) – видатний німецький фізик, математик, фізіолог і психолог.]! Після того, як надмірний церебральний електричний заряд, що викликає симптоми, розрядиться через емоційний катарсис, ці симптоми відповідно реагують на те і швидко зникають! Але ти такий спокійний, Йозефе. Це ж велике відкриття. Тобі треба опублікувати повідомлення про цей випадок.

Броер глибоко зітхнув.

– Мабуть, десь-колись та й опублікую. Але нині не час. Надто вже багато особистих ускладнень. Мушу зважати на Матільдіні почуття. Напевно, тепер, коли я описав свою процедуру лікування, ти можеш уявити, скільки часу мені довелося затратити на Берту. Що ж, Матільда просто не змогла або не захотіла належно оцінити наукову важливість цього випадку. Як ти вже знаєш, вона образилася на мене за те, що я цілі години проводив із Вертою, та й досі так сердиться, що відмовляється говорити зі мною про ці справи.

– До того ж, – пояснював Броер, – я не можу опублікувати повідомлення про випадок, який так погано закінчився, Зігу. На вимогу Матільди в липні цього року я відмовився від лікування Берти й скерував її до санаторію Бінсвангера[45 – Роберт Бінсвангер (1850–1910) – швейцарський психіатр.] в Кройцлінгені. Вона й досі там лікується. Важко було відзвичаїти її від морфії. Очевидно, поновилися деякі симптоми, як-от нездатність говорити німецькою.

– Нехай так, – Фройд постарався відійти від теми гніву Матільди, – але все одно цей випадок прокладає нові шляхи, Йозефе. Він міг би стати початком зовсім нового підходу до лікування. Ти б не поговорив зі мною докладніше про нього, коли в нас буде більше часу? Я б хотів дізнатися кожну подробицю.

– Залюбки, Зігу. Маю тут копію резюме, яке я надіслав Бінсвангерові, – близько тридцяти сторінок. Можеш почати з читання цієї копії.

Фройд вийняв годинника.

– Ой! Пізня година, а ти так і не розповів мені про сестру студента-медика. Вона хоче, щоб ти лікував її близьку людину, застосовуючи новий метод – словесний. Чи не істеричка ця особа? Може, в неї такі самі симптоми, як у Берти?

– Ні, Зігу. Саме з цього моменту історія стає справді цікавою. Ідеться не про істерію, а ця особа – не жінка. Це чоловік, що кохає або кохав фройляйн Саломе. У нього почалася хвороба від нещасливого кохання, ускладнена потягом до самогубства, коли ця дівчина покинула його задля іншого чоловіка – його колишнього приятеля. Звісно, вона почувається винною й не хоче заплямувати кров'ю своє сумління.

– Але ж, Йозефе, – Фройда явно вразило почуте, – хвороба від нещасливого кохання! Цей випадок не з галузі медицини.

– Так само і я спершу подумав. Саме це я їй сказав. Але постривай, ти ще не дослухав до кінця. Що далі, то краще. Цей хворий – між іншим, витончений філософ і близький приятель Ріхарда Вагнера – не бажає допомоги, або ж принаймні надто вже гордий, щоб її просити. Вона забагла, щоб я став чарівником. Захотіла, щоб я під приводом консультування з цим філософом про стан його фізичного здоров'я нишком почав лікувати порушення психіки.

– Це неможливо! Йозефе, ти ж не візьмешся за цю справу, правда?

– На жаль, я вже згодився.

– Навіщо? – Фройд узяв сигару і подався вперед, насупившись від турботи про приятеля.

– Сам не знаю, Зігу. Покінчивши з випадком Паппенгайм, я почуваюся стривоженим і кволим. Напевно, потребую якоїсь розваги, деь такого виклику до дії, як ось цей. Але є ще одна причина того, що я взявся до цього діла! Справжня причина! У цієї сестри студента-медика дивовижне вміння переконувати і вмовляти. Нізачо не скажеш їй «ні». Яким місіонером могла б вона стати! Либонь, і коня навернула б на курячу віру. Вона надзвичайна, й нема слів, щоб її описати. Може, колись зустрінешся з нею. Тоді сам пересвідчишся.

Фройд звівся, потягнувся, підійшов до вікна й розсунув оксамитні штори. Нічого не бачачи крізь запітнілу шибку, він протер насухо носовичком невелике вічко на склі.

– Досі падає дощ, Зігу? – спитав Броер. – Може, послати по Фішманна?

– Та ні, майже припинився. Прогуляюся пішки. Але в мене є ще кілька питань про цього нового пацієнта. Коли ти побачишся з ним?

– Він досі не дав про себе знати. Є ще одна морока. Нині фройляйн Саломе має з ним погані стосунки. Вона навіть показала мені кілька його гнівних листів. Попри те, вона запевняє, що «влаштує» так, щоб він проконсультувався в мене про свою недугу. І я не сумніваюся, що в цьому випадку, як і в усіх інших, вона діятиме саме так, як собі постановила.

– А чи потребує ця недуга консультації з медиком?

– Безумовно. Він серйозно хворий, і його недуга спантеличила вже дві дюжини лікарів, причому багато хто з них має відмінну репутацію. Фройляйн Саломе подала мені цілу низку симптомів: сильні болі голови, часткова сліпота, нудота, безсоння, блювання, гострі розлади травлення, порушення вестибулярного апарату й загальна слабкість.

Зауваживши, що Фройд здивовано похитав головою, Броер додав:

– Якщо хочеш бути консультантом, звикай до таких загадкових клінічних картин. Пацієнти, що мають безліч симптомів і перескакують від лікаря до лікаря, – це повсякденний складник моєї практики. Знаєш, Зігу, це може послужити добрим уроком для тебе. Триматиму тебе в курсі подій. – Броер на мить задумався. – По суті справи. Влаштуймо зараз короткий тест. Отже, який конкретний діагноз ти поставив би на основі тільки цих симптомів?

– Я не знаю, Йозефе, вони не сумісні одне з одним.

– Не будь надто вже обережним. Просто вгадуй. Міркуй уголос.

Фройд зашарівся. Спраглий знань, він дуже не любив виставляти напоказ своє невігластво.

– Може, розсіяний склероз або пухлина потиличної частини головного мозку. Отруєння свинцем? Я просто не знаю.

– Не забудь про гемікранію, – додав Броер. – Як щодо маніакальної іпохондрії?

– Проблема в тому, – відповів Фройд, – що жодним із цих діагнозів не вдасться пояснити всі симптоми.

– Зігу, – вставши, Броер повів мову в довірчому тоні. – Зараз поділюся з тобою секретом нашого ремесла. Колись він стане насущним для тебе як медика-консультанта. Я дізнався цей секрет від Оппольцера. Якось він сказав мені: «У псів можуть бути блохи та воші водночас».

- Це означає, що в пацієнта може бути...

- Так, - підтвердив Броер, обнявши Фрейда за плечі й вийшовши з ним у довгий коридор. - У пацієнта може бути дві хвороби. Так воно зазвичай буває в тих хворих, що звертаються до консультанта.

- Але повернімося до психологічної проблеми, Йозефе. Зі слів твоеї фройляйн, її приятель не згодиться з тим, що в нього не все гаразд із психікою. Якщо він навіть не визнає того, що в нього схильність до самогубства, то як тобі бути?

- З цим не мало б бути клопоту, - впевнено відказав Броер. - Узявши в руки історію хвороби, я неодмінно знайду можливість прослизнути у сферу психології. Наприклад, розпитуючи пацієнта про безсоння, я заодно розвікую тип думок, які не дають йому заснути. Або ж після того, як хворий виклав довгий перелік усіх своїх симптомів, я висловлюю співчуття й ніби між іншим цікавлюся, чи не пригнічує його хвороба, чи не опускаються руки, чи не хочеться вмерти. Рідко коли не вдається вмовити пацієнта розповісти мені все.

Біля вхідних дверей Броер допоміг приятелеві надягти пальто.

- Та ні, Зігу, тут жодного клопоту. Запевняю тебе, що я без труднощів здобуду довіру нашого філософа й схилю його признатися в усьому. Проблема в іншому - як зарадити всьому тому, що я дізнався.

- Еге ж. Що ти вдієш, якщо він надумає накласти на себе руки?

- Якщо я переконаюся, що він таке надумав, то негайно замкну його - або в психіатричній лікарні в Брюннльфельді, або в приватному закладі, як-от санаторій Бреслауера в Інцердорфі. Втім, Зігу, з цим не буде клопоту. Ось подумай. Якби він справді постановив покінчити з собою, то невже завдавав би собі такого труду - консультуватися в мене?

- Так, звичайно! - стукнув себе по скроні Фрейд, збуджений і невдоволений своїм тугодумством.

- Ні, насправді проблема полягає в тому, - ствердив Броер, - що з ним робити, якщо він і не думає про самогубство, а просто страждає.

- Справді, - згодився Фрейд. - Що тоді робитимеш?

- У такому разі я мав би намовити його піти до священика. Або, напевно, ґрунтовно підлікуватися в Марієнбаді. Або ж тоді я винайду спосіб, у який лікуватиму його!

- Винайдеш спосіб, у який лікуватимеш? Що ти маєш на увазі, Йозефе? Що за спосіб?

- Потім, Зігу. Згодом поговоримо про це. А тепер іди собі! Не вистой у теплому пальті, коли тут така духота.

Переступивши поріг, Фрейд повернув голову.

- Як, кажеш, звати цього філософа? Може, я про нього чув?

Броер завагався. Згадавши вимогу Лу Саломе зберігати таємницю, він миттю придумав Фрідріхові Ніцше псевдонім за таким самим принципом, за яким Берта Паппенгайм стала Анною О.

- Ні, він невідомий. Зветься Мюллер. Екарт Мюллер.

Розділ 4

За два тижні Броер у білому халаті консультанта сидів у своєму кабінеті й читав лист від Лу Саломе:

23 листопада 1882 року

Мій дорогий докторе Броер, наш план здійснюється. Професор Овербек цілком згоден із нашою думкою, що ситуація справді дуже небезпечна. Ніколи він не бачив Ніцше в такому поганому стані. Професор застосує весь свій вплив, щоб таки переконати його проконсультуватися з вами. Ми з Ніцше ніколи не забудемо Вашої доброти в час нашої скрути.

Лу Саломе

«Наш план, наша думка, наша скрута. Наше, наше, наше».

Відклавши листа, прочитаного чи не вдесьте, відколи він надійшов тиждень тому, Броер узяв зі стола дзеркало, щоб подивитись, як вимовляється «наше». Він побачив тонку рожеву стрічку вуст навколо невеликої чорної дірки посеред золотисто-каштанових щетинок. Розширивши дірку, він спостерігав, як еластичні губи розтягуються й відкривають пожовклі зуби, випнуті з ясен, подібні до наполовину похованих надгробків. Щетина й дірка, ніс і зуби – іжак, морж, мавпа, Йозеф Броер.

Він ненавидів уже сам вигляд своєї бороди. Нині на вулиці дедалі частіше бачиш чисто поголених чоловіків; коли ж то знайдеться мужність збрити й собі весь цей волохатий непотріб? Броер також ненавидів пробіски сивини, що підступно проступали у вусах, на лівому боці підборіддя і в бакенбардах. Ці білі волоски були – він це знав – передовими розвідниками, вояками неблаганної зимової напасти. Не знатиме упину цей похідний марш годин, днів і років.

Броер ненавидів усі відображення в дзеркалі – не тільки наплилу сивину, тваринячі зуби й волосся, але й гачкуватий ніс, що завзято тягнувся до підборіддя, безглуздо великі вуха та масивний лоб, на якому починалася лисина й безжально просувалася до маківки, виставляючи напоказ сором голого черепа.

А що вже очі! Броер пом'якшав, подивившись собі у вічі; у них він завжди міг віднайти юність. Він підморгнув. Часто так підморгував і кивав собі – собі справжньому, шістнадцятирічному Йозефові, що живе в цих очах. Та не було сьогодні привіту від юного Йозефа! Натомість звідси видивлялися очі його батька – старі, втомлені, обрамлені зморшкуватими почервонілими повіками. Броер заворожено дивився, як рот батька розкривається отвором, щоб сказати: «Наше, наше, наше». Дедалі частіше Броер думав про свого батька. Леопольд Броер помер десять років тому. Було йому тоді вісімдесят два роки, на сорок два більше, ніж тепер синові.

Доктор Броер поставив дзеркало на місце. Залишилося сорок два роки! Як тут витримати ще сорок два роки? Сорок два роки чекати, поки вони

проминуть. Сорок два роки заглядати у свої дедалі старіші очі. Невже не вдасться втекти з в'язниці часу? Ах, якби змога почати все заново! Але як? Де? З ким? Тільки не з Лу Саломе. Вона вільна й може випурхнути з в'язниці й залетіти туди, коли тільки забажає. І з нею ніколи не буде «нашого», ніколи не буде «нашого» життя, ніколи не буде «нашого» нового життя.

Та й з Бертою – Броер теж це знав – ніколи не повернеться «наше». Кожного разу, коли йому вдавалося хоч ненадовго позбутися давніх невідчепних споминів про Берту – про мигдалевий аромат її шкіри, пишний набряк грудей під сукнею, про жар тіла Берти в трансі, притуленої до Броера, – коли вдавалося відступити й побачити себе збоку, тоді приходило усвідомлення, що Берта завжди була фантазією.

«Відолашна несформована божевільна Берта – ото вже нісенітну плекав я мрію про те, що зможу довершити, сформувані її, аби вона змогла віддячитися мені... чим саме? У тому-то й річ. Що я в ній шукав? Чого мені бракувало? Хіба я не жив на повну губу? То кому тут поскаржитися, що життя безповоротно веде мене дедалі вужчим каналом? Хто зрозуміє мої муки, мої безсонні ночі, мій флірт із самогубством? Зрештою, невже я не маю всього, чого тільки душа запрогне? Адже є гроші, друзі, сім'я, вродлива й чарівна дружина, слава й пошана! Хто мене втішить? Хто втримається й не поставить очевидне запитання: "Чого ти ще можеш хотіти?"»

Голос фрау Бекер, що оповістив про прибуття Фрідріха Ніцше, заскочив Броера зненацька, хоча він і сподівався цього візиту.

Огрядна, низька, сива, енергійна, озброєна окулярами, фрау Бекер навдивовижу акуратно провадила справи Броєрового консультативного кабінету. Так уже самовіддано виконувала вона свої обов'язки, що не було видно й залишків фрау Бекер як приватної особи. За останні півроку, відколи доктор найняв цю жінку, вони й словом не обмінялися про щось особисте. Хоч як старався доктор, та ніяк не міг ані згадати її ім'я, ані уявити, що вона зайнята чимсь іншим, крім як своїми обов'язками. Фрау Бекер на пікніку? Читає вранці «Ное фрае пресе»? Лежить у ванні? Пухка фрау Бекер оголилася? Сидить на коні? Задихається від пристрасі? Немислимо!

Хоча й нехтувана як жінка, фрау Бекер була по-жіночому напорчуд спостережлива, і Броер цінував її перше враження.

– Як вам цей професор Ніцше?

– Гере доктор, він поводить, як справжній шляхтич, але не плеканий так, як пристало шляхтичеві. Він видається соромливим, мало не покірливим. М'якими манерами він дуже відрізняється від багатьох пань і панів, що сюди приходять. Наприклад, від тої російської великої дами, що побувала тут два тижні тому.

Броер сам зауважив м'який тон листа професора Ніцше з проханням про консультацію в будь-який день упродовж наступних двох тижнів, коли докторові Броєру зручно, якщо це взагалі можливо. Далі Ніцше пояснив, що поїде до Відня тільки задля того, щоб проконсультуватися в доктора Броера, а доки не дістав на те згоди, залишатиметься в Базелі зі своїм приятелем, професором Овербеком. Броер усміхнувся у вуса, зіставивши листа Ніцше з депешами, в яких Лу Саломе наказувала йому бути наготові в будь-який час, що їй відповідає.

Чекаючи, поки фрау Бекер приведе Ніцше, Броер окинув оком свій стіл і раптом помітив дві книжки, які подарувала Лу Саломе. Учора на дозвіллі

він півгодини погортав їх і недбало залишив на видноті. Зрозуміла річ – якщо Ніцше побачить їх, то лікування закінчиться, ще й не почавшись; бо ж неможливо буде пояснити, як ці книжки тут опинилися, не згадавши Лу Саломе. «Незвичайна необачність, як на мене, – подумав Броер. – Невже мені хочеться зірвати цю затію?»

Швидко вкинувши книжки в шухляду, він звівся, вітаючи Ніцше. Професор був зовсім не такий, якого можна було сподіватися зі слів Лу. Поводився він делікатно й, попри зовсім не тендітну статуру (зріст п'ять футів вісім-дев'ять дюймів і вага сто п'ятдесят – сто шістдесят фунтів), його тіло видавалося якимсь нематеріальним, неначе крізь нього легко могла б пройти рука. Професор носив чорний, понурий, мало не військовий костюм. Під піджаком грубий бурий селянський светр майже цілком затуляв сорочку та рожево-бузкову краватку.

Потиснувши гостеві руку, Броер відзначив, що долоня холодна, а рукостискання мляве.

– Добрий день, гере професор. Але, гадаю, не такий він уже добрий для мандрівників.

– Так, докторе Броер, не годиться він для мандрівок. Як і для мого здоров'я, задля якого я до вас і приїхав. Я вже втямив, що в таку погоду не варто вибиратися кудись. Тільки ваша чудова репутація заманила мене взимку на далеку північ.

Перш ніж сісти на стілець, що запропонував Броер, Ніцше метушливо поставив пухлого потертого портфеля спершу на одному боці сидіння, тоді на другому, очевидно шукаючи для нього якнайдогідніше місце.

Броер спокійно сидів і розглядав пацієнта, поки той вмощувався. Попри скромну зовнішність, Ніцше справляв сильне враження. Передусім увагу привертала масивна голова й очі – світло-карі, однак насиченої барви, глибоко посаджені під випнутими надбрівними дугами. Як описала Лу Саломе ці очі? Що вони, здається, дивляться у глиб себе самих, немовби пильнують якийсь схований скорб? Так, Броер міг у цьому пересвідчитися. Блискуче каштанове волосся пацієнта дбайливо причесане. Він чисто поголений, ось тільки лавина довгих вусів спадає до губ і – повз кутики вуст – аж до підборіддя. Ці вуса викликали у Броера почуття побратимства з вусанями та бороданями. Його по-донкіхотському поривало застерегти професора, щоб той не ів віденських тістечок привселюдно, особливо коли вони покриті цілими горами Schlag'у – збитих вершків, бо інакше доведеться довго вичісувати цю смакоту з вусів.

Несподіванкою став нижній голос філософа. Голос у його двох книжках був сильний, енергійний і владний, мало не різкий. Знову й знову Броер натрапляв на невідповідність між Ніцше у плоті і крові й Ніцше в рядках на папері.

Крім як у короткій розмові з Фройдом, Броер досі не говорив і не думав про ось цю незвичайну консультацію. А тепер він уперше поставив під важкий сумнів те, чи розумно було вплутуватися в цю справу. Лу Саломе, чарівниця, головна змовниця, давно вже відійшла звідси, й на її місці сидить, нічого не підозрюючи, підманутий професор Ніцше. Двое чоловіків маневрували, щоб зустрітися під фальшивими приводами, які подала жінка; а тепер вона, безсумнівно, снує ще якусь інтригу. Ні, не припало в нього серце до цієї затії.

«Однак пора відкинути ці сумніви, – подумав Броер. – Чоловік, що погрожував самогубством, відтепер мій пацієнт і я мушу поставитися до нього з належною увагою».

– Як вам випала подорож, професоре Ніцше? Як гадаю, ви тільки що приїхали з Базеля?

– Це був лише перегін перед останньою зупинкою, – відповів Ніцше, скуто сидючи на стільці. – Усе мое життя стало подорожжю, і я вже відчуваю, що мое єдине житло, єдине рідне місце, до якого я завжди повертаюся, – це моя хвороба.

«Він не з любителів провадити світські розмови», – зміркував Броер і сказав уголос:

– Отже, професоре Ніцше, негайно берімося з'ясовувати вашу хворобу.

– Чи не було б доцільно спершу переглянути ці документи? – спитав Ніцше й видобув із портфеля важку папку, набиту паперами. – Я хворів, мабуть, усе своє життя, але за останнє десятиліття недуга загострилася. Ось докладні звіти про мої попередні консультації. Дозволите?

Броер кивнув. Ніцше вийняв із папки листи, лікарняні карти, результати лабораторних аналізів і виклав їх на столі перед ним.

Переглянувши першу сторінку з переліком двадцяти чотирьох лікарів і дат усіх консультацій, Броер звернув увагу на кілька відомих швейцарських, німецьких та італійських прізвищ.

– Деякі з цих осіб мені відомі. Усі вони чудові лікарі! Бачу тут трьох – Кесслера, Туріна і Кеніга, з якими я знайомий. Вони навчались у Відні. Бачите, професоре Ніцше, було б нерозумно ігнорувати спостереження та висновки цих видатних фахівців, але недобре буде, якщо я з цього почну. Надто вже великі авторитети, надто вже багато вагомих думок і висновків – все це пригнічує мою силу уяви. Саме з тої причини я волію прочитати п'єсу, перш ніж побачити її на сцені, й, звісно, перш ніж прочитати рецензії. Невже вам не траплялось таке у вашій роботі?

Ніцше начебто спантеличився. «От і добре, – подумав Броер. – Хай гер професор побачить, що я не простий собі лікар. Він не звик до медиків, які заводять мову про психологічні концепції або зі знанням справи розпитують про його роботу».

– Так, – згодився Ніцше, – це важливий момент у моїй роботі. З самого початку моїм полем діяльності була філологія. Моя перша і єдина посада – професор філології в Базелі. Мене особливо цікавлять філософи – попередники Сократа, і я завжди вважав, що в роботі з їхніми творами дуже важливо звертатися до першоджерел. Перекладачі текстів завжди перебріхують – певна річ, не навмисно, а тому, що не можуть вийти ні за рамки сучасних ім історичних умов, ні за рамки, обумовлені їхньою біографією.

– А чи не втратить популярність у спільноті філософів-академіків той, хто не бажає віддавати честь перекладачам?

Броер почувся впевненим. Консультація йшла наміченим курсом. Добре розпочався процес переконування Ніцше в тому, що його новий лікар – рідна душа зі спорідненими інтересами. Неважко буде спокусити цього професора; а Броер вважав, що це таки спокушування – заманювати пацієнта у відносини, яких він не прагнув, задля того, щоб подати допомогу, якої він не просив.

– Популярність? Поза всяким сумнівом! Три роки тому мені довелося відмовитися від професури через хворобу – ту саму недіагностовану

хворобу, що нині привела мене до вас. Та якби навіть я був зовсім здоровий, то все одно через свою недовіру до перекладачів став би небажаним гостем за академічним столом.

- Ви стверджуєте, професоре Ніцше, що всі перекладачі обмежені біографічними рамками. А як ви самі уникаєте такого ж обмеження у своїй роботі?

- По-перше, - відповів Ніцше, - треба визначити, в чому воно полягає. По-друге, треба навчитися бачити себе збоку... хоча іноді, на жаль, моя перспектива спотворюється через загострення хвороби.

Броер не проминув увагою, що не він сам, а Ніцше зосереджував розмову на темі хвороби, яка, зрештою, й стала *raison d'être* [46 - Розумна підстава (фр.).] їх зустрічі. Чи не прозвучав часом у словах Ніцше легкий докір? «Не пнися, Йозефе, - застеріг він себе. - Не варто дуже вже очевидно домагатися, щоб пацієнт довіряв лікареві. Довіра сама собою стає наслідком фахової консультації». Хоча й самокритичний у багатьох галузях життя, Броер, однак, був щонайвищої думки про себе як медика. «Не потурай, не опікай, не плети інтриг і не мудруй, - підказали йому інстинкти. - Просто роби своє діло - як завжди - на професіональному рівні».

- Але повернімося до нашої справи, професоре Ніцше. Я хотів сказати, що добре було б узяти історію хвороби й зробити обстеження, перш ніж я подивлюся на ваші записи. Тоді на нашій наступній зустрічі я міг би повідомити вам якнайдокладніший і якнайвичерпніший комплексний висновок.

Броер поставив на столі перед собою стосик чистого паперу.

- У вашому листі трохи написано про ваш стан. Упродовж не менш як десяти років ви потерпаете від болю голови й візуальних симптомів. Хвороба лише зрідка попускає і, як ви самі це сформулювали, завжди чигає на вас. А сьогодні я дізнався, що принаймні двадцять чотири лікарі не зарадили їй. Це все, що я знаю про вас. Отже, почнемо? По-перше, розкажіть мені, будь ласка, своїми словами все про вашу недугу.

Розділ 5

Розмова тривала півтори години. Сидячи на шкіряному стільці з високою спинкою, Броер швидко занотовував. Час від часу замовкаючи, щоб доктор встигав записувати, Ніцше сидів на такому самому комфортному, але трохи меншому шкіряному стільці. Як і більшість тодішніх медиків, Броер волів, щоб пацієнти дивилися на нього вгору.

Броер провадив анамнез ретельно й методично. Спершу уважно вислухав словесний опис хвороби, а тоді став систематично з'ясовувати кожний симптом: коли він з'явився, як змінювався з часом і як реагував на терапевтичні заходи. Далі пішла перевірка всіх систем в організмі. Почавши з маківки, доктор поступово просувався вниз - аж до підшов. Насамперед мозок і нервова система. Броер розпитав про функціонування кожного з дванадцяти пар черепних нервів, що відповідали за відчуття нюху, зору й слуху, рух очей, роботу та чутливість м'язів обличчя і язика, за ковтання, рівновагу й мовлення.

Дійшовши до тіла, Броер перевіряв одна за одною всі функціональні системи: дихальну, серцево-судинну, шлунково-кишкову та сечостатеву. Ця

ретельна перевірка органів стимулювала пам'ять пацієнта й була запорукою того, що нічого не пропущено. Броер ніколи не оминав жодного пункту такого опитування, навіть якщо був цілком певен у діагнозі.

Далі – докладна медична історія пацієнта: його здоров'я в дитинстві, здоров'я його батьків, братів і сестер; вивчення всіх інших аспектів життя – вибір професії, громадська діяльність, військова служба, зміни місця проживання, гастрономічні та рекреаційні уподобання. Насамкінець Броер давав волю своїй інтуїції й керувався нею, вибираючи напрямок опитування на основі вже наявних даних. Кілька днів тому, коли трапився загадковий випадок респіраторної хвороби, доктор ось таким способом поставив правильний діагноз діафрагмального трихінельозу, запитавши, чи добре проварила пацієнтка копчену солену свинину.

Упродовж усього анамнезу Ніцше був дуже уважний і схвально кивав на кожне запитання. Звичайно ж, це не здивувало Броера. Досі в його практиці не траплялося пацієнтів, які не були б потайки раді докладному, просто-таки мікроскопному дослідженню їхнього життя. Що більша була оптична сила, то більше їм подобалося опитування. Оця радість – бути під чиїмсь спостереженням – сягала так глибоко, що Броер давно вже упевнився: справжнє горе в старості – важкі втрати, біль від смерті друзів-однолітків – загострюється, коли на тебе й оком ніхто не кине, коли жахливо живеш обділеним увагою.

А однак Броер таки здивувався – складністю недуги й ретельністю пацієнткового самоспостереження. Доктор заповнював нотатками сторінку за сторінкою. Йому вже втомилася рука, а Ніцше все описував жахливий набір симптомів: потворний, руйнівний біль голови; морська хвороба на суходолі – запаморочення, порушення рівноваги, нудота, блювота, анорексія, відраза до їжі; лихоманка, сильна пітливість, через яку доводилося два-три рази за ніч змінювати нічну сорочку й постільну білизну; напади нищівної втоми, які часом мало не переходили в цілковитий параліч м'язів; біль у шлунку; блювання кров'ю; судоми кишок; сильний запор; геморой; порушення візуального сприймання, що відбирали дієздатність, – втомлюваність очей, невблаганне погіршення зору, сльозливість і біль в очах, розмитість зорових зображень, загострена чутливість до світла, особливо вранці.

Завдяки додатковим запитанням Броер виявив ще кілька симптомів, які Ніцше знехтував або не захотів згадувати: мерехтіння в очах і часткова сліпота, що часто передували нападам болю голови; неспадатливе безсоння; жорстокі судоми м'язів уночі; загальна напруженість; швидкі неспадатнені зміни настрою.

Зміни настрою! Саме цих слів і сподівався Броер! Якось він сказав Фроїду, що завжди вловлює зручну мить увійти в психічний стан пацієнта. Ці «зміни настрою» можуть бути ключем, що допоможе відкрити причину відчаю й схильності до самогубства!

Обережно ведучи опитування, доктор попросив пацієнта розповісти про ці зміни настрою.

– Чи не зауважили ви у ваших почуттях і відчуттях змін, що могли б якось пов'язуватися з вашою хворобою?

Поведінка Ніцше не змінилася. Здавалося, йому байдуже, що це питання може привести до значно інтимнішої теми.

– Траплялося, що напередодні нападу я відчував незвично добре... і дійшов висновку, що таке відчуття – небезпечно добре.

– А після нападу?

– Зазвичай він триває від дванадцяти годин до двох днів. Після нього я втомлений і обважнілий. День чи два навіть мої думки неповороткі. А часом, особливо після довгого, кількаденного нападу, буває інакше. Я відчуваюся оновленим і очищеним, мало не вибухаю енергією. Дорожу такими випадками, тоді в мене в голові просто-таки кишають цінні ідеї.

Броер стояв на своєму. Вийшовши на слід, він і не гадав отак собі відмовитися від погоні.

– Чи довго ви відчуваєтеся втомленим і обважнілим?

– Недовго. Як тільки напад відступає й моє тіло знову належить мені, я можу себе контролювати. Тоді самотужки можу дати раду з обважнілістю.

«Мабуть, – подумав Броер, – насправді випадок складніший, ніж могло здатися на перший погляд. Треба поводитися відвертіше. Звісно, Ніцше з власної волі не скаже ні слова про свій відчай».

– А меланхолія? Чи супроводжує вона ці напади, а чи починається після них?

– У мене в житті бувають чорні смуги. У кого їх не буває? Але вони не верховодять мною. І беруться вони не від хвороби, а від самого способу мого буття. Можна сказати, що я відважився на них.

Броер відзначив легку усмішку Ніцше та його зухвалий тон. Уперше за весь цей час доктор упізнав голос людини, яка написала ці дві сміливі, загадкові книжки, що тепер сховані в шухляді. Якусь мить він розважав, чи не варто кинути прямий виклик пишномовному твердженню Ніцше про розмежування між сферами впливу хвороби і буття. А це твердження про відвагу на чорні смуги в житті... Що? він мав на увазі? Але потерпи! Краще постарайся втримати контроль над консультацією. Ще не одна зручна можливість випаде.

– Чи провадили ви коли-небудь докладні описи ваших нападів – їх частоту, інтенсивність і тривалість? – делікатно випитував Броер.

– Цього року – ні. Я був надто заклопотаний важливими подіями та змінами у своєму житті. А торік сто сімнадцять днів був зовсім недієздатний і майже двісті днів – частково недієздатний, коли поболювала голова, боліли очі, шлунок і дошкуляла нудота.

Ось і дві обнадійливі можливості, але котру вибрати? Розпитувати про ці «важливі події та зміни» (напевно, Ніцше мав на увазі Лу Саломе) чи поліпшувати взаєморозуміння між лікарем і пацієнтом, виявляючи співчуття? Броер знав, що таке поліпшення ніколи не завадить, тому вибрав другу можливість.

– Зараз підрахуємо... Залишається тільки сорок вісім днів, чистих від хвороби. Дуже мало часу, коли все гаразд, професоре Ніцше.

– За останні кілька років я рідко бував здоровим довше, ніж два тижні поспіль. Напевно, я міг би згадати кожен із цих проміжків!

Відчувши відтінок смутку та безнадії в голосі Ніцше, Броер вирішив ризикнути. Ось лазівка, яка могла б допровадити аж до причини відчаю пацієнта. Він відклав ручку й якнайсерйознішим тоном стурбованого фахівця зауважив:

– Якщо людина повсякчас мучиться й відчуває полегшення лише кілька днів за рік, якщо біль нищить її життя, то за таких передумов постають безнадія й песимістичні погляди на сенс життя.

Ніцше мовчав. Уперше в нього не знайшлося готової відповіді. Він похитував головою з боку на бік, неначе розмірковував, чи можна допустити, щоб його втішали. Але висловив він зовсім не те.

– Безсумнівно, докторе Броер, це стосується деяких людей, а то й переважної їх більшості, – тут я покладаюся на ваш досвід, – але не мене. Відчай? Ні. Може, колись і було таке, але не тепер. Моею хворобою відає мое тіло, але не я. Я – це моя хвороба і мое тіло, але вони – це не я. Їх обох треба здолати – якщо не фізично, то метафізично. Щодо вашого іншого зауваження, то мій «сенс життя» – це щось зовсім окремішне від цієї, – тут Ніцше вдарив себе по животі, – жалюгідної протоплазми. Я знаю, навіщо жити, і мені все одно, як саме жити. Є сенс прожити ще десять років, він полягає в моїй місії. Я вагітний ось тут, – стукнув себе по скроні Ніцше, – книжками, майже сформованими книжками, книжками, якими тільки я можу розродитися. Інколи я дивлюся на свій біль голови як на перейми мозку.

Ніцше очевидно не мав бажання обговорювати свій відчай, не хотів навіть визнати, що такий є. Броер зрозумів, що не варто й пробувати перехитрити цього пацієнта. Він раптом згадав, як сам почувався слабшим у мистецтві маневрувати, граючи в шахи зі своїм батьком – найкращим шахістом на всю віденську єврейську спільноту.

А може, нема чого й визнавати? Може, фройляйн Саломе помилилася? Ніцше говорив так, ніби його дух подолав цю жакливу хворобу. Броер знав цілком надійний спосіб визначити ризик самогубства – з'ясувати, чи уявляє себе пацієнт у майбутньому. Ніцше пройшов цей тест! У нього не було суїцидальних настроїв, він говорив про десятирічну місію, про книжки, які ще належало видобути з мозку.

Проте Броер на свої очі бачив суїцидальні листи Ніцше. Може, це позерство? А може, він уже не потерпає од відчаю саме тому, що вирішив накласти на себе руки? Броер уже мав справу з такими пацієнтами. Вони небезпечні. Видається, що їм стало краще (а в певному сенсі так воно і є) і розвіялася меланхолія; вони знову усміхаються, їдять і сплять. Але таке поліпшення означає, що ці хворі знайшли засіб утечі від відчаю – смерть. Невже й Ніцше таке надумав? Невже постановив покінчити з собою? Та ні, Броер пригадав те, що сам сказав Фройд: якщо Ніцше зважився на самогубство, то навіщо приїхав сюди? Навіщо завдавати собі зайвого клопоту – відвідувати ще одного лікаря й задля того подорожувати з Рапалло до Базеля, а звідти аж до Відня?

Хоч і розчарований у тому, що не вдалося дізнатися про потрібні речі, Броер не міг звинуватити пацієнта за небажання допомогти. Ніцше докладно відповів на кожне питання стосовно стану здоров'я – може, аж занадто докладно. Багато хто з тих, що потерпають від болю голови, скаржиться на чутливість до раціону та змін погоди, тож Броер не здивувався, дізнавшись, що таке властиве й Ніцше. Натомість дуже здивувала одна видатна риса пацієнтової розповіді. Двадцять хвилин без упину Ніцше описував свою реакцію на атмосферні умови. Схарактеризував своє тіло як своєрідний барометр-анероїд і термометр, що бурхливо реагують на зміни атмосферного тиску, висоти над рівнем моря й температури. Його пригнічувало сіре небо, нервовали олов'яні хмари зі сльотою, зате надихала посуха; до психічного стану, схожого на спазм жувальних м'язів, доводила зима, зате сонце давало полегшу й розслаблення. Уже скільки років тому його життя звелось до пошуків ідеального клімату. Влітку було ще сяк-так. Безхмарне, безвітряне, сонячне плато Енгадину годилося

Фрідріхові Ніцше, й кожного року він проводив чотири місяці у швейцарському сільці Зільс-Марія, поселившись у маленькому гастгаузі – готелику. А зима стала прокляттям. Він так і не знайшов підходящого місця зимівлі й у холодну пору року кочував на півдні Італії, шукаючи здорового клімату. Ніцше сказав, що його труять пронизливий вітер і сутінкова сирість Відня. Його нервова система мало не криком домогалася сонця й сухого нерухомого повітря.

Коли Броер спитав про щоденний раціон, Ніцше виголосив ще одну довгу доповідь про зв'язок між харчуванням, розладами шлунка й нападами болю голови. Що за дивовижна ґрунтовність! Ніколи раніше Броєрові не траплявся пацієнт, який так глибоко відповідав би на кожне питання. Що б це означало?

Може, Ніцше – обсесивний іпохондрик? Броер бачив багато занудних іпохондриків, які дуже жаліли себе й насолоджувались, описуючи свої болячки. Але в тих пацієнтів був Weltanschauung stenosis – стеноз звуження світогляду. І як нудно було в їх товаристві! Вони ні про що інше не думали, крім свого тіла, й не мали інших інтересів та цінностей, крім тих, що стосуються здоров'я.

Ні, Ніцше не належав до таких. У нього широкий діапазон інтересів, та й сам він чарівливий. Цілком певно, фройляйн Саломе таким його вважала й досі вважає, хай навіть вирішила, що Пауль Ре краще годиться для романтичних стосунків. До того ж Ніцше описував свої симптоми не тому, щоб викликати співчуття чи хоча б підтримку, – Броер це спостеріг уже на початку консультації.

Навіщо ж тоді ці вишукані подробиці в розповіді про функції організму? Мабуть, задля точного діагнозу. Маючи гострий розум та ідеальну пам'ять, Ніцше повівся раціонально – подав якнайвичерпніші дані досвідченому фахівцеві. Або ж він дуже вже заглиблений у самого себе. Наприкінці анамнезу Броер знайшов ще одне пояснення: Ніцше так мало спілкувався з іншими людьми, що проводив надто вже багато часу в розмовах із власною нервовою системою.

Упоравшись з історією хвороби, Броер перейшов до медичного огляду. Він провів пацієнта до процедурного кабінету – невеликої стерильно чистої кімнати, в якій були тільки ширма, стілець, кушетка, покрита накрохмаленим білим простирадлом, раковина, вага й стальна скринька з інструментами. Залишивши Ніцше самого переодягатися, за кілька хвилин Броер повернувся й побачив, що той, уже вбраний у халат із розпиркою, але й досі в довгих чорних шкарпетках із підв'язками, ретельно складає свою одягу. Ніцше попросив пробачення за те, що забарився:

– Мое кочове життя велить мені мати лише один костюм. Отож і дбаю, щоб йому було вигідно відпочивати.

Медичний огляд був такий самий методичний, як і анамнез. Почавши з голови, Броер повільно просувався по тілу, постукуючи, прослуховуючи, доторкаючись, промацуючи, принюхуючись і спостерігаючи. Хоча в пацієнта було чимало симптомів, Броер не виявив в організмі відхилень від норми, якщо не брати до уваги великого рубця над грудиною – наслідку удару об сідло під час служби в армії, короткого косого рубця на переніссі – наслідку дуелі, й кількох ознак анемії – блідість губ, слизової оболонки очей і складок долонь.

Що викликало анемію? Імовірно, харчування. Ніцше сказав, що цілими тижнями не їсть м'яса. Але пізніше Броер згадав, що Ніцше, з його слів, іноді блює кров'ю, тож причиною хвороби могло стати знекровлення від шлункових кровотеч. Доктор узяв аналіз крові, щоб визначити рівень

еритроцитів, і після ректального огляду зібрав із рукавички дрібку калу, щоб перевірити його на вміст крові.

А як щодо скарг пацієнта на очі? По-перше, Броер виявив однобічний кон'юнктивіт, якому можна легко зарадити очною маззю. По-друге, доктор хоч як старався, але не зміг сфокусувати офтальмоскоп на сітківці. Щось заважало це зробити. Мабуть, непрозорість рогівки або ж її набряк.

Броер приділив особливу увагу нервовій системі – не тільки через характер болю голови, але й тому, що батько пацієнта помер, коли синові було чотири роки, від «розм'якшення мозку». Таким загальним терміном тоді позначали кожну з численних патологій – зокрема інсульт, пухлину або певну форму спадкової церебральної дегенерації. Але, перевіривши всі вияви функціонування мозку й нервів – рівновагу, координацію рухів, чутливість до подразників, силу м'язів, пропріоцепцію[47 – Відчуття положення частин власного тіла одна відносно одної в просторі.], слух, нюх і ковтання, доктор не знайшов жодної ознаки органічного захворювання нервової системи.

Поки пацієнт одягався, лікар повернувся до свого кабінету, щоб записати результати огляду. Коли за кілька хвилин фрау Бекер привела сюди Ніцше, Броер подумав, що час консультації добігає кінця, а тут так і не вдалося витягти з пацієнта хоча б натяк про меланхолію чи самогубство. Він спробував повести розмову в інший спосіб, який дуже й дуже зрідка підводив.

– Професоре Ніцше, я б хотів, щоб ви докладно описали типовий день вашого життя.

– Ось ви мене й упіймали, докторе Броер! Це найважче питання з усіх, що ви поставили. Я дуже часто переїжджаю з місця на місце, мое оточення мінливе. Напади хвороби диктують мені, як жити...

– Виберіть будь-який звичайний день між нападами за останні кілька тижнів.

– Гаразд. Я рано прокидаюся зі сну, якщо це взагалі можна назвати сном...

Броер підбадьорився. Ось і випала нагода.

– Дозвольте перебити вам мову, професоре Ніцше. Ви сказали «якщо це взагалі можна назвати сном»...

– У мене жакливі сні. Інколи бувають корчі м'язів, інколи болить живіт, інколи все тіло охоплює напруга, інколи дошкуляють думки – переважно недобрі, нічні; інколи ліки дають мені дві-три години сну.

– Які ліки? Які дози? – швидко запитав Броер і зразу ж зміркував: хоча й треба було дізнатися про самолікування Ніцше, та це не найліпший вибір. Краще, набагато краще було б розпитати про ці темні нічні думки!

– Хлоралгідрат – майже щочі, принаймні один грам. Іноді, коли тіло прагне сну, я доповню цю дозу морфієм або вероналом, але тоді наступного дня в мене ступор. Зрідка заживаю гашиш, але й він притуплює мислення на весь наступний день. Волію хлорал. Чи розповідати мені далі про день, який уже в зародку був поганий?

– Так, будь ласка.

– Я снідаю у своєму номері... чи потрібні вам такі подробиці?

- Так, саме так. Розкажіть мені все.

- Ну, сніданок - це проста річ. Власник гастгаузу приносить мені гарячу воду. Ото й усе. Зрідка, коли в мене особливо добре самопочуття, я прошу слабкого чаю та сухарів. Тоді купаюсь у холодній воді - така купіль конче потрібна для продуктивної роботи - й проводжу весь день у праці: пишу, роздумую й, якщо очі дозволяють, трохи читаю. Якщо я добре почуваюся, то виходжу на прогулянку. Буває, що вона триває годинами. Прогулюючись, я роблю нотатки, й часто саме тоді мені найкраще вдаються твори й приходять найвлучніші думки...

- І в мене подібно, - поспішив докинути Броер. - По чотирьох-п'яти милях я раптом усвідомлюю, що впорався з дуже складною й загадковою проблемою.

Ніцше змовк, очевидно збитий з думки Броєровою реплікою. Почав був підтакувати, але затнувся й, зрештою облишивши цю спробу, повернувся до опису свого типового дня.

- Я завжди обідаю в готелі за одним і тим самим столом. Я вже описав вам своє харчування - їжа завжди без приправ, бажано варена, ні краплини спиртного чи кави. Буває, що цілими тижнями я нічого не можу їсти, крім варених несолоних овочів. Я не курю. Перекидаюся кількома словами з сусідами за столом, але рідко проваджу довгі розмови. Якщо пощастить натрапити на чуйного постояльця, то він може запропонувати читати для мене вголос і писати під диктування. Мої кошти обмежені, і я не можу оплачувати такі послуги. Після обіду в мене те саме, що й вранці: прогулянки, роздуми, нотатки. Вечеряю я у своєму номері - та ж таки гаряча вода або слабкий чай і сухарики, а тоді працюю, аж поки хлоралгідрат не скаже: «Припини, вже можеш відпочити». Ось так живе моє тіло.

- Ви говорите тільки про готелі. А ваш дім?

- Мій дім - це подорожня валіза. Я черепаха й ношу свою оселю на спині. Ставлю її в кутку готельного номера, а коли не можу витримати погоди, закидаю цю оселю на плечі й підіймаюся до вищих і сухіших небес.

Броер мав намір повернутися до «недобрих, нічних думок» Ніцше, але тепер побачив перспективнішу лінію дослідження - таку, що не може не привести безпосередньо до фройляйн Саломе.

- Професоре Ніцше, я зауважив, що в описі вашого звичайного дня мало згадок про інших людей. Вибаچه, що ставлю нетипові, як на лікаря, запитання, але я прихильник тези про цілісність організму. Вважаю, що добре самопочуття невіддільно пов'язане з соціальним та психологічним добробутом.

Ніцше густо зашарівся. Зсугулившись, він видобув маленького черепахового гребінчика й якусь хвилину сидів мовчки, нервово чешучи пишні вуса. Тоді, очевидно дійшовши рішення, він випростався, відкашлявся й твердо мовив:

- Ви не перший лікар, що це помітив. Мабуть, маєте на увазі секс. Італійський медик Ланцоні - в нього я консультувався кілька років тому - припустив, що мій стан здоров'я погіршується від самотності та стримування від сексу, й порекомендував мені провадити регулярне статеве життя. Послухавшись цієї поради, я умовився про таке з молодого селянкою, що мешкала неподалік Рапалло. А по трьох тижнях мало не вмер від болю голови. Ще трохи такого італійського лікування - і пацієнт згас би, як свічка!

- Чому вам так зашкодила ця порада?

– Як на мене, спалах тваринної насолоди, а тоді довгі години огиди до самого себе, очищення від протоплазмового душку тічки – це аж ніяк не шлях до, вашими словами кажучи, «цілісності організму».

– Я теж так вважаю, – квапливо погодився Броер. – А однак ви ж не станете заперечувати, що всі ми вписані в соціальний контекст, який історично сприяє виживанню й дарує насолоду, притаманну зв'язкам між людьми?

– Напевно, не для кожного такі стадні втіхи, – відповів Ніцше, похитавши головою. – Тричі я тягнувся до людей, пробував прокласти до них кладку. І тричі мене зраджували.

Нарешті! Броер насилу приховав збудження. Цілком певно, одну з цих трьох зрад у житті Ніцше вчинила Лу Саломе. Напевно, другу вчинив Пауль Ре. Хто вчинив третю? Нарешті, нарешті Ніцше відчинив двері. Безсумнівно, відкрився шлях до обговорення зради й відчаю, зумовленого нею.

Доктор постарався, щоб у голосі звучало якнайбільше співчуття.

– Три спроби, три жакливі зради, а тоді – відступ у болісну самотність. Ви страждали, і, цілком можливо, це страждання певною мірою спричинило хворобу. Чи не хотіли б ви відкрити мені подробиці цих зрад?

Ніцше ще раз похитав головою. Здається, він замкнувся в собі.

– Докторе Броер, я вже й так багато в чому відкрився перед вами. Сьогодні я довірив вам більше інтимних подробиць свого життя, ніж будь-кому за дуже довгий час. Повірте й ви мені, що моя хвороба почалася набагато раніше, ніж ці особисті розчарування. Згадайте історію моєї родини. Батько помер від хвороби головного мозку – можливо, спадкової. Візьміть до уваги, що я ще школярем, задовго до цих зрад, мав погане здоров'я й потерпав від болю голови. Правда й те, що моєї недуги зовсім не полегшували короткі приемні періоди близького приятелювання. Не тому, що я мало довіряв. Якраз навпаки – моя помилка полягала в тому, що я занадто довіряв. Я не готовий і не можу собі дозволити знову довіряти комусь.

Броера приголомшило почуте. Як він міг так прорахуватися? Ще якусь мить тому Ніцше наче й хотів, мало не прагнув довіритися йому. І ось дав таку відсіч! Що ж сталося? Доктор спробував відтворити хід подій. Отже, Ніцше згадав про спроби прокласти кладку, на які відповіли зрадою. Цієї миті Броер співчутливо подав йому руку, а тоді... а тоді... кладка... це слово зачепило якусь струну. Книжки Ніцше! Так, майже напевно в одній із них є яскравий пасаж про кладку. Мабуть, у цих книжках і криється ключ до здобуття довіри Ніцше. Броер також неясно згадав ще один пасаж, в якому автор обстоював важливість психологічного самоспостереження. Так, треба уважно прочитати ці книжки до наступної зустрічі. Може, тоді вдалося б впливати на Ніцше його ж таки аргументами.

Але як тут орудувати аргументами, знайденими в книжках Ніцше? Як пояснити, звідки вони взялися? У всіх трьох віденських книгарнях, де Броер питав про ці книжки, ніхто й не чув про їх автора. Броер ненавидів дволичність і якусь мить подумував, чи не викласти Ніцше все як є: про візит Лу Саломе ось у цьому кабінеті; про те, що Броер дізнався від неї про відчай Ніцше; про обіцянку не розголошувати, дану фройляйн Саломе; про її подарунок – книжки Ніцше.

Та ні, це призвело б до цілковитого провалу. Безсумнівно, Ніцше почувався б жертвою маніпуляцій і зради. Броер був певен, що Ніцше впав у безнадію через те, що заплутався – як він сам вишукано сформулював –

у піфагорійських стосунках із Лу й Паулем. Якби Ніцше дізнався про візит Лу Саломе, то, звісно, потрактував би її й Броера як дві сторони ще одного любовного трикутника. Ні, Броер знав наперед, що чесність і щирість – його природні засоби вирішення життєвих дилем – у цьому випадку можуть тільки напсувати. Треба знайти якийсь спосіб роздобути ці книжки, що не викликав би підозри.

Було вже пізно. Сірість сльотного дня переростала в темряву. У тиші неспокійно заворушився Ніцше. Броер втомився. Вислизла з рук здобич, вичерпався запас ідей. Він вирішив витратити час.

– Гадаю, професоре Ніцше, що сьогодні ми далеко не заїдемо. Мені потрібен час, щоб вивчити вашу медичну документацію й виконати необхідні лабораторні дослідження.

Ніцше тихо зітхнув. Невже розчарувався? Хоче, щоб ця зустріч тривала довше? Броер так і подумав, але, вже не покладаючись на свою оцінку реакцій Ніцше, запропонував провести наступну консультацію цього тижня.

– Може, в п'ятницю? В той самий час?

– Так, звичайно. Я цілком у вашому розпорядженні, докторе Броер. У мене немає інших причин перебувати у Відні.

Консультація закінчилася. Доктор звівся. Але Ніцше, повагавшись, раптом знову сів на стілець.

– Докторе Броер, я забрав у вас багато часу. Ви помилилися б, якби недооцінили мою глибоку вдячність за ваші старання, але вділіть мені, будь ласка, ще хвилинку. Дозвольте мені – задля моїх інтересів – поставити вам три запитання!

Розділ 6

– Будь ласка, питайте, професоре Ніцше, – сказав Броер, всівшись на стільці. – Порівняно зі справдешнім градом запитань, якими я вас засипав, ваші три – дуже скромне прохання. Якщо вони в межах моєї компетенції як фахівця, то я неодмінно відповім.

Він втомився. День був довгий, а попереду ще навчальна конференція о шостій і вечірні виклики. Попри те, доктор не мав нічого проти прохання Ніцше, бо навіть зрадів. Можливо, настала зручна нагода, якої він так чекав.

– Почувши мої запитання, ви, мабуть, як і багато хто з ваших колег, пошкодуєте, що пообіцяли відповісти. Маю тріаду запитань, усього три, а може, й тільки одне. Ось воно – питання, а заодно й прохання: чи скажете мені правду?

– А ці три запитання? – спитав Броер.

– Перше: чи я осліпну? Друге: чи завжди будуть у мене ці напади? І, нарешті, найважче питання: чи є в мене прогресивна хвороба головного мозку, яка може вбити мене молодим, як мого батька, або довести до паралічу, або, ще гірше, до божевілля чи деменції?

Доктор онімів. Він сидів мовчки, безцільно гортаючи сторінки медичного досьє Ніцше. За всі п'ятнадцять років медичної практики Броера жоден пацієнт не ставив йому таких брутально прямих запитань.

Зауваживши його замішання, Ніцше не вгавав:

– Пробачте мені, що я ось так у лоб. Але я промарнував довгі роки на пусті балачки з лікарями, особливо німецькими, які, миропомазавши себе на паламарів істини, утаюють те, що знають. Жоден лікар не сміє приховувати від пацієнта правду, яку той має право знати.

Броер не міг не усміхнутися, почувши характеристику німецьких лікарів. І не міг не розсердитися, почувши проголошення прав пацієнта. Цей маленький філософ із великими вусами спонукав мозок думати.

– Я дуже хочу обговорити ці проблеми медичної практики з вами, професоре Ніцше. Ви поставили відверті запитання. Я спробую відповісти так само відверто. Згоджуюся з вашою думкою про права пацієнта. Але ви оминули увагою одну не менш важливу річ – обов'язки пацієнта. Я волію підтримувати прозорі й щирі стосунки зі своїми пацієнтами. Але ця засада передбачає взаємну щирість: пацієнт теж має бути щирим і чесним зі мною. Чесність – чесні питання, чесні відповіді – це найкращі ліки. Ось на таких умовах даю вам слово, що поділюся з вами всім тим, що я довідався, і своїми висновками. Однак, професоре Ніцше, – зауважив Броер, – я не згоден, що завжди має бути саме так. Трапляються такі пацієнти, бувають такі ситуації, коли хороший лікар мусить задля пацієнтового добра утаювати правду.

– Еге ж, докторе Броер, я чув це від багатьох медиків. Але хто дав їм право вирішувати за інших? Така засада порушує права людини.

– Це їхній обов'язок, і мій теж, – відказав Броер, – робити все для того, щоб хворим людям було якнайкраще. І цей обов'язок не з тих, якими легковажать. Часом це невдячна справа; часом надходять погані новини, якими я не можу поділитися з пацієнтом; часом мій обов'язок полягає в тому, щоб мовчати й терпіти біль замість пацієнта і його родини.

– Але, докторе Броер, цей гуманний обов'язок суперечить значно вагомішому й фундаментальному, що стосується кожної людини, – обов'язку з'ясовувати істину.

У розпалі суперечки Броер на хвилинку забув, що Ніцше його пацієнт. Аж такі цікаві були питання, що його цілковито поглинуло їх обговорення. Підвівшись і походжаючи за стільцем, доктор відповів:

– Невже я мушу нав'язувати правду людям, які не хочуть її знати?

– Хто може визначити, чого саме не хочуть знати люди? – спитав Ніцше.

– Власне це, – твердо сказав Броер, – і зветься мистецтвом медицини. Його навчаються не з книжки, а біля лікарняного ліжка. Дозволю собі навести приклад – випадок пацієнта, якого я відвідаю в лікарні сьогодні ввечері. Кажу це вам конфіденційно й, зрозуміло, не назву його імені. Цей чоловік смертельно хворий, у нього остання стадія раку печінки. Він поживк через печінкову недостатність. У кровоносній системі дедалі більше жовчі. Прогноз безнадійний. Навряд чи він проживе понад два-три тижні. Сьогодні вранці я відвідав цього пацієнта. Спокійно вислухавши моє пояснення того, що шкіра поживкла, він поклав долоню на мою руку, немовби захотів змусити мене замовкнути й тим самим полегшити моє завдання. І змінив тему – став розпитувати про мою сім'ю (ми знаємося вже понад тридцять років), а тоді перевів мову на справи, які він залагоджуватиме, коли повернеться додому.

Але, – глибоко зітхнув Броер, – я ж то знаю, що він ніколи не повернеться додому. Маю йому це сказати? Бачите, професоре Ніцше, не все так просто. Зазвичай люди не розпитують про найважливіше! Якби він справді хотів дізнатися, то запитав би мене, чому підводить печінка або ж коли я випишу його з лікарні. Та він не питає. То що мені – піти на жорстокість і сказати пацієнтові те, чого він не бажає знати?

– Іноді, – відповів Ніцше, – вчителям доводиться йти на жорстокість. Треба навчати людей жорстокими новинами, бо ж саме життя жорстоке, як і передсмертні муки.

– Невже ж я відбиратиму людям можливість вибирати спосіб зустріти смерть? За яким правом, за яким повноваженням візьму на себе таку роль? Ви кажете, що вчителям доводиться йти на жорстокість. Мабуть, так. А проте завдання лікаря полягає в тому, щоб знімати стрес і посилювати здатність організму самозцілюватися.

Сильний дощ хлюстав у вікна. Торохтіли шибки. Броер підійшов до вікна й глянув надвір. Тоді рвучко обернувся.

– Оце подумав я й засумнівався, чи згоджуся з вами навіть у тому, що вчитель мав би йти на жорстокість. Хіба що йдеться про якогось особливого вчителя, когось на зразок пророка.

– Так, так, – від збудження голос Ніцше піднявся на октаву, – йдеться про того, хто навчає гірких істин, непопулярного пророка. Гадаю, що це не хто, а я. – Він наголошував кожне слово останньої фрази, тикаючи пальцем собі в груди. – Ви, докторе Броер, присвятили себе полегшенню життя. Натомість мені судилося присвятити себе ускладненню способу життя незримій аудиторії моїх учнів.

– У чому ж переваги непопулярної істини й ускладненого способу життя? Коли я сьогодні вранці прощався з пацієнтом, він сказав: «Відаюся в руки Господні». Хто посміє сказати, що це не різновид істини?

– Хто? – Ніцше теж звівся й походжав з одного боку стола, тоді як Броер – з другого. – Хто посміє це сказати? – Зупинившись, він сперся рукою на спинку стільця й тицьнув пальцем у себе. – Я посмію!

«Він міг би, – подумав Броер, – проповідувати з кафедри, напучувати паству, таж його батько був священик».

– До істини, – ствердив Ніцше, – ми йдемо завдяки невірі й скептицизму, а не дитячому прагненню, щоби щось було саме так, а не інакше! Намір вашого пацієнта віддатися в руки Господні – це не шлях до правди. Це просто дитяче прагнення, нічого більш! Це прагнення не вмирати й ссати вічно набряклий сосок, на який ми повісили ярлик зі словом «Бог»! Теорія походження видів по-науковому доводить, що еволюція зовсім не потребує Бога, хоча сам Дарвін не наважився зробити слушний висновок із цього доводу. Безумовно, ви мали б усвідомити, що ми створили Бога, а тепер гуртом убили Його.

Броер відкинув свої аргументи, наче розпечений зливок. Не міг захищати теїзм. Ще в юності ставши вільнодумцем, він часто в суперечках з батьком і побожними вчителями стояв на тих самих засадах, на яких стоїть Ніцше. Сівши, Броер повів мову примирливо, в м'якшому тоні, коли й Ніцше повернувся до свого стільця.

– Така жага до істини! Прошу пробачення, професоре Ніцше, за викличний тон, але ми умовилися говорити відверто. Ви говорите про істину благоговійно, немовби замінивши одну релігію іншою. Дозвольте мені

зіграти роль адвоката диявола. Дозвольте спитати, звідки взялася така пристрасть, таке благоговіння перед істиною. Яка користь від цього моему раковому хворому?

- Свята не сама істина, а її пошук - власної! Чи є на світі більші святощі, ніж самопізнання? Мої філософські праці, каже дехто, побудовано на піску, мої погляди безперервно змінюються. А проте є в мене сентенції, що стоять на граніті. Одна з них звучить так: «Стань самим собою». Звідки дізнаєшся, хто ти насправді, якщо не знайдеш істини?

- Але правда в тому, що моему пацієнтові залишилося дуже мало жити. Чи варто пропонувати йому це самопізнання?

- Правильний вибір, остаточний вибір, - відповів Ніцше, - може розквітнути тільки під сонцем істини. Як же інакше?

Побачивши, що Ніцше може переконливо - й нескінченно - дискутувати в цій абстрактній сфері істини й вибору, Броер вирішив, що треба спонукати його говорити конкретніше.

- Як бути моему смертельно хворому пацієнтові? Який у нього діапазон вибору? А може, це його вибір - довіра Богові!

- У людини це не вибір. Ваш пацієнт не вибирав, а захопився за ілюзію поза самим собою. Такий вибір, вибір чогось іншого, надприродного, завжди ослаблює людину й завжди здрибнює, зменшує її. Я люблю те, що робить нас більшими, ніж ми насправді!

- Поговорімо не про якусь абстрактну людину, - наполягав Броер, - а про конкретну - в плоті й крові, про мого пацієнта. Розгляньте його ситуацію. Йому залишилися жити всього кілька днів чи тижнів! Який сенс говорити йому про вибір?

Непіддатливий філософ відповів зразу ж:

- Невже зможе цей хворий вирішувати, як померти, не знаючи, що він уже одною ногою в могилі?

- Кажете «як померти», професоре Ніцше?

- Єге ж, він має вирішити, як зустріти смерть: чи то поговорити з близькими людьми, дати пораду, нарешті мовити слова, приборежені на сам кінець життя, попрощатися з родичами та друзями, чи то залишитися на самоті, плакати, опиратися смерті, проклинати її або дякувати їй.

- Ви й далі говорите про щось ідеальне, абстрактне, а я ж маю допомогти матеріальній людині - людині в плоті і крові. Я знаю, що він скоро помре, і то в нестерпних муках. Навіщо його приголомшувати такими словами? Насамперед треба підтримувати надію. Хто ще, крім лікаря, може це робити?

- Надія?! Надія - це найбільше зло! - мало не кричав Ніцше. - У книжці «Людське, занадто людське» я припустив, що коли Пандора відчинила скриньку й випустила у світ людей усі лиха та нещастя, які замкнув у скриньці Зевс, то в ній залишилося одне нікому не відоме, величезне зло - надія. Відтоді людина помилково вважає Пандорину скриньку та її вміст - надію - запорукою удачі. Але ми забули побажання Зевса, щоб людина й далі мучилася зі своєї волі. Надія - найгірше зло, бо вона продовжує муки.

- Тобто ви хочете сказати, що людина може скоротити собі час передсмертних мук, якщо захоче.

- Це один із можливих виборів, але тільки у світлі повного знання.

Броер тріумфував. Він був терплячий, пустив усе самопас, а зараз побачить винагороду за таку стратегію! Дискусія йшла саме в тому напрямку, що він хотів.

- Ви маєте на увазі самогубство, професоре Ніцше. Чи може самогубство бути вибором?

Як і раніш, Ніцше говорив твердо й чітко.

- Кожний суший на землі - господар своєї смерті й мав би по-своєму розпоряджатися нею. Мабуть, - я тільки припускаю, - є право, за яким ми можемо відібрати життя людині. Але немає права, за яким ми можемо відібрати людині смерть. Це не милосердна допомога. Це жорстокість!

- Невже самогубство могло б стати вашим вибором? - гнув свою лінію Броер.

- Умирати важко. Я завжди вважав, що найбільша нагорода небіжчикам - не вмирати вдруге!

- Найбільша нагорода небіжчикам - не вмирати вдруге! - схвально кивнув Броер, сів за стіл і взяв ручку. - Чи можна це записати?

- Так, звичайно. Але не дозвольте мені стати плагіатором своїх-таки творів. Я ж не зараз придумав цю фразу. Вона вже фігурує в іншій моїй книжці - «Веселій науці».

Броер не міг повірити, що випала така удача. За кілька останніх хвилин Ніцше згадав обидві книжки, які подарувала Лу Саломе. Доктор хоча й захопився дискусією й не хотів переривати її в самому розпалі, однак не міг прогавити нагоду позбутися клопоту з цими книжками.

- Професоре Ніцше, мене зацікавили ваші книжки, що ви згадали. Де можна їх придбати? Може, у віденських книгарнях?

Почувши це запитання, Ніцше насилу приховав втіху.

- Мій видавець, отой Шмайцнер у Хемніці, працює не за фахом. Найкраще він пригодився б у міжнародній дипломатії або, можливо, шпигунстві. Він геній інтриг, і мої книжки - це його найбільший секрет. За вісім років він не витратив ані пфеніга на рекламу й не надіслав ні одного примірника рецензентам і книжковим торговцям. Тому ви не знайдете моїх книжок у жодній віденській книгарні. Ба навіть у жодній віденській оселі. Їх продано так мало, що я знаю на ім'я більшість покупців, серед яких досі не було ні одного віденця. Через те вам доведеться зв'язатися безпосередньо з моїм видавцем. Ось його адреса. - Ніцше вийняв із портфеля папірець, чиркнув на ньому кілька рядків і дав Броєрові. - Я міг би написати йому сам, але волію, якщо ви не проти, щоб він дістав листа не від мене, а від вас. Може, замовлення від видатного вченого-медика спонукає його відкрити читачам таємницю існування моїх книжок.

Вкладаючи папірець у кишеню жилета, Броер відповів:

- Сьогодні увечері я надішлю замовлення. Дуже шкода, що не вдасться скоріше купити чи позичити ці книжки. Мене цікавить усе, чим живуть мої пацієнти, зокрема їхня робота й переконання. Тож ваші праці могли б допомогти у вивченні стану вашого здоров'я. Вже й не кажу про задоволення прочитати ці твори й обговорити їх з вами!

– О, в цьому я можу вам посприяти, – відповів Ніцше. – У моєму багажі є примірники цих книжок. Позичу їх вам. Сьогодні ж, трохи згодом, привезу їх сюди.

Радий, що хитрощі дали наслідки, Броер захотів чимось відплатити Ніцше.

– Присвятити своє життя писанню, вилити свою душу в книжки й мати так мало читачів – це жахливо! Багато хто з моїх знайомих віденських письменників вважав би таку долю гіршою, ніж смерть. Як ви це витримували? Як витримуете досі?

Ніцше не відгукнувся на Броєрову ініціативу ні усмішкою, ні тоном голосу. Дивлячись поперед себе, він показав:

– Де той віденець, який тямить, що поза межами Рінгштрассе теж є простір і час? Я терплячий. Може, до двотисячного року люди наважаться читати мої книги. – Ніцше рвучко встав. – Отже, у п'ятницю?

Броер зачув опір і нехіть. Чому Ніцше вмить став такий холодний? Таке трапилося вдруге. Вперше – коли йшлося про кладку, і щоразу, як зрозумів Броер, Ніцше так повадився після спроби подати йому руку співчуття. «Що це означає? – роздумував доктор. – Що професор Ніцше не терпить, коли хтось іде на зближення або пропонує допомогу?» А тоді згадав, що Лу Саломе застерегла, щоб навіть не пробувати загіпнотизувати Ніцше. Здається, це пояснюється тим, що він бере близько до серця все пов'язане з владою.

Якусь мить Броер уявляв, як повелася б Саломе на таку відповідь Ніцше. Не пропустила б її повз вуха, зразу ж дала б відсіч. Вона могла б сказати: «Чому це, Фрідріху, кожного разу, коли хтось каже тобі щось приємне, ти огризаєшся?»

«Іронія долі, – міркував Броер, – я ж сердився на зухвалість Лу Саломе, а тут раптом вичаровую її образ, щоб порадила, що робити!» Але він швидко відігнав ці думки. Може, вона й сказала б так. А Броер не спроможеться на таке. Тим паче тоді, коли холодний професор Ніцше вже рушив до дверей.

– Так, у п'ятницю, о другій, професоре Ніцше.

Ніцше злегка вклонився й прудко вийшов із кабінету. Стоячи біля вікна, Броер спостерігав, як він, зішовши сходами, роздратовано відмовляється від фіакра, зиркає на потемніле небо, по вуха закутується шарфом і стомлено плентається вулицею.

Розділ 7

О третій ранку наступного дня Броер знову відчув, що під ногами розпливається земля. Знову, шукаючи Берту, він пролетів сорок футів і опустився на мармурову плиту, оздоблену таємничими символами. Доктор прокинувся в паніці, серце калатало, нічна сорочка й подушка просякли потом. Обережно, щоб не розбудити Матільди, він вибрався з ліжка, навшпиньки подибає до вбиральні, помочився, одягнув свіжу нічну сорочку, перекинув подушку на сухий бік і спробував навіяти на себе сон.

Але цієї ночі так і не вдалося заснути. Він лежав, слухаючи глибокий Матільдин подих. Усі спали – п'ятеро дітей, служниця Луї, куховарка Марта й нянька Гретхен. Усі, крім нього. Броер стояв на сторожі всієї оселі.

Саме йому – невсипущому трудівникові, що дуже потребував відпочинку, випало не спати й непокоїтися всіма близькими людьми.

І ось доктор потерпав від навали тривожних думок. Деякі він відганяв, натомість прибували інші. Доктор Вінсвангер із санаторію «Бельвю» написав, що Берті гірше, ніж будь-коли. Ще тривожнішою була новина про те, що доктор Екснер, молодий психіатр, закохався в Берту й, запропонувавши їй руку і серце, передав лікування цієї пацієнтки іншому медикові. Чи відповіла вона взаємністю? Таж мала б подати йому якийсь знак! Принаймні докторові Екснеру вистачило здорового глузду далі парубкувати й скоренько відмовитися від Берти як пацієнтки. Думка про Берту, яка усміхається молодому Екснерові так само, як колись Броєрові, сушила мозок.

Берті гірше, ніж будь-коли! Це ж треба – отак по-дурному похвалитися Бертиній матері про свій новий гіпнотичний метод! Що вона тепер думає про Броєра? Про що перешіптується за його плечима все медичне товариство? Якби ж то він та не похвалився новим способом лікування на конференції – тій самій, яку відвідав Женья Саломе! І чого б то не навчитися тримати язик за зубами?! Броєр здригнувся від приниження й докорів сумління.

Чи здогадався хтось, що Броєр закохався в Берту? Звичайно, кожен дивувався, чому це лікар щодня проводить одну-дві години з пацієнткою – і то місяць за місяцем! Він знав, що Берта неприродно прив'язана до батька. А хіба сам Броєр, її лікар, не скористався цією прив'язаністю? Бо інакше як би вона змогла полюбити жонатого чоловіка середніх років?

Броєр зіщулювся, згадавши ерекцію, яка нахлинала кожного разу, коли Берта входила в транс. Слава Богу, він ніколи не давав волі своїм почуттям, ніколи не признавався в коханні, ніколи не пестив її грудей. І тут Броєр уявив, що робить Берті лікувальний масаж. Зненацька міцно стискає її зап'ястки, закидає їй руки за голову, задирає поділ нічної сорочки, розсуває коліном ноги, підставляє руки під сідницю й притягає дівчину до себе. Ремінь уже розстебнутий, доктор розстібає ширінку, аж раптом у кімнату вривається юрба – медсестри, лікарі й фрау Паппенгайм!

Броєр глибше втиснувся в постіль, спустошений і переможений. Навіщо так мучити себе? Знову й знову він піддавався тривожним думкам. Його, єврея, обсідала безліч турбот: набирала сили антисемітизм, який поставив хрест на Броєровій університетській кар'єрі; засновано партію Шенерера[48 – Георг Ріттер фон Шенерер (1842–1921) – австрійський політик із популістськими, антислов'янськими, антисемітськими й антикатолицькими поглядами.] – Німецьке національне товариство; лунали злобні антисемітські промови на зборах Австрійського товариства реформ – під'юджували членів ремісничих гільдій нападати на євреїв у сферах фінансів, преси, залізниць і театру. Ось цього тижня Шенерер поставив вимогу поновити колишні законодавчі обмеження на життєдіяльність євреїв, чим викликав заворушення в усьому місті. Броєр знав, що стан справ тільки погіршуватиметься. Такі настрої вже заповнили університет. Недавно студенти оголосили: оскільки юдеї народилися «не родовитими», відтепер вони не мають права на дуель як сатисфакцію за образу. Наразі не було нападок на єврейських лікарів, але це тільки питання часу.

Він слухав негучне Матільдине хропіння. Ось де справдешній клопіт! Вона присвятила все своє життя чоловікові, любила його, була матір'ю його дітей. Завдяки її посагу, що дали батьки Альтманни, Броєр став заможним. Щоправда, Матільда злостилася на нього через Берту, але хто може звинувачувати за таке? Жінка мала право на злість.

Броєр знову глянув на неї. Коли одружувався, Матільда була найгарніша з усіх дівчат, яких він коли-небудь бачив. Та й досі залишається такою.

Ще вродливіша, ніж імператриця, Верта, ба навіть Лу Саломе. Хто з чоловіків у Відні не заздрить Броеру? Чому ж тоді він не може цілувати, навіть торкатися її? Чому лякається її розтуленого рота? Звідки взялося це страхітливе уявлення, що треба вирватися з рук Матільди, бо в ній джерело його страждань?

Доктор розглядав її в напівтемряві. Її солодкі губи, витончений звід вилиць, шовковисту шкіру. Він уявляв, як старіється, покривається зморшками це обличчя, як засихає шкіра й відпадає пластівцями, оголюючи череп барви слонової кістки. Він розглядав розбухлі груди, сперті на грудну клітку, на ребра. Згадалося, як колись він, прогулюючись на заметеному вітром пляжі, натрапив на тушу величезної риби. Її бік майже розклався, і відбілені голі ребра виширялися на Броера.

Спробувавши стерти смерть зі спогадів, Броер пробурмотів свою улюблену магічну формулу – вислів Лукреція: «Там, де смерть, немає мене. Там, де я, немає смерті. Навіщо журитися?» Але це не допомогло.

Доктор труснув головою, стараючись відігнати понурі думки. Звідки вони взялися? Від розмови з Ніцше про смерть? Ні, цей філософ не наклав таких думок, а просто випустив їх на волю. Вони завжди існували й не раз навідувалися. Але де саме в мозку вони крилися, коли не були на гадці? Фройд має рацію: у мозку має бути резервуар мудрованих думок, непідвладних свідомості, завжди насторожених, завжди готових зібратися й вийти на сцену свідомого мислення.

І не тільки думки криються в цьому резервуарі підсвідомості, а й почуття! Кілька днів тому Броер, сидючи у фіакрі, заглянув в екіпаж, що їхав поряд. Пара коней бігла, везучи двох пасажирів – літнє подружжя з кислими обличчями. А кучера не було. Екіпаж-привид! Броера пройняв страх, миттю облив піт – за кілька секунд одяг промок наскрізь. І тоді виник кучер: він просто нахилився, щоб зашнурувати черевик.

Спершу доктор посміявся зі своєї дурнуватої реакції. Але що більше про це думав, то виразніше усвідомлював, що мозок його самого, нехай якого там раціоналіста й вільнодумця, все-таки переховує скупчення страху перед надприродним. І не дуже глибоко. Вони завжди наготові: секунда-дві – й вийшли на поверхню. Ах, чого тільки не віддав би Броер за медичні шипці, якими можна було б вирвати ці скупчення – з корінням, до решти!

А сон ніяк не приходить. Броер підвівся, щоб випростати задерту нічну сорочку й збити подушки. Знову на гадку прийшов Ніцше. Ну й дивак він! Які натхненні розмови були з ним! Доктор любив такі розмови, тоді він почувався вільно, у своїй стихії. Яку ж це «сентенцію на граніті» висловив Ніцше? «Стань самим собою!» «Але хто я насправді? – спитав себе Броер. – Ким мені призначено стати?» Його батько був учений-талмудист і, напевно, мав у крові уподобання до філософських диспутів. Йозеф був радий, що має за плечима кілька курсів лекцій філософії в університеті, – більше, ніж в інших лікарів: батько наполіг, щоб син провів свій перший курс на філософському факультеті, перш ніж розпочати студії медицини. Також Йозеф був радий, що й досі підтримує стосунки з Brentano та Йодлем[49 – Фрідріх Йодль (1849–1914) – німецький філософ і психолог.], своїми колишніми викладачами філософії. Варто було б частіше з ними бачитися. Бесіди в царині чистих ідей якимось очищали душу. У них – а може, й тільки в них – Броер не осквернявся помислами про Верту й похиттю. Цікаво, як воно – проживати в цій царині постійно, на зразок Ніцше?

А те, що наважується виголошувати Ніцше! Подумати тільки! Сказати, що надія – це найбільше зло! Що Бог мертвий! Що істина – це помилка, без якої ми не можемо жити! Що ворог істини – не брехня, а переконання! Що найбільша нагорода небіжчикам – не вмирати вдруге! Що лікарі не мають

права відбирати людині смерть! Жорстокі думки! Броер дискутував із Ніцше про кожну з них. Однак це була пустопорожня дискусія, бо в глибині душі чаїлася думка, що Ніцше має рацію.

А ця свобода Ніцше! Як воно – жити в його спосіб? Ні тобі дому, ні обов'язків, не треба платити працівникам, не треба виховувати дітей, немає розпорядку дня, немає ролі й місця в суспільстві. Є щось заманливе в такій свободі. «Чому у Фрідріха Ніцше її дуже багато, а в Йозефа Броера дуже мало? Ніцше просто захопився за цю свободу. Чому я так не можу?» – застогнав Броер. Він лежав у постелі й туманів від таких думок аж до шостої ранку, яку видзвонив будильник.

* * *

– Доброго ранку, докторе Броер, – привіталася фрау Бекер, коли він увійшов до кабінету о пів на одинадцятку, відвідавши пацієнтів у їхніх домівках. – Той професор Ніцше чекав у вестибюлі, коли я прийшла відчинити кабінет. Він приніс вам ці книжки й попросив передати, що це його власні примірники з рукописними помітками на берегах і що в них позначено ідеї майбутньої праці. Сказав, що вони дуже приватні, й попросив, щоб ви нікому їх не показували. До слова, він мав жохливий вигляд і дуже дивно поведився.

– Як саме, фрау Бекер?

– Він безперестанку кліпав, мовби не міг або не хотів дивитися на те, що перед очима. Обличчя було мертвотно бліде. Здавалося, він зомліє на місці. Я спитала, чим можу допомогти, чи не принести йому чаю, чи не хотів би він трохи полежати у вашому кабінеті. Наче й приязно повелася з ним, та він видавався невдоволеним, мало не злим. Насамкінець цей професор, не сказавши ні слова, крутнувся й пішов, спотикаючись, униз сходами.

Броер узяв із рук фрау Бекер пачку, яку приніс Ніцше, – дві книжки, акуратно загорнуті сторінкою вчорашнього номера «Ное фрае пресе» й перев'язані короткою шворкою. Розгорнувши пачку, доктор поклав їх на стіл поряд тих, що подарувала Лу Саломе. Може, Ніцше й перебільшив, ствердивши, що на весь Відень тільки Броер матиме ці книжки, але безсумнівно, що на весь Відень тільки у Броера є два примірники.

– Ой, докторе Броер, хіба це не ті самі книги, що залишила ця російська велика дама?

Фрау Бекер щойно принесла ранкову пошту й, прибираючи зі стола газету та шворку, побачила назви книжок.

«Ось так брехня породжує брехню, – подумав Броер. – Яким же обачливим мусить увесь час бути брехун... Фрау Бекер, попри свою сухість і раціональність, теж любить “консультувати” пацієнтів. Чи не проговорилося вона філософові про “російську велику даму” та її книжковий подарунок? Треба було попередити її».

– Фрау Бекер, маю вам щось сказати. Ця росіянка, фройляйн Саломе, яка вам так сподобалася, приятелює з професором Ніцше або принаймні приятелювала. Вона занепокоїлася здоров'ям професора й з допомогою друзів підлаштувала так, щоб він звернувся до мене. Професор не знає цього, бо тепер у нього дуже погані стосунки з фройляйн Саломе. Єдина можливість того, щоб я міг допомогти цьому пацієнтові, – йому нізащо не можна дізнатися про мою зустріч з нею.

Фрау Бекер – як завжди, розважлива – кивнула їй, вигляннувши у вікно, побачила, що надходять два пацієнти.

– Гер Гауптманн і фрау Кляйн. Кого з них приймете першим?

Броер призначив для Ніцше точний час візиту. Незвично повівся. Як і решта віденських медиків, він призначав тільки день візиту й приймав пацієнтів за порядком черги.

– Впустіть гера Гауптманна. Йому треба буде повернутися на роботу.

* * *

Відпустивши останнього за цей ранок пацієнта, Броер вирішив переглянути книжки Ніцше перед його завтрашнім візитом і попросив фрау Бекер передати дружині, що чоловік зійде нагору тільки тоді, коли обід уже стоятиме на столі. Тоді доктор узяв два томики в дешевих палітурках, у кожному з яких було менш ніж триста сторінок. Він волів би читати ті, що подарувала Лу Саломе: тоді можна було б підкреслювати рядки та абзаци й ставити позначки на берегах. Але він відчував, що таки треба читати книжки від Ніцше – зводити на ніщо свою дводушність. Помітки самого Ніцше розсіювали увагу й пантеличили: багато підкреслень у тексті, на берегах часто траплялися репліки з окличними знаками «так! так!» і трохи рідше «ні!» й «ідіот!». Також було чимало набазграних написів, які Броер не зміг розібрати.

Були це дивні книжки, зовсім не подібні до тих, які досі переглядав Броер. Кожна книжка складалася з сотень пронумерованих розділів, здебільшого мало пов'язаних один з одним. Розділи були короткі – переважно два-три абзаци, часто всього кілька речень, а то й просто один афоризм: «Думки – тіні наших почуттів, завжди темніші, менш змістовні й простіші». «У наші дні ніхто не помирає від убивчої істини – дуже вже багато протитрут». «Яка користь від книжки, якщо вона не виводить нас за межі всіх книжок?»

Очевидно, професор Ніцше почувався достатньо ерудованим, щоб вести бесіди на всі теми: музика, мистецтво, природознавство, політика, герменевтика[50 – Учення про тлумачення текстів, переважно давніх, зокрема й Біблії.], історія, психологія. Лу Саломе охарактеризувала його як великого філософа. Напевно, Броер не був готовий оцінити зміст цих книжок, але йому стало ясно, що Ніцше – письменник із нахилом до поезії, справдешній Dichter[51 – Поет (нім.).].

Деякі сентенції Ніцше видавалися безглуздими – наприклад, твердження, що в батьків і синів завжди більше спільного, ніж у матерів і дочок. Зате багато афоризмів зачіпали за живе й спонукали задуматися над самим собою: «Що означає визволення? – Те, що вже не соромно перед самим собою!» Особливо ж вразив Броера пасаж, який не міг не привернути уваги:

Подібно до того, як кістки, м'язи, кишки та кровоносні судини покриває шкіра й робить стерпним вигляд людини, так хвилювання та пристрасті душі огортає марнославство – шкіра душі.

Як розуміти ці твори? Вони не піддавалися характеристиці, хіба що справляли враження навмисно провокаційних; автор кинув виклик усім

умовностям, ставив під питання, ба навіть очорнював традиційні чесноти й возвеличував анархію.

Броер глянув на годинник. Чверть по першій. Нема часу на неквапливий перегляд. Знаючи, що ось-ось покличуть обідати, доктор шукав місця?, які могли б дієво допомогти йому на завтрашній зустрічі з Ніцше.

* * *

Розпорядок роботи в лікарні зазвичай не дозволяв Фройдіві приходити сюди на обід у четвер. Але сьогодні Броер спеціально запросив його обговорити консультацію, проведену з Ніцше. Після ситного віденського обіду – заправленої чебрецем капусти, супу з родзинками, шніцеля по-віденськи, Spa..tzle[52 – Локшина по-швабськи.], брюссельської капусти, печених панірованих помідорів, буханця разового житнього хліба, що спекла Марта, печених яблук із корицею та Schlag'ом і зельтерської води – господар і гість рушили до кабінету.

Описуючи історію хвороби та її симптоми в пацієнта, названого Екартом Мюллером, Броер спостеріг, що у Фрейда помалу злипаються повіки. Мав уже справу з тяжкою пообідньою сонливістю приятеля й знав, як їй зарадити.

– Отже, Зігу, – бадьоро сказав він, – нумо готуватися до твого вступного іспиту з медицини. Я вдаватиму з себе професора Нотнагеля. Сьогодні вночі я не зміг заснути, у мене почався розлад шлунка, й Матільда напосілася на мене за те, що вкотре спізнився на обід, отож нині я набрався досить злості, щоб імітувати цього тупого грубіяна.

Броер став імітувати сильний північнонімецький акцент і жорсткі, авторитарні манери пруссака:

– Що ж, докторе Фройд, я виклав вам історію хвороби Екарта Мюллера. Тепер ви готові провести медичний огляд. Скажіть, будь ласка, що ви шукатимете.

Широко розплющивши очі, Фройд поводив пальцем між комірцем і шиєю, щоб не тиснуло. Він не поділяв Броєрового уподобання до таких жартівливих іспитів, хоча й погоджувався, що це добрий педагогічний засіб, який завжди хвилював і збуджував його самого.

– Безсумнівно, – почав він, – у пацієнта уражена центральна нервова система. На це вказують біль голови, погіршення зору, порушення рівноваги й історія неврологічної хвороби батька. Підозрюю, що це випадок пухлини головного мозку. Також імовірно, що це розсіяний склероз. Я б зробив ґрунтовний неврологічний огляд – ретельно перевірів би черепні нерви, особливо перший, другий, п'ятий та одинадцятий. Так само ретельно перевірів би візуальні поля: пухлина може тиснути на зоровий нерв.

– А як щодо інших візуальних феноменів, докторе Фройд? Мерехтіння в очах, розмите зорове зображення вранці, яке поліпшується вдень? Чи знаєте ви різновид раку, який може це спричинити?

– Я б уважно оглянув сітківку. Може, в нього дегенерація жовтої плями.

– Дегенерація, що полегшується після обіду? Чудово! Опублікуємо статтю про цей випадок! А періодичні напади втоми, ревматоїдні симптоми й блювання кров'ю? Це теж спричинено раком?

– Професоре Нотнагель, у пацієнта може бути дві хвороби. Блохи й воші водночас, як колись казав Оппольцер. Імовірно, що це анемія.

- Як ви перевірите, що це анемія?

- Визначу кількість гемоглобіну й зроблю аналіз калу.

- Nein! Nein! Mein Gott![53 - Ні! Ні! Боже мій! (нім.)] Чого вас навчають у тих віденських медичних школах? Невже не навчили обстежувати з допомогою п'яти відчуттів? Забудьте лабораторні аналізи й вашу єврейську медицину! Лабораторія лише підтвердить те, що вже з'ясовано на вашому медичному огляді. Припустімо, ви на полі бою, докторе. Невже вимагатимете зробити аналіз калу?

- Я взяв би до уваги колір шкіри пацієнта, особливо складок долонь, і слизових оболонок - ясен, язика й ока.

- Правильно. Але ви забули найважливіше - нігті.

Броер прокашлявся, й далі граючи роль Нотнагеля.

- А зараз, юний честолюбний докторе, - показав він, - я повідомлю вам результати медичного огляду. Передусім - результати неврологічного обстеження цілковито й абсолютно нормальні: не знайдено жодного відхилення від норми. Годі вам, докторе Фройд, з тою пухлиною головного мозку та розсіяним склерозом. У нашому випадку це дуже мало ймовірно. Хіба що наведете приклад таких хронічних, багаторічних хвороб, які час від часу ускладнюються гострими нападами, що тривають добу-дві й відступають, не спричинивши ніяких неврологічних порушень. Ні, ні й ще раз ні! Тут ідеться не про органічні хвороби, а про епізодичні фізіологічні розлади.

Броер випростався й з підкресленим пруським акцентом виголосив:

- Це єдиний можливий діагноз, докторе Фройд.

Фройд почервонів як рак.

- Не знаю.

У нього був такий жалюгідний вигляд, що Броер облишив гру, припинив удавати Нотнагеля й пом'якшив тон.

- Еге ж, Зігу, не знаєш. Ми обговорили це минулого разу. Гемікранія, або ж мігрень. І не соромся, що ти не подумав про неї. Від цієї недуги лікуються вдома. Аспіранти-клініцисти нечасто мають із нею справу, бо ж мало хто лягає в лікарню через мігрень. Без сумніву, в гера Мюллера важкий випадок гемікранії. Є всі класичні симптоми. Ось подивімося. Це переміжні напади однобічного пульсаційного болю голови, - між іншим, часто такий біль буває спадковий, - і супроводжуються вони анорексією[54 - Хворий на анорексію завжди, незалежно від своєї комплекції, вважає себе надто огрядним і обмежує себе в їжі.], нудотою, блюванням і зоровими абераціями - продромальними[55 - Продромальний - пов'язаний із початковою стадією захворювання, коли вже з'явилося нездужання, але ще нема характерних ознак хвороби.] спалахами світла, навіть геміанопсією[56 - Випадення половини поля зору, половинна сліпота.].

Вийнявши блокнотика з внутрішньої кишені пальта, Фройд накидав нотатки.

- Ото пригадую дещо з того, що прочитав про гемікранію, Йозефе. За теорією Дюбуа-Ремона[57 - Еміль Дюбуа-Ремон (1818-1896) - німецький фізіолог і філософ. Відомий передусім своїми працями на тему тваринної електрики.], це хвороба судин. Біль спричиняють спазми дрібних мозкових артерій.

- Дюбуа-Ремон має рацію, що це недуга судин, але ж не в усіх хворих такі спазми. Мені траплявся не один пацієнт, у якого було якраз навпаки – розширення судин. Моллендорф вважає, що причина болю – не спазми, а розтягнення ослаблих кровоносних судин.

- А як щодо погіршення зору?

- Ось вони, твої блохи та воші! Це наслідок не мігрені, а чогось іншого. Я не міг сфокусувати офтальмоскоп на сітківці гера Мюллера. Щось перешкоджало. Причина цього – не об'єктив, не катаракта, а сама рогівка. Не знаю, чому вона непрозора, але таке я вже бачив. Мабуть, у хворого набряк рогівки – ось чому зранку погіршується зір. Такий набряк буває найдужчий зразу після пробудження, після того як очі всю ніч були заплющені. А протягом дня він стухає, коли з розплющених очей випаровується рідина.

- Ну а слабкість?

- Гер Мюллер трохи анемічний. Може, через шлункові кровотечі, а може, через спосіб харчування. Хворий має такий розлад травлення, що цілими тижнями не годен і дивитися на м'ясо.

Фройд занотовував почуте.

- А як щодо прогнозу? Чи в пацієнта та сама хвороба, що вбила його батька?

- Він поставив мені те саме питання, Зігу. Їй-бо, мені ніколи не траплявся пацієнт, який так завзято налягав би на незаперечні факти. Він вимусив від мене обіцянку казати правду, а тоді поставив три питання: чи прогресуватиме його хвороба, чи осліпне він і чи помре від цієї хвороби. Чи чував ти про пацієнтів, які ось так розпитують? Я пообіцяв, що відповім йому на нашій завтрашній консультації.

Кінець ознайомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=49626823&lfrom=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Виноски

1

Йозеф Броер (1842–1925) – австрійський лікар і педагог, засновник (разом із Зігмундом Фройдом) катартичного методу в психотерапії і психоаналізу. (Тут і далі прим. перекл.)

2

Лу Андреас-Саломе (1861–1937) – німецька письменниця, філософ і психоаналітик. Народилася й виросла в Петербурзі. Підтримувала дружні й близькі стосунки з багатьма відомими людьми – Паулем Ре, Фрідріхом Ніцше, Георгом Ледебуром, Франком Ведекіндом, Райнером Марією Рільке, Зігмундом Фройдом та іншими. Дружина Фрідріха Карла Андреаса.

3

Берта Паппенгайм (1859–1936) – австрійська громадська діячка, феміністка, засновниця Юдейського союзу жінок. Відома як пацієнтка Йозефа Броера та Зігмунда Фрейда.

4

Кава з молоком (італ.).

5

Особисті стосунки Ріхарда Вагнера (1813–1883) і Фрідріха Ніцше почалися 1869 року й спершу були дуже теплі, та з 1872-го помітно охололи. У 1888-му Ніцше написав критичне есе «Ніцше contra Вагнер», у якому ствердив, що 1876 року звільнився від впливу цього визначного німецького композитора.

6

Йоганнес Брамс (1833–1897) – видатний німецький композитор, піаніст і диригент.

7

Ернст фон Бруке (1819-1892) – німецький лікар і фізіолог. Курс його університетських лекцій відвідував Зігмунд Фройд.

8

Франц Brentano (1838-1917) – австрійський філософ і психолог, предтеча феноменології.

9

У Шекспіровій трагедії «Макбет» (дія п'ята, сцена перша) королівський лікар каже про леді Макбет: «А хворі душі хоч глухій подушці // Відкритись прагнуть. // Їй – духівника, // Не лікаря потрібно». (Переклад Бориса Тена.)

10

До побачення (нім.).

11

Теодор Білльрот (1829-1894) – німецький лікар, основоположник абдомінальної хірургії, талановитий піаніст і скрипаль.

12

Йоганн Шніцлер (1835-1893) – німецький (австрійський) ларинголог, батько відомого австрійського літератора Артура Шніцлера.

13

Карл Віттгенштайн (1847-1913) – австрійський підприємець, власник сталевих картелю, батько видатного філософа Людвіга Віттгенштайна.

14

Антон Брукнер (1824-1896) – австрійський композитор і органіст.

15

Гуго Вольф (1860-1903) – австрійський композитор і музичний критик.

16

Густав Малер (1860-1911) – австрійський композитор і диригент.

17

Теодор Герцль (1860-1904) – єврейський журналіст і письменник, засновник Всесвітньої сіоністської організації.

18

В Античній Греції – змагання, зокрема й музичні, які відбувалися під час урочистих ігор.

19

Згідно з ученням Артура Шопенгауера (1788-1860), діяльністю людини керують три головні мотиви: злоба, егоїзм і співчуття. З них тільки останній можна вважати моральним. Ніцше захопився творами цього німецького філософа-ідеаліста, будучи студентом Боннського університету.

20

Алоїз Бідерманн (1819-1885) – швейцарський філософ, протестантський теолог, один із провідних догматиків новогегельянської школи.

21

Готтфрід Кінкель (1815-1882) – німецький поет, науковець і політичний діяч. У 1849 році був покараний довічною каторгою за революційну діяльність у Пфальці. Утік за кордон і вже не повернувся на батьківщину.

22

Мальвіда фон Майзенбуг (1816-1903) – німецька письменниця, перша в історії номінантка-жінка на Нобелівську премію.

23

Пауль Ре (1849-1901) – німецький письменник, філософ-позитивіст і лікар.

24

Піфагорійське товариство, засноване в VI ст. до н. е., зазнавало утисків, і згодом його розгромили. У 378 році опубліковано «Панаріон» – перелік ересей, до якого ввійшов також піфагореїзм.

25

Милостива панно (нім.).

26

Євреї, геть звідси! (нім.)

27

Бернгард Ферстер (1843–1889) – німецький учитель, політичний агітатор; чоловік сестри Фрідріха Ніцше.

28

Франц Каміль Овербек (1837–1905) – німецький теолог, історик церкви.

29

«Весела наука» й «Людське, занадто людське» (нім.).

30

Засноване 1880 року як Товариство захисту ремісників, 1882-го перейменоване в Австрійське товариство реформ; відзначалося популізмом і крайнім антисемітизмом.

31

Kaisersemmel (дослівно з нім. – цісарський земель) – австрійська булочка, зазвичай кругла, з кількома характерними борозенками.

32

Стіл для завсідних клієнтів (нім.).

33

Herrenpilz – боровик (нім.).

34

Гра слів: Sieg, зменшена форма німецького імені Siegmund, означає «перемога».

35

Карл Фрідріх Отто Вестфаль (1833–1890) – німецький невролог і психіатр.

36

Австрійський медик, на 1882 рік працював у Віденській лікарні загального профілю.

37

Зігмунд Екснер-Ервартен (1846–1926) – австрійський фізіолог.

38

Ернст Фляйшль фон Марксов (1846–1891) – австрійський фізіолог і винахідник.

39

Йоганн Оппольцер (1808–1871) – австрійський терапевт і науковець. У 1867–1871 роках Йозеф Броер був його асистентом.

40

Германн Нотнагель (1841–1895) – німецький терапевт і невролог. Його іменем названо неврологічний синдром.

41

Теодор Майнерт (1833-1892) – німецький і австрійський психіатр та невролог, один із провідних невроанатомів у Європі.

42

Амбруаз-Огюст Льебо (1823-1904) – французький лікар, батько сучасної гіпнотерапії.

43

Ах, мій Боже! (нім.)

44

Герман Людвіг Фердінанд Гельмгольц (1821-1894) – видатний німецький фізик, математик, фізіолог і психолог.

45

Роберт Бінсвангер (1850-1910) – швейцарський психіатр.

46

Розумна підстава (фр.).

47

Відчуття положення частин власного тіла одна відносно одної в просторі.

48

Георг Ріттер фон Шенерер (1842-1921) – австрійський політик із популістськими, антислов'янськими, антисемітськими й антикатолицькими поглядами.

49

Фрідріх Йодль (1849-1914) – німецький філософ і психолог.

50

Учення про тлумачення текстів, переважно давніх, зокрема й Біблії.

51

Поет (нім.).

52

Локшина по-швабськи.

53

Ні! Ні! Боже мій! (нім.)

54

Хворий на анорексію завжди, незалежно від своєї комплекції, вважає себе надто огрядним і обмежує себе в їжі.

55

Продромальний – пов'язаний із початковою стадією захворювання, коли вже з'явилося нездужання, але ще нема характерних ознак хвороби.

56

Випадення половини поля зору, половинна сліпота.

57

Еміль Дюбуа-Ремон (1818-1896) - німецький фізіолог і філософ. Відомий передусім своїми працями на тему тваринної електрики.